

MARX
PO
MARXU:
KUNST
-MARX

10/42

UREDILI

PETRA ČERNE OVEN, BARBARA PREDAN

MARX PO MARXU: KUNST-MARX
Uredili Petra Černe Oven in Barbara Predan

Ljubljana 2019

Marx po Marxu: Kunst-Marx

Uredili: Petra Černe Oven, Barbara Predan

Zbirka 42:10

Izdali in založili:

Goethe-Institut Ljubljana,

zanj Uwe Reissig, direktor,

Univerza v Ljubljani, Akademija za likovno umetnost in oblikovanje,

zanjo Lucija Močnik Ramovš, dekanja

in

Društvo Pekinpah,

zanj Žiga Predan, predsednik

Uredili: Petra Černe Oven, Barbara Predan

Lektura: Katja Paladin

Prevod: Nataša Velikonja

Fotografije: avtorji projektov

Avtorji projektov v okviru seminarja *Marx po Marxu: Kunst-Marx*:

Simon Bregar, Tamara Fras, Eva Garibaldi, Lin Gerkman, Miha Hain,

Jakob Koncut, Maruša Mazej, Neža Medved, Tjaša Mužina, Nina Podobnikar,

Simon Rozman, Blaž Skodlar, Gregor Stražar, Isidora Todorčić, Jera Tratar,

Andraž Rudi Vrhovšek, Zala Zagoršek, Simona Žiher

Mentorji: izr. prof. Petra Černe Oven, prof. Alen Ožbolt, doc. dr. Barbara Predan

Oblikovanje: Petra Černe Oven

Tisk: Stane Peklaj

Število izvodov: 250 izvodov

Ljubljana 2019

Organizacija in izvedba projekta: Goethe-Institut Ljubljana v sodelovanju

z Akademijo za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani

Pobudnik in koordinator projekta: dr. Urban Šrimpf (Goethe-Institut Ljubljana)

Avtor idejne zasnove znaka: Damjan Ilič

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

7.05:141.82

MARX po Marxu: Kunst-Marx / [avtorji projektov Simon Bregar ... et al.] ; uredili Petra Černe Oven, Barbara Predan ; [besedila Petra Černe Oven ...[et al.] ; prevod Nataša Velikonja ; fotografije avtorji projektov]. - Ljubljana : Goethe-Institut : Akademija za likovno umetnost in oblikovanje : Društvo Pekinpah, 2019. - (Zbirka 42 / 10)

ISBN 978-961-93740-3-0 (Goethe-Institut)

1. Bregar, Simon 2. Černe Oven, Petra

COBISS.SI-ID 300277248

5 Urban Šrimpf

PREDGOVOR: MARX PO MARXU: KUNST-MARX

9 Petra Černe Oven, Barbara Predan

UVODNIK: »PROFESORICA, KLJUKE NI!«

13 Alen Ožbolt

MARX IN SODOBNOST. IN UMETNOST.

21 Rastko Močnik

KAKO GLEDAMO UMETNINE? KAKO NAJ JIH ANALIZIRAMO?

35 Petra Černe Oven, Alen Ožbolt, Barbara Predan

MARX PO MARXU: TEDENSKA IZHODIŠČA IN VPRAŠANJA

81 ŠTUDIJSKI PROJEKTI SEMINARJA MARX PO MARXU: KUNST-MARX

129 IMENSKO KAZALO

131 ZAHVALA

Predgovor

MARX PO MARXU: KUNST-MARX

V letu 2018 smo obhajali 200 let rojstva Karla Marxa, 170-letnico izida *Manifesta* in, česar se ne poudarja dovolj, 130 let, odkar je Friedrich Engels izdal slavne Marxove *Teze o Feuerbachu*. Nastale so nove biografije, založbe so ponovno izdajale Marxova dela, raziskovalke in raziskovalci pa so pisali sveže uvode in interpretacije njegovih del. Prav tako je bilo organiziranih več nevladnih in institucionalnih projektov, denimo pod taktirko fundacije Rosa-Luxemburg-Stiftung,¹ mesta Trier² ali Goethe-Instituta.³

Že pred iztekom leta 2018 je bilo treba ugotoviti, da Marxov pomen ne upada, prav nasprotno. Toda obenem se je pokazalo, da sta v omenjenih projektih in – tako v *mainstreamovskem* kot v specialističnem – medijskem poročanju jasno prevladovali političnoekonomska debata in aktualizacija Marxovih gospodarskih analiz, kar seveda po krizi iz leta 2008, po naraščajoči neenakosti,⁴ vse glasnejših pozivih po univerzalnem temeljnem dohodku (v Nemčiji npr. H. Rosa, H. Welzer, R. D. Precht) in v oziru na okoljsko krizo ne preseneča. Tovrstne debate so privedle tako daleč, da je celo Francis Fukuyama, oznanjevalec konca velikih zgodb in

1 »MARX200«, Rosa-Luxemburg-Stiftung, <https://marx200.org/> (15. 5. 2019).

2 »Große Landesausstellung in Trier erfolgreich beendet«, Karl Marx 2018 – Ausstellungsgesellschaft, www.karl-marx-ausstellung.de/home.html (15. 5. 2019).

3 »200 Jahre Karl Marx«, Goethe-Institut, www.goethe.de/kul/ges/eu2/kar.html (15. 5. 2019).

4 Prim. Thomas Piketty, *Kapital v 21. stoletju*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2015.

kritik Marxove filozofije oziroma spodletelih poskusov njene implementacije v 20. stoletju, spoznal, da »so se določene reči, ki jih je izrekel Marx, izkazale za resnične«.⁵

Projekt *Marx po Marxu: Kunst-Marx* je relevantnost Marxa vzel kot privzeto in se mu posvetil nekoliko (morda celo precej) drugače. Pri projektu je sicer šlo za spoj umetnosti in Marxa, toda ne – kot bi morda bilo pričakovati – v smislu, kako je Marx vplival na umetnost, temveč je bil sam Marx motiv umetniškega ustvarjanja. Projekt poskuša odgovoriti na vprašanje: ali sta lahko Marxova *persona* in njegova misel predmet umetniškega ustvarjanja? Marx in umetnost – *artistically revisited*.

Oziroma: kako si lahko študentke in študenti Akademije za likovno umetnost in oblikovanje (ponovno) prisvojijo Marxa na umetniški način, ki presega utečene reprezentacije (tj. obeleževanje, slavljenje). Na tej poti so jih vodili izr. prof. dr. Petra Černe Oven, prof. Alen Ožbolt in doc. dr. Barbara Predan.

Skovanka »*Kunst-Marx*« se igra z nemško besedo »*Kunstmarkt*«, torej s trgov umetniških del – in misleca kapitalizma in (prostega) trga postavi tako rekoč prav nanj. Poleg tega ima nadnaslov (vsaj) trojni pomen: da mislimo Marxa na osnovi Marxa, a obenem Marxa (časovno) po Marxu in hkrati Marxa po letu 2018, ko se ga je obeleževalo v glavnem zaradi obletnic (torej po tem, ko se je slavilni prah polegel).

Jasno je, da so Marxova filozofija in poznejše teoretske debate na njeni osnovi vplivale na malodane vse hode umetnosti,

⁵ George Eaton, »Francis Fukuyama interview: 'Socialism ought to come back'«, *New Statesman*, 17. 10. 2018, www.newstatesman.com/culture/observations/2018/10/francis-fukuyama-interview-socialism-ought-come-back (15. 5. 2019).

čeprav se sam Marx umetnosti skoraj ni posvečal,⁶ in prav tako je jasno, da je Marx že bil motiv za – v socialističnih državah zlasti slavilno – umetniško ustvarjanje, toda bistvo našega projekta je drugje: v sodobnih (punktualnih ali celostnih) individualnih umetniških interpretacijah študentk in študentov, pri čemer tozadevni historiat seveda lahko, ali pa tudi ne, odigra ključno vlogo.

Obenem je kulturnopolitična dimenzija Marxa v takšnem projektu prisotna kot nosilni skelet, saj je bil namen prav tako ugotoviti, kaj si mladi mislijo o najpomembnejšem kritiku kapitalizma in nebrzdanega prostega trga. Vprašanj, ki smo se jih v tem aktualnem oziru lotili, je mnogo: umetnost kot (tržno) blago, kritika stroja/delovanja sodobne umetnosti, sam Marx kot blago, socialni in kulturni kapital ... In še z estetiko povezana plat: Marx in umetnost, Marx o umetnosti, pozitiven ali negativen vpliv Marxa, oblike umetniških upodobitev Marxa itn.

Namera je udeleženske in udeležence praktično soočila s teoretikom trga dela in blaga, na katerem se bodo konec koncev znašli tudi sami, prepogosto v prekarnem položaju, in sicer v časih, ko so med najdonosnejšimi in najbolj zaželenimi naložbami prav umetniška dela in ko ta na licitacijah dosegajo vrtooglave zneske. Kako globoko so se študenti prek svojih zamisli ali izdelkov spustili v teorijo, je bilo prepuščeno njim. Prav tako so imeli proste roke pri izbiri medija.

Projekt, ki sprašuje, ali si lahko predstavljamo Marxa in njegovo delo kot motiv umetniškega ustvarjanja onkraj njegove brade, smo sprožili 28. novembra 2018, na Engelsov rojstni dan,

⁶ Prim. Karl Marx in Friedrich Engels, *O umetnosti in književnosti*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1950.

s filmom *Mladi Karl Marx* in s kritiškima intervencijama, ki sta ju pripravila doktorand Martin Hergouth (FF) in doktorandka Lea Kuhar (ZRC SAZU).

Goethe-Institut Ljubljana je asistiral pri teoretski plati – za spodbudo k branju in razmišljanju o tematiki – z nizom predavanj o povezavi med Marxom in umetnostjo. Sklop je januarja 2019 začel dr. Marko Kržan, marca nadaljeval dr. Rastko Močnik in junija zaokrožil dr. Miklavž Komelj. Poleg tega je imela na akademiji gostujoče predavanje tudi intermedijska umetnica Sanela Jahić.

Kunst-Marx vključuje in povezuje filozofijo, umetnost, publicistiko in ekonomijo ter jih na umetniški način približuje širši zainteresirani publiki. Gre za nekoliko drugačen pogled na eno najbolj citiranih oseb v zgodovini filozofije in ekonomije, Karla Marxa (1818–1883), skozi oči mladih, bodočih umetnic in umetnikov, oblikovalk in oblikovalcev. Marx, kritik (prostega) trga (*Markt*), se predstavi na umetniškem polju, forumu, v tehniki umetnosti: *Kunst-Marx*, umetni(ški) Marx.

Raziskovalne projekte in dela, ki so jih ustvarili pod vodstvom profesorjev ALUO, so imeli študentke in študenti priložnost razstaviti v prostorih Goethe-Instituta Ljubljana. Odprtje prve razstave na tej lokaciji nasploh je bilo 14. junija 2019.

Urban Šrimpf
koordinator kulturnih programov, Goethe-Institut Ljubljana

Petra Černe Oven, Barbara Predan
UVOD: »PROFESORICA, KLJUKE NI!«

To je bil le eden od vzklikov med razpravami, ki smo jih skupaj s študenti izvajali v letnem semestru študijskega leta 2018/2019 na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje. Frustracija ob zahtevnosti naloge? Zagotovo. A tudi želja po tem, da bi izvedeli in razumeli več o delu in življenju protagonista pričujočega seminarja: Karla Marxa.

Ukvarjanje s projektom, osredinjenim na življenje in delo Karla Marxa, v času, ko so glavne akcije po lanski obletnici že izzvenele, je bilo na prvi pogled čudno. Toda prav zato, ker so obletnice lahko dvorezen meč (na dani datum je treba spodbuditi zanimanje za to ali ono temo, za tega ali onega vplivnega misleca iz zgodovine, in nekatera praznovanja so lahko popolnoma prisiljena), je bilo dejstvo, da smo vse *nujno* že zamudili, pravzaprav izredno osvobajajoče. Omogočilo nam je, da smo se projekta skupaj z Goethe-Institutom Ljubljana lotili s stališča, da je Marx zanimiv tudi, ko nima obletnice.

Če je danes že povsem samoumevno, da se z Marxom navadno ukvarjajo politologi, filozofi, zgodovinarji, znanstveniki in ne nazadnje politiki, smo s seminarjem *Marx po Marxu* primarno želeli preveriti, kako lahko Marx na začetku 21. stoletja nagovori študente umetnosti in oblikovanja. Ali lahko vse bogastvo idej in misli iz daljnega 19. stoletja, ko si je oblikovanje šele negodno začelo utirati profesionalno pot, nagovori bodoče ustvarjalne profile naše družbe? Ali nam besede *delo*, *kapital*, *materializem*, *družba*, *razredni boj*, *sodobnost*, *anarhizem*, *samoaktivacija*, *interpretacija*, *demokracija*, *odtujenost*, *spontanost upora* ... na področjih umetnosti in oblikovanja lahko pomenijo pojme, o katerih

je vredno razmišljati, na njih graditi in (morda) izoblikovati odgovore za prihodnost?

Še pred začetkom seminarja se je izkazalo, da se je leta 2019 – v luči sodobnih problemov, ki jih ima vesoljska ladja Zemlja s svojimi hominidnimi prebivalci – bolj kot kadarkoli prej nujno vrniti k izvirnim razmišljanjem Marxa. Pokazalo se je, da je pomembno ponovno prebrati njegove misli, če ne želimo biti samo sledilci ali kritiki njegovih interpretov. Hkrati pa se je v času trajanja seminarja tudi jasno izrazilo, da je usmerjanje pogleda v temo lastnega časa daleč od preproste naloge. Sploh ker je izstop vedno le navidezen. Ob prešitosti z ideologijo kapitalističnega sistema, v katerem so študenti preživeli vse svoje življenje, so ob prebiranju Marxove kritike taistega sistema posledično pogosto naleteli na na videz nepremagljiv zid. Mentorji smo zato – včasih z dletom, drugič pa kar z macolo – s pomočjo različnih branj in vprašanj vanj iz tedna v teden *zarisovali* takšna in drugačna vrata. Med seminarjem je slednje mestoma povzročilo nelagodje ob iskanju kljuke, spet drugič je ustvarjalo nove premisleke. Večina se je šele ob seminarju, v zgodnjih dvajsetih letih, prvič zavedela, da delo ni brezpogojno vedno le vrednota. Ali kot je še dodal eden od študentov: »Ob branju Marxa je vedno težje opravljati prekarno študentsko delo in zavestno sprejemati in omogočati izkoriščanje okoli nas.«

Če kaj, je seminar *Marx po Marxu* pokazal, da je Marxova misel nedvomno še vedno aktualna, še vedno med nami. Med nami je vsakič, ko se upremo pohlepu, izkoriščanju, fetišizaciji materialnega ... Tu je vsakič, ko smo sposobni prepoznati zanke kapitalističnega družbenega sistema, ki jih je že več kot poldrugo stoletje nazaj z natančnim rezom skalpela razkril in seciral prav Karl Marx. Morda v zanesenosti današnjega sveta Marxove misli kdaj ne prepoznamo kot take, še večkrat

jo neutemeljeno pokopavamo in zavračamo na podlagi letnice nastanka. Raje kot v soočenje s kritično mislijo in premislekom sistema, v katerega smo ujeti, privoljujemo v apatičnost in nihilizem. Toda vprašanja študentov, s katerimi so nas soočali med projektom, in vsi njihovi odzivi so zagotovo dokaz, da je v svetu, v katerem bivamo, prostora za spremembe še vedno veliko. In kot je še pokazal seminar: med mladimi morda še bolj kot potreba po umetniškem samoizražanju (h kateremu je spodbujal Marx) postaja aktualna ideja o vzpostavljanju pogojev za možnosti umetniškega samoizražanja.

Alen Ožbolt

MARX IN SODOBNOST. IN UMETNOST.

NEKAJ PONOVIH BRANJ, POGLEDOV IN PONAZORITEV

#

Po Foucaultu vedno obstaja spor med vednostjo in oblastjo, spor med zgodovino in sedanjostjo. Sedanjost je torej v sporu s preteklostjo. In zgodovina je vedno nedokončana.

Ali pa je morda ni več in je le še sedaj?

Čas in pozaba. Amnezija je v kapitalizmu aktivna. Diktatura »tukaj in zdaj«, totalitarizem sedanjega trenutka, prevladovanje danes nad včeraj in *danes danes* amnezije do preteklosti. Kapitalizem kot sistem je progresiven. Drvi vse hitreje, tisto, kar stoji na mestu, propada. Kapitalizem lahko razumemo kot kompleksno samouničujočo strukturo, ki neprestano spreminja produkcijske procese, delo in odnose, notranje in zunanje pogoje, pri čemer nekritično porablja in izčrpa vire. In ob tem hitro *pozablja*. Briše načrtno in nenačrtno.

V kapitalizmu so stari časi preteklost. *So mimo*. Toda kdaj, kaj smo mi? Smo sedanjost ali preteklost? Ali pa smo morda sedanjost in hkrati preteklost? Živimo torej preteklost ali smo tu zdaj že svoja preteklost?

Toda kako torej vidimo preteklost, če smo to (že) mi? Preteklost vendarle lahko vidimo. Vidimo jo skozi lečo, daljnogled, očala, ideološka očala. Perspektiva, *zor*, zorna točka je tista, ki ustvarja, ali še natančneje, soustvarja svoj objekt. Hkrati smo subjekt in objekt zgodovine.

Igra spomina in amnezije: spomin je način, kako nekaj pozabimo. To je ekonomija spomina: spomnimo se tistega, kar

potrebujemo, in pozabimo tisto, kar ni prijetno, kar moramo pozabiti.

Svetlana Alpers se je vprašala: »Is Art History?«, je umetnost zgodovina? Ali pa je nasprotno, zgodovina umetnost? Torej: »Is Art History or Is History Art?« Zgodovina umetnosti namreč ne obstaja sama po sebi, obstaja le umetnostna zgodovina kot veda. In še: »art or art works?« Torej: umetnost ali umetnina? O čem sploh govorimo? Umetnost ni le objekt in seveda tudi ni luknja v času. Umetnost je prostorsko-časovni fenomen, kar pomeni, da je vedno na različne načine vezana na čas in hkrati na prostor. Umetnina ni le umeščena v neki prostor, je tudi ta prostor. Torej, sta umetnost in čas, sta umetnost in prostor, sta umetnost in družba.

Umetnostna zgodovina, kot vemo, preučuje nosilce, prenosnike, prenašalce, posrednike. Preučuje medije, škatle, kovčke, vreče ... Preučuje torej dela, reprezentacije. Če umetnini lahko tako rečemo. Ideologija konteksta in teksta, umetnost se *znajde* znotraj teksta. Jacques Rancière ob Chardinovi sliki ugotavlja, da »lingvistični tropi spremenijo status slikovnih elementov«. Imamo zapleteno in prepleteno razmerje med umetniškimi delom in besedo, jezikom, teoretskim diskurzom. Interpretacija je sicer zunanji, a hkrati tudi sestavni, notranji del. Dejavnik, ki soustvarja pomen umetnine, in to *soustvarjanje* ni nikoli končano.

Pozabljamo pa, da je umetnostna zgodovina reprezentacija, da je konstrukcija ter da imamo več umetnostnih zgodovin, ki se – kdaj težko, pa vendar neprestano – spreminjajo in pišejo na novo. Zgodovina kot konstrukcija. Muzej kot spomenik, spominjanje. Toda dejanje spomenika ni le spomin, ampak tudi – ali pa še bolj – fabulacija, je pripovedovanje zgodb, reprezentacija.

Hans Belting: *The End of the History of Art?*

Donald Kuspit: *The End of Art*

Allan Kaprow preneha govoriti o umetnosti in začne govoriti o *poumetnosti*. Art je zdaj spet v gibanju, premiku, je premeščen s *post-Artom*. Umetnost je gibanje, premik, tudi kot *postumetnost*.

In ne nazadnje, tu je vedno tudi dvojna in dvoumna struktura pogleda: med tem, kar vidimo, poudarimo, izpostavimo, in tistim, kar spregledamo, potlačimo, izpustimo. Gledanje, učenje po in iz, ponavljanje po, prisvajanje po, apropiacija, dekonstrukcija, konstrukcija ... nikoli iz nič. Slika po sliki, slika iz slike, slika v sliki ... Slika je torej tudi *podoba v času*, je mentalna in skonstruirana, a vendar nikoli popolnoma zamrznjena. Podoba kaže, kako vidimo čas, preteklost, sodobnost in zgodovino. Ni le konstrukcija, napredovanje, pač pa tudi brisanje nesreče in katastrofe.

#

Obstaja delo in tudi nedelo, torej tudi vprašanje: delati, narediti ali »nedelati«, narediti nič, tudi narediti »ne«. Nikoli ni le enega posameznega dogodka, pač pa je vedno niz dogodkov. Marx je sodoben, vedno znova je tu.

V zadnjem času so uprizorili, »razstavili« dva dogodka, popolnoma različna v zvoku, v glasu, v telesu in po učinku.

Prvi: zgodilo se je 22. julija 2011 v Oslu, ob 15:25, in na otoku Utøya od 17:22 do 18:34, 77 žrtev. S streli proti »kulturnemu marksizmu«, kot je izjavil in na spletu napisal Anders Breivik. Na njegovi uniformi je pisalo: »Marxist killer«. Iz tega razloga si je menda za tarčo izbral mlade socialdemokrate. Streli in tišina. Večina nas je bila nemih. Nismo mogli govoriti, niti dojeti in ne doumeti.

Drugi: »All the World's Futures« je bil naslov 56. beneškega bienala leta 2015. Kurator Okwui Enwezor je Marxov *Das Kapital* postavil v center bienala. Knjigo so ves čas trajanja razstave – torej od 9. maja do 22. novembra – različni igralci glasno brali v centralnem paviljonu. Simbolično dejanje – *Marx nam govori* – je glasno odmevalo v umetniškem svetu in imelo učinke. Pa ne le nanj. Odmevalo je tudi v kritiki, sploh ob dejstvu, da gre pri beneškem bienalu za eksplicitno komercialen umetniški dogodek. Enwezor je verjetno prav zato na več mestih in v številnih intervjujih entuziastično poudarjal, da bienale ni zgolj – ali da celo sploh ni – komercialni dogodek. Vsi s(m)o o tem govorili, nekateri smo mu tudi verjeli. Ponudil je namreč večplastno, nepopustljivo, strastno, osebno, poetično in partikularno argumentacijo. Imel je svoj glas in ton.

#

Na začetku moderne umetnosti je Munchov *Krik*. Lepota v svoji globoki bolečini. Govoreča, kričeča glava, ki nje besed ne slišimo. Popačenost, ekspresionizem ... Lomljeno, ekspresivno stoji nasproti produktivistični vrednostni usmeritvi. Na drugi strani so megalomanija, bombastične izjave, nadčlovek, »človek dinamit«, gibanja futurizem, dadaizem, konstruktivizem, preobrat sveta, družbe, tudi človeka, ne le umetnosti ... *Kladivaška* kritika klasične umetnosti z besedami ruskega futurista Vladimirja Majakovskega: »Umetnost ni zrcalo sveta, je kladivo, ki preoblikuje svet.«

Bližina umetnosti in kapitalizma. V točki denarja – na mestu denarja – se svet še danes zrcali in sestavlja svojo podobo okoli nje. Z njim se meri in v njem se vidi. Vsaka stvar je ona sama in hkrati še najmanj (svoja) mera, saj je izražena v denarju. Soočenje z denarjem je soočenje z notranjo predpostavko. Igra se igra imeti ali ne imeti, igra biti ali ne biti. Sodobni svet je ujet v lastno denarno bazo, pri kateri je denar postal

temeljni temelj in prvo gibalo. Govori se celo, da je čas denar. Neprestano se izmenjujejo besede in menja se denar. Hkrati poteka menjava besed in menjava denarja. V času interneta pa še najbolj menjava *self* fotografij. Opisani krogotok nam govori, da materialni obstoj življenja potrebuje vsakodnevno prodajo, prostitucijo. Govori nam tudi o prehodih subjekta v objekt (in obratno) ter pri tem negira razlike.

Priča smo ponotranjenemu razmerju do denarja, pri čemer številke merijo, zrcalijo, *odslikujejo* človeka. Opazujemo količine in živimo številke. Prepletata se umetnost poslovanja in umetnost kot posel. Andy Warhol ni samo tisti, ki je prvi izrazil ta obrazec do skrajnosti, je tudi tisti, ki je to, kar mu je bilo najljubše, izrazil na sliki: naslikal je denar. Seveda ni naslikal kateregakoli denarja. Naslikal je denar, ki ima močno ekonomsko in politično vrednost, ameriški dolar. Umetnik v dobi serijske reprodukcije sistematično ponavlja in odtiskuje podobe, *ki gredo za denar*. Warhol proda sliko za denar, vendar tudi postavi denar na sliko, *denar je slika in slika je denar*.

Najboljši umetniki pa so menda vedno mrtvi umetniki. Duchamp je mrtev, Maljevič je mrtev, Beuys je mrtev ... V nedeljo, 4. januarja 1997, zjutraj je ruski umetnik Alexander Brener v muzeju Stedelijk z zelenim sprejem na Maljevičevo sliko *posprejal* simbol dolarja. Na beli križ na svetlo sivem ozadju je bil zdaj *probit* dolarjev znak. Križ je simbol trpljenja in žrtvovanja, dolar pa je znak ekonomske dominacije, ameriškega ekonomskega imperializma. In v tem primeru imperializma trga, ekonomije. Tudi v umetnosti. To je bil eksces in Brener je končal v zaporu. Na ta način so v sistemu, ki ga živimo, odstranjene tiste oblike, strategije in taktike, ki ustvarjajo resnične oblike odpora. Ali pa sistem nevtralizira ekscese tako, da jih inkorporira.

Umetnost ni ločena od sveta, sveta politike in sveta ekonomije. Hrbtna stran umetnosti je izražena v denarju. Stikov, relacij, plasti je veliko in še več. Seveda pa ne gre le za odnos umetnost – ekonomija. Ekonomija ali materialno nikakor nista ločena od umetnosti: ekonomija, material, produkcija, tudi denar je le hrbtna stran vsakega umetniškega dela. Nobena umetnina ne nastane iz nič. Vsaka nastane iz nečesa. V sodobnem svetu (v družbi, v ekonomiji, v gospodarstvu) najdemo zanimive relacije in skoraj sorodne, vsekakor pa podobne odnose, kot na primer v sodobnem kipu ali sodobnem umetniškem delu: zakoni grajenja, rasti, premagovanje gravitacije. Torej rast in viri. Distribucija in mreženje. Povezovanje, zlaganje in gradnja. V umetnosti imamo planiranje, načrtovanje, konstrukcijo, material in ekonomijo pri izvedbi npr. kipa. Umetnost torej nikakor ni le duhovna dejavnost. Pri stiku umetnosti in ekonomije zato ne gre le za prodajo umetnin, temveč najprej za ustvarjanje, produkcijo in tudi za možnost delovanja in sodelovanja umetnosti v družbi, na različnih poljih in v različnih procesih. Kljub temu pa ekonomija vendarle ni edina realnost sveta. Umetnost sicer od nekdaj sodeluje v procesu menjave, ni pa vedno ekonomična, še zdaleč ne. Na svoj način je umetnost motnja v ekonomiji, saj imata umetnina in njeno življenje svojo lastno logiko.

Umetnost je, pa hkrati ni strošek. Je dobiček, je tudi izjemen dobiček, celo z ekonomskega vidika. Si lahko zamislimo kaj bolj *ekonomičnega* ali »ekonomsko uspešnega« od v Louvru viseče Mone Lize, slavne – sicer po dimenzijah (77 × 53 cm) pravzaprav majhne – slike Leonarda da Vincija? Zgolj zaradi te slike milijoni obiskovalcev letno potujejo v Pariz, in to kljub temu, da gre za materialno zelo skromen, reven in preprost predmet, čeprav časovno zelo dolgotrajno in zelo umetelno narejen: z nekaj oljne barve na topolovem lesu, uokvirjen v lesen okvir. Pravzaprav je Mona Liza ekonomski čudež:

materialno minimalna investicija, a neverjeten profit. Koliko milijonov človeških pogledov se še želi srečati in se je že srečalo z očmi Mone Lize? Po podatkih francoskega ministrstva za finance si to sliko ogledajo štirje od petih obiskovalcev Pariza.

Marcel Duchamp je na Mono Lizo, natančneje, na reprodukcijo Mone Lize na škatli bombonjere, narisal brke. V delu *Rose Sélavy* – naslov se bere kot »eros 'c'est' la vie«, eros je življenje – pa se je preoblekel, zamaskiral v žensko: umetnik kot ženska, ki zapeljuje. Ekonomija želje. Umetnost je namreč vedno tudi umetnost dvojega, dveh ljudi, zato je lahko tudi darovanje in ljubezen. Če je kultura za vse, je umetnost vedno stvar enega za drugega, je singularna, posamezna. Ta eden pa je pravzaprav vedno dva, dvoje, ker je tu vedno tudi drugi, gledalec, bralec. Brez drugega umetnosti ni.

Beuys je na ulici govoril: »Vsak človek je umetnik.« Toda pomembnejša se zdi njegova teorija socialne skulpture: »Svoja dela vidim kot stimuluse transformacije ideje o skulpturi ali o umetnosti na splošno.« Sprožal in spreminjal je ideje o tem, kaj skulptura je (kaj je umetnost): »*Socialna skulptura ali kako modeliramo in oblikujemo svet, v katerem živimo.*« Lawrence Weiner je v besedilu, svojevrstnem manifestu *Statements* iz leta 1969 pisal, da je »ključna ideja distribucije umetnine ta, da je v javni domeni in da naj ne bi nikoli postala zasebna, oziroma da gre v osnovi vedno za obče, javno delo«. Hkrati pa gre po Weinerju za posebna dela (»specific works«), ki so lahko a) ustvarjena, narejena; b) izdelana industrijsko; c) delo sploh ni nujno ustvarjeno. Obstaja le kot ideja.

Kako nas oblikujejo ideje? In kako nas *slika, kipari, oblikuje Marx?*

REFERENCE

- Alpers, Svetlana, »Is Art History?«, *Explanation and Value in the Arts*, ur. S. Kemal in I. Gaskell, Cambridge University Press, Cambridge 1993, str. 109–126, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511659492.006> (11. 5. 2019).
- Belting, Hans, *The End of the History of Art?*, University of Chicago Press, Chicago 1987.
- Beuys, Joseph, »I Am Searching For Field Character« (1973), v: Caroline Tisdall, *Art Into Society, Society Into Art*, Institute of Contemporary Art, London 1974, str. 48.
- Kaprow, Allan, *Art Which Can't Be Art* (1986), UbuWeb Papers, www.ubu.com/papers/kaprow_art-which-cant.html (11. 5. 2019).
- Kuspit, Donald, *The End of Art*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Rancière, Jacques, *The Future of the Image*, Verso, London 2007, str. 81.
- Weiner, Lawrence, *Statements*, UbuWeb Papers, 1969, www.ubu.com/papers/weiner_statements.html (11. 5. 2019).
- Steyerl, Hito, *Duty Free Art. Art In the Age of Planetary Civil War*, Verso Press, London and New York, 2017.
- Ebeling, Knut, *There Is No Now, An Archaeology of Contemporaneity*, Sternberg Press, Berlin 2017.

Rastko Močnik

KAKO GLEDAMO UMETNINE? KAKO NAJ JIH ANALIZIRAMO?

Izhajamo iz intuicije, da tradicionalne umetnine gledamo drugače kakor sodobne. Tradicionalne umetnine gledamo skozi ideologijo estetske avtonomije, po kateri so umetnine emancipirane od družbenozgodovinskih pogojev svoje proizvodnje in so tudi zunaj ideologij. Sodobnim umetninam sicer prav tako priznavamo estetsko avtonomijo, a jih vendarle moramo dojemati na ozadju neumetnostnih ideologij. Michelangelovo *Sveto družino* (1505), denimo, lahko občudujemo, ne da bi se ukvarjali s krščanskim naukom o inkarnaciji, brezmadežnem spočetju itn. Z instalacijo *Lady Rosa of Luxembourg* Sanje Iveković (2001) pa si ne moremo pomagati, če ne upoštevamo nacionalne ideologije in njenih »krajev spomina«, zatiranja in izkoriščanja žensk, zgodovine delavskih bojev ...

Ko se znajdemo pred sodobno umetnino, samodejno preklopimo iz tradicionalnega »gledalnega« registra v sodobni register, saj so nas k temu priučili šola, občila, kulturne ustanove – skratka, ideološki aparati sodobne buržoazne družbe. Razliko med tradicionalno in sodobno estetsko upostavitvijo bi zato lahko preučevali v umetnostnih kritikah v občilih, jo razbirali iz besedil v razstavnih katalogih, iskali v šolskih programih itn. Mi pa bomo raje poskusili dognati, kaj v umetninah samih zahteva ta različna načina gledanja. To bo najkrajša pot do sedanje estetske ideologije, hkrati pa si lahko obetamo, da bomo odkrili tudi kaj o ustroju umetnin samih.

Ko bomo opravili to analizo, se bomo vprašali, kakšni teoretski koncepti so nam jo omogočili. Pokazalo se bo, da

smo pojem »simbolne forme« Erwina Panofskega¹ predelali v problematiko »simbolne formacije«, ki se navdihuje pri konceptu »družbene formacije« Karla Marxa.²

Na upodobitvah svetih družin, poklonov Svetih treh kraljev, adoracij Deteta ipd. se od sredine 15. stoletja naprej pogosto pojavljajo antične razvaline.³ K temu motivu so na eni strani prispevale humanistične študije in zanimanje za antično

1 »[Perspektivo] lahko celo označimo (če posrečeni Cassirerjev izraz razširimo na umetnostno zgodovino) za eno izmed tistih 'simbolnih form' [*symbolische Form*], v katerih se 'duhovni pomen poveže s konkretnim materialnim znakom in postane njegov bistveni pomen'.« (Erwin Panofsky, *Die Perspektive als »symbolische Form«*, Vorträge der Bibliothek Warburg, IV, 1924–1925, Leipzig/Berlin 1927, str. 108, v izdaji: Volker Spiess, Berlin 1980; *Perspective as Symbolic Form*, Zone Books, New York 1991, str. 40–41.)

2 »Nobena družbena formacija [*Gesellschaftsformation*] ne propade prej, preden se ne razvijejo vse produktivne sile, ki je zanje v njej dovolj prostora. [...] V velikih obrisih lahko označimo azijske, antične, fevdalne in sodobne buržoazne produkcijske načine kot progresivne dobe ekonomskega formiranja družbe [*Gesellschaftsformation*]. [...] S to [buržoazno] družbeno formacijo [*Gesellschaftsformation*] se torej končuje predzgodovina človeške družbe.« (Karl Marx, *Prispevek h kritiki politične ekonomije*, Predgovor, v: Karl Marx, Friedrich Engels, *Izbrana dela*, IV, Cankarjeva založba, Ljubljana 1968, str. 106.)

3 Na primer: Fra Angelico (?), fra Filippo Lippi (?), *Poklon Svetih treh kraljev*, ok. 1445, National Gallery of Art, Washington; Delavnica Andree del Verrocchia, *Čaščenje Deteta*, ok. 1470–1475, Scottish National Gallery, Edinburgh; Sandro Botticelli, *Poklon Svetih treh kraljev*, 1470–1472, National Gallery, London; Sandro Botticelli, *Poklon Svetih treh kraljev*, 1472–1473, National Gallery of Art, Washington; Domenico Ghirlandaio, *Poklon pastirjev*, 1485, Cappella Sassetti – Santa Trinità, Firenze; Francesco di Giorgio Martini, *Rojstvo Deteta*, 1490–1495, San Domenico, Siena; itn.

arhitekturo.⁴ Na drugi strani so takratnima gledalki in gledalcu sporočale, da je bilo z rojstvom Sina božjega konec neke dobe, obdobja poganstva, in da se je začel nov čas, čas odrešenja in božje milosti.

Na dveh Signorellijevih *Madonah z Detetom* pa je v ozadju Arkadija s svojimi prvobitnimi prebivalci.⁵ To novo tematiko je vpeljala propaganda Medičejcev, ki so se hvalili, da so prinesli novo zlato dobo.⁶ Signorellijevi *Madoni* sta estetsko uspešna

4 Motiv arhitekturnih ostankov pri upodabljanju rojstva in čaščenja Deteta je sicer prišel s Severa, a tam so bile razvaline romanske, včasih tudi gotske. Za začetnika kulta antičnih razvalin velja Petrarca, ki v pismu zavetniku in prijatelju kardinalu Giovanniju Colonna obuja spomine, kako sta se sprehajala po Rimu in se navduševala nad ostanki rimske zgodovine (*Familiarium rerum libri*, VI, 2; pismo je napisal med l. 1337 in 1342; komentar k Petrarkovemu pismu gl. v: Rastko Močnik, »Predgovor« k: *Spisi iz humanistike*, Založba /^ocf., Ljubljana 2009). – Leon Battista Alberti je v *Opisu mesta Rima* (okoli 1433–1434) predstavil topografijo Rima, izmerjeno, kakor je napisal, »z matematičnimi orodji«. Flavio Biondo je okoli l. 1444 napisal *Obnovljeni Rim* (natisnili so ga l. 1481). – Vitruvijevo razpravo o arhitekturi (okoli leta 25 pr. n. št.) je na začetku 15. stoletja populariziral humanist Poggio Bracciolini, ki naj bi jo bil leta 1414 odkril v knjižnici benediktinskega samostana St. Gallen v Švici. Prva tiskana izdaja je izšla leta 1486.

5 Luca Signorelli, *Madona z Detetom med nagci*, 1485–c. 1490, Uffizi; Luca Signorelli, *Madona z Detetom*, 1492–1493, Alte Pinakothek, München; da je krajina v ozadju res Arkadija, lahko sklepamo na podlagi uničene Signorellijeve slike *Panova vzgoja*, 1490 (visela je v muzeju Kaiser Friedrich Museum v Berlinu): ležeči mladenič s piščaljo in moški akt, gledan v hrbet, sta na *Panovi vzgoji* videti kot variaciji dveh figur v ozadju *Madone* iz let 1485–1490.

6 Zlata doba je po antični mitologiji prvotno obdobje človeštva, ko ni bilo ne vojn ne države in so ljudje srečno živeli v slogi in v sožitju z radodarno naravo. Stari so zlato dobo umestili v Arkadijo, pokrajino na Peloponezu, kjer so prebivalci še v antiki živeli v zelo preprostih razmerah. Arkadijski pastirji so v

kolaža motivov z učenimi referencami, a vse skupaj vendarle ostaja mehanična zbirka namigov za eruditsko gledalstvo.⁷

Pri Michelangelovi *Sveti družini* tega problema ni. Tudi pri njem so v ozadju goli antični mladci, posneti po helenističnih zgledih.⁸ A tudi Marija je upodobljena po antičnem vzorcu *figura serpentinata*. Kompozicija glavne skupine figur na sliki je naslikana po zgledu antičnih piramidnih skupin. Michelangelo antičnih prvin ne prevzema na način *ideoloških motivov* (kot Signorelli prevzema mit o Arkadiji), temveč si jih prisvaja kot *umetnostne postopke*.

Michelangelo prakticira še druge postopke. Izredno plastičnost osrednje skupine je dosegel s postopkom *cangiantismo*.⁹

klasičnem izročilu zgled prvotnega človeštva. Arkadija je tudi domovanje Pana, boga divje neokrnjene narave. – Motiv zlate dobe nastopa v *Stancah* (20. stanca), ki jih je Angelo Poliziano, poet, vzgojitelj in svetovalec na medičejem dvoru, napisal okoli leta 1475, in v zbirki *Selve d'amore* (*Ljubezenski gozdovi*; 40. in 121. stanca) Lorenza Magnifica (1480 in pozneje).

7 Slika je bila narejena za medičejsko vilo na Castellu, po Vasariju jo je naročil Lorenzo de' Medici, po vsej verjetnosti Lorenzo di Pierfrancesco, bratranec Lorenza Magnifica.

8 Poze atletov se pri Michelangelu navdihujejo pri helenistični *Laokoontovi skupini* (izkopana v Rimu leta 1506, zdaj v Vatikanskih muzejih) in pri prav tako helenističnem belvederskem *Apolonu* (izkopen v Rimu ob koncu 15. stoletja, zdaj v Vatikanskih muzejih). Signorelli je pri *Madonni* (1492–1493) v ozadju naslikal moški akt po zgledu helenistične skulpture *Deček, ki si vleče trn iz podplata* (dokumentirane v Rimu že sredi 12. stoletja, zdaj v Kapitolskih muzejih).

9 Tehnika se pravzaprav imenuje *cangiante* (iz italijanskega glagola *cangiare*, spremeniti; torej: »spreminjajoča« se obarvanost). Z dodajanjem drugih barv (npr. črne ali bele) osnovnim barvam slikar poudari kontraste (in doseže npr. učinek senčenja). O tem postopku piše Cennino d'Andrea Cennini v *Libro dell'Arte* (1390). Razviden je na Cenninijevih

S tem je posegel v takratno polemiko med (zlasti beneškimi) slikarji, ki so trdili, da je v slikarstvu najpomembnejša barva, in tistimi (med katerimi je bil Michelangelo), ki so menili, da je najpomembnejša risba. Nasprotnike je premagal na njihovem področju.

Vidimo: Michelangelo predela zunajumetnostno ideološko problematiko v praktičnotehnično umetnostno problematiko (npr. Signorellijevo »Arkadijo« v *figura serpentinata*, v telesno gestikulacijo in držo ...), protislovja med umetnostnimi ideologijami (spor med risbo in barvo) pa tudi praktičnotehnično rešuje.

Naposled predela ideološko nasprotje med poganskim obdobjem in obdobjem odrešitve v tehnično napetost med dvema perspektivama: to, v kateri je prikazana glavna skupina, in tisto, v kateri so prikazani goli mladeniči v ozadju. Vmes je nekakšna nevtralna cona, brezbarvno sivi zidek, izza katerega kuka Janez Krstnik. Tako so z dvema perspektivnima prostoroma in z enim neprostorom prikazane tri dobe človeštva:

1. poganska doba pred zakonom (*ante legem*), ki ji je florentinski neoplatonist Marcilio Ficino¹⁰ pripisal najpreprostejšo vrsto ljubezni – *amor voluptuosus, ferinus* (pohotno ali živalsko ljubezen; grško: *érōs*); skupino treh mladcev na desni pretresa ljubezenska drama, mladeniški par na levi opazuje in komentira;

upodobitvah svetega Avguščina in svetega Gregorija Velikega (ok. 1380), ki sta zdaj v Gemäldegalerie v Berlinu. Tehniko je praktical že Giotto.

10 V delu *O ljubezni ali Komentar k Platonovemu Simpoziju* (*De Amore sive Commentarium in Convivium Platonis*, 1469).

2. doba Stare zaveze, čas pod zakonom (*sub lege*), v katerem vlada dejavna človeška ljubezen (*amor activus, humanus*; gr.: *philia*); tej dobi pripadata Janez Krstnik in sveti Jožef;
3. in naposled naš čas, doba v milosti, *sub gratia*, ki živi v kontemplativni božji ljubezni (*amor contemplativus, divinus*; gr.: *agápē*).

Zdi se, da se je slika ujela v paradoks:¹¹ ideološka zahteva je, da se prikaže superiornost krščanstva nad antiko – a tehnika dokazuje superiornost antičnih obrazcev. Umetnostni problem bi potemtakem bil, kako z antičnimi obrazci prikazati krščansko ideologijo. Paradoks se reši s tem, da se antični obrazci prakticirajo prav kot umetnostni postopki, se pravi, kot *estetski postopki, emancipirani od družbenih in zgodovinskih pogojev svojega nastanka*. Umetnostni problem je rešen že vnaprej, zato ker se postavi kot *umetnostni* problem, in ne kot ideološki paradoks. Renesansa je čas, ko se začne zgodovinsko oblikovati moderna avtonomna umetnost, okoli nje kot svojega jedra pa posebna družbena kulturna sfera, relativno neodvisna od pravno-politične sfere in od ekonomske sfere. Začne se torej oblikovati kapitalistična družbena struktura s tremi sferami – ekonomijo, pravom in politiko ter kulturo (ideologijo).¹²

Rešitev paradoksa je v tem, da se register praktične umetnostne ideologije, ki neposredno deluje kot tehnična problematika slikarske prakse, loči od ideologije, ki jo umetnostna praksa obdeluje, v tem primeru od krščanske

¹¹ Na ta paradoks me je opozoril Rade Pantič.

¹² Maja Breznik opisuje zgodovinsko oblikovanje moderne (kapitalistične) relativno avtonomne sfere kulture kot prehod od fevdalnega družbenega gospostva, utemeljenega na fizičnem nasilju, k modernemu buržoaznemu gospostvu, utemeljenemu na kulturi in na praksah visoke omike. Gl. Maja Breznik, *Kultura danajskih darov. Od mecenstva do avtorstva*, Založba Sophia, Ljubljana 2009.

ideologije. Krščanska ideologija s tem postane »snov«, ki jo tehnično obdeluje umetnostna praksa s svojo specifično umetnostno praktično ideologijo. V moderni zgodovinski situaciji, ki se začne oblikovati v renesansi, umetnostna praksa izhaja iz svojih lastnih postopkov, problematik, neodvisnih od ideologije, ki jo obdeluje.¹³

Sodobna umetnost nima svoje posebne tehnične problematike,¹⁴ ima pa moderno estetsko ideologijo. Zato se je na celotnem avtonomnem umetnostnem področju dominantna prestavila z umetnostnih praks na umetnostne ustanove

¹³ To teorijo umetnostnih praks sem podrobneje razvil v besedilu »Teorija umetnostnih praks«, v: Rastko Močnik, *Vesetje v gledanju*, Založba /^{*}cf., Ljubljana 2007. – Pot do dokončne emancipacije estetskih praks je še dolga. Do nje pride z *l'art pour l'art*, ko umetnostne prakse za svoj predmet obdelave vzamejo umetnostne ideologije same. Nekaj več o tem v: Rastko Močnik, »U umetnosti, savremenost počinja 1917«, v: *Nova povezivanja. Od scene do mreže*, uredila Jovan Čekić in Miško Šuvaković, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd 2017; www.studijesavremenosti.org/wp-content/uploads/2018/04/novapovezivanja.pdf (10. 5. 2019).

¹⁴ O tem se lahko prepričamo, če primerjamo *Lady Roso of Luxembourg* z drugimi umetnostnimi izdelki Sanje Iveković. Npr. z instalacijo *Resnik* (1994) v Muzeju suvremene umjetnosti v Zagrebu: zatemnjena soba, napolnjena s sobnimi rastlinami, na eni steni teče videoprojekcija. Ali črno-beli in barvni video *Osobni rezovi – Personal cuts*, 1982 (v The Museum of Modern Art, New York, in na spletu). Ali z *Gen XX* (1997–2001): niz sodobnih reklamnih fotografij ženskih modelov s podnapisi o antifašističnih borkah (kakor: »Nada Dimić. Uhičena zbog antifašističke djelatnosti. Mučena i ubijena u Novoj Gradiški 1942. Starost u trenutku smrti: 19 godina.«); projekt *Gen XX* je izvorno izhajal kot umetnostna stran zagrebškega časnika *Arkzin*. – Značilen paradoks je, da Sanja Iveković izrecno zavrača ideologijo estetske avtonomije in ločitev umetnostnih praks od političnih praks, pa so vendarle njeni posegi institucionalizirani kot umetnine in javno dosegljivi v umetnostnih ideoloških aparatih.

(galerije, muzeje, akademije, na institucije kritike, umetnostne zgodovine itn.). Izdelek, ki ima umetnostno pretenzijo, bo tako postal umetnina šele, ko ga bo priznal »art-system«. ¹⁵ Posledica je stalna dvoumnost, ki je ni mogoče odpraviti: ali domnevna »umetnostna vrednost« izdelka ne izraža zgolj vpetosti njegovega izdelovalca ali izdelovalke v umetnostni establišment? ¹⁶ Druga posledica nujnosti, da izdelek z umetnostno pretenzijo pridobi »priznanje«, je hiperprodukcija kritik, raznih modrovanj, modnih žargonov, skratka, nastanek cele elitistične folklore, ki cveti za obzidji estetske avtonomije.

Instalacija *Lady Rosa of Luxembourg* Sanje Iveković spodbija prav ta umetnostni establišment in njegovo širše družbeno ozadje. ¹⁷ Umetnica je precizno posegla v še zmerom

15 Tega se jasno zavedajo umetnostni proizvajalci in proizvajalke. K tej ideologiji spada tudi prepričanje, da tržna cena izdelka ustrezno izraža njegovo estetsko vrednost. Kakor je pokazala nedavna raziskava, so med umetnicami in umetniki vsaj v Sloveniji likovne umetnice in umetniki edini, ki dosledno enačijo tržno ceno in estetsko vrednost. O tem gl. Maja Breznik, *Posebni skepticizem v umetnosti*, Založba Sophia, Ljubljana 2011; in ista, »Splošni skepticizem v umetnosti«, Primerjalna književnost, let. 33, št. 2, 2010; www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-IAMNRO41 (10. 5. 2019).

16 To problematiko obravnavajo številna dela Tanje Ostojčić. Npr. *I'll be your Angel* (ob Beneškem bienalu 2001); *Paparazzo – Vacation with curator* (Bienale v Tirani, 2003); knjiga: Tanja Ostojčić, *Strategies of Success*, La Box, Bourges, in SKC, Beograd 2004.

17 Ob razstavi *Luksemburg in Luksemburžani. Soglasje in obrzdane strasti* (2001) je Sanja Iveković postavila dvojnik luksemburškemu nacionalnemu spomeniku, ki mu popularno pravijo *Zlata gospa* (*Gëlle Fra*, Claus Cito, 1923). *Gëlle Fra* je zdaj simbol svobode in odpora luksemburškega ljudstva ter slavi padle v obeh svetovnih vojnah in v korejski vojni. – Sanja Iveković je dvojnici *dodala* dopolnilno potezo: njena gospa je noseča; *spremenila* je besedilo na podstavku; in svojo

prevladujočo estetsko ideologijo, ki nam je ostala od romantike in ki jo je prvi formuliral Lessing. ¹⁸

Replikacija *za nazaj* v lessingovski perspektivi obdeluje svoj »izvirnik«, *Gëlle Fra* št. 1, in ga interpretira kot prostorsko uprizoritev časa – ideološkega časa nacionalne zgodovine. *Gëlle Fra* št. 1 po replikaciji eksplicitno deluje kot privilegirani kraj, ki v nacionalnem prostoru predstavlja čas nacionalne zgodovine. *Gëlle Fra* št. 1 v svoji kopiji potemtakem deluje kot to, kar je že ves čas bila: kot nacionalni monument, kot kraj nacionalnega spomina. A zdaj ob tem, ko gledamo skulpturo, vidimo tudi, *kako jo gledamo*. Praksa gledanja je tako postala eksplicitni predmet predstavitve v vizualni umetnini. Michelangelo je s postopkom na ravni prakse

skulpturo je imenovala *Lady Rosa of Luxembourg*. S temi drobnimi posegi – z dopolnitvijo, spremembo, imenom – in z glavnim posegom – replikacijo – je sprožila učinke, ki segajo daleč onkraj pričakovane »subverzivnosti« estetskega posega. Obširnejšo analizo dela prinašata besedili »Nove umetnostne prakse, nove politike gledanja«, v: Rastko Močnik, *Veselje v gledanju*, Založba / *cf., Ljubljana 2007; in »Identity and the arts«, www.moma.org/interactives/exhibitions/2011/sanjaivekovic/essays/RM%20Identity%20and%20the%20Arts.pdf (10. 5. 2019).

18 Lessing je v spisu *Laokoon ali o mejah slikarstva in poezije* (1766) razločil vizualne umetnosti od besednih umetnosti na podlagi razlike v njihovih omejitvah. Vizualne umetnosti so umetnosti prostora, njihova omejitev je v tem, da ne morejo prikazati časa. Besedne umetnosti so umetnosti časa, njihova omejitev je v tem, da ne morejo prikazati prostora. Po Lessingu je odličnost vsake vrste umetnosti v tem, da premaga svojo mejo. Prava umetnost v prostorskih vizualnih umetnostih je prikazati čas (to naj bi se po Lessingu posrečilo helenistični skulpturi *Laokoon in njegova sinova*; od tod naslov spisa); v časovnih besednih umetnostih pa je bravura v prikazovanju prostora. Gotthold Ephraim Lessing, *Laokoon, oder über die Grenzen der Malerei und Poesie* [Laokoon ali o mejah slikarstva in poezije], 1766.

gledanja (dve različni perspektivi) *predelal* ideološko prvino (krščansko nasprotje »čas pred odrešitvijo : čas po odrešitvi«) v predmet umetnostne obdelave in jo s tem prepeljal, *prevedel* v estetsko razsežnost. Ivekovičeva pa z umetnostno obdelavo *aktivira* ideološko prvino (povezavo »nacionalna zgodovina – nacionalno ozemlje«), s tem *razdre* estetski zaslon, za katerim je *Gëlle Fra* št. 1 pod krinko estetike tihotapila nacionalno ideologijo – in z razliko med *Gëlle Fra* št. 1 in *Lady Rosa of Luxembourg* (*Gëlle Fra* št. 2) vpelje pluralizem praks gledanja: prvotni spomenik zdaj gledamo skozi optiko replike.

Poseg Sanje Iveković demistificira prakso estetskega gledanja in njeno ideologijo estetske avtonomije.¹⁹ Njena praksa je postestetska, pripada zgodovinskemu obdobju, ki se je začelo z Malevičevim *Kvadratom* (1915) in z Rodčenkovim triptihom *Rdeča barva, rumena barva, modra barva* (1921).²⁰ V Michelangelovem času so se umetnostne prakse šele avtonomizirale v okviru osamosvajanja »relativno avtonomne sfere kulture«, se pravi, v procesu vzpostavljanja značilne trojne sestave kapitalističnih družbenih formacij »ekonomija + pravo-politika + kultura (ideologija)«. V našem času dekadence kapitalizma progresivne simbolne prakse navezujejo na izročilo zgodovinskih avantgard in ponovno razbijajo slonokoščeni stolp kulturnega in umetnostnega esteticizma, elitizma.

19 »Pomembna prednost tega, da živiš in delaš v socializmu, je, da že zelo zgodaj spoznaš, da ni nič neodvisno od ideologije. Vse, kar počnemo, ima politični naboj – in delitev med politiko in estetiko je popolnoma zgrešena.« »Sanja Iveković by Roxana Marcoci«, *Flash Art*, 7. 10. 2015: <https://flash---art.com/article/sanja-ivekovic/> (9. 5. 2019).

20 Več o tem v spisu: »U umetnosti, savremenost počinje 1917«: www.studijesavremenosti.org/2017/11/11/u-umetnosti-savremenost-pocinje-1917/ (9. 5. 2019).

Novo ime *Lady Rosa of Luxembourg* hkrati napeljuje k nacionalni luksemburški identiteti in k Rosi Luxemburg, zgodovinski osebi iz revolucionarnega mednarodnega delavskega gibanja. Proti alegoriji *Gëlle Fra* št. 1, ki je *totalizirala* nacionalni »prostor-čas«, replika vpeljuje vrsto *detotalizirajočih* nasprotij: proti *sedanjemu središču* Evrope ime uveljavlja *preteklo obrobje*; proti idilični predstavi o nacionalni preteklosti – umevanje zgodovine kot razrednega boja. V *abstraktno* moderno opozicijo časa in prostora, ki jo je bilo mogoče predelati v ideološko totalnost nacionalnega prostora in časa, umetnostni postopek replikacije-s-transformacijo vpeljuje *konkretni* koncept množice antagonističnih zgodovinskih procesov in hierarhičnega členjenja prostora na center in periferijo.

Naposled: *Lady Rosa of Luxembourg* je noseča. Doslej obravnavane značilnosti replike so bile polemične, *antiestetske*: proti nacionalni spominski pripovedi so uveljavljale zgodovinski razredni boj, proti homogenosti nacionalnega ozemlja hierarhična razmerja neenakosti področij v sistemu kapitalizma. Nosečnost pa vpeljuje pozitivno, »*postestetsko*« razsežnost: osi *kontradikcije* (realna zgodovinska oseba proti alegoriji) dodaja os *komplementarnosti*. Motiv razrednega boja opozarja na razmerja izkoriščanja v produkciji stvari: motiv nosečnosti vpeljuje komplementarno razsežnost *produkcije ljudi*²¹ – s tem pa celotni kompleks izkoriščanja in zatiranja

21 Komplementarnost med »produkcijo stvari« in »produkcijo ljudi« je vpeljal Friedrich Engels v predgovoru k *Izvoru družine, privatne lastnine in države* (1884): »Po materialističnem pojmovanju je moment, ki v zgodovini v zadnji instanci odloča [*das in letzter Instanz bestimmende Moment in der Geschichte*]: produkcija in reprodukcija neposrednega življenja. Ta pa je spet dvojna. Na eni strani proizvodnja življenjskih potrebščin [...]; na drugi strani proizvodnja ljudi samih, razplojevanje vrste.« (Karl Marx, Friedrich Engels, *Izbrana dela V*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1975, str. 204.)

žensk v neplačanem delu reprodukcije delovne sile v sistemu in reprodukcije družbe v zgodovini. *Lady Rosa of Luxembourg* ne obrne samo prakse gledanja (in nam s tem omogoči, da se »gledamo gledajoče«), temveč prevrne poanto spomenika: namesto žalovanja za mrtvimi – življenjska radost.

Sklenimo s splošnimi epistemološkimi poantami zgornjih analiz. Na pojem perspektive kot simbolne forme Panofskega smo se oprli, da si pojasnimo nasprotje, ki ga vzpostavlja Michelangelova umetnostna praksa, ko na isto sliko vpeljuje dve različni perspektivi. Ta postopek omogoči, da se umetnostna praksa otrese dominacije (krščanske) ideologije in ideološke prvine predela v predmete svoje tehnične obdelave. Michelangelova praksa se vključuje v širši zgodovinski proces avtonomizacije estetskih praks in s tem vzpostavljanja avtonomne estetske sfere, ki je jedro oblikovanja avtonomne sfere kulture, značilne za kapitalistično družbeno formacijo. – Na drugi strani zgodovinske epohe avtonomne umetnosti Sanja Iveković z vrsto postopkov (replikacija, dodatek, preimenovanje) ponovno odpre umetnostni izdelek za ideološka protislovja in se s tem vključuje v odpravljanje umetnostne avtonomije, se pravi, v zgodovinske procese razbijanja tridelne kapitalistične družbene formacije (ekonomija + pravo-ekonomija + kultura), ter se tako pridružuje vzpostavljanju novih postestetskih in postkapitalističnih simbolnih formacij.

Namesto ideološkega pojma »forme« smo torej uveljavili teoretski koncept *prakse* z njenimi *postopki*. Postopki ne proizvajajo zgolj nasprotij, lahko jih tudi odpravljajo – kakor je Michelangelo s tehniko *cangiantismo* presegel nasprotje med risbo in barvo. S prikazom poenotujoče moči umetnostne prakse je okrepil težnjo k estetski avtonomiji. Sanja Iveković pa s postopkom dodajanja (nosečnost) vpelje

produkciji stvari komplementarno razsežnost produkcije ljudi.

Ne govorimo več o statični in nezgodovinski simbolni formi, temveč o simbolni *formaciji*, ki je dinamična, notranje protislovna, zgodovinska.²² Simbolno formacijo lahko povežemo s širšimi družbenimi zgodovinskimi procesi prek njenih notranjih odnosov, nasprotij in protislovij. Prav zato, ker je simbolna formacija notranje protislovna in nestabilna, lahko umetnostne prakse s svojimi posegi spreminjajo simbolne formacije in proizvajajo nove – ter se s tem pridružujejo drugim praksam v družbenozgodovinskih procesih. Michelangelo se je pridružil praksam in procesom, ki so oblikovali avtonomno kulturno sfero in s tem podpirali zgodovinsko nastajanje kapitalistične družbene formacije. Sanja Iveković podira estetsko avtonomijo in s postestetsko prakso ustvarja nove simbolne formacije za nove družbe.

22 Takole piše Marx o notranjih odnosih v družbeni formaciji: »Rezultat, do katerega pridemo, ni ta, da so produkcija, distribucija, menjava, konsumpcija identične, temveč ta, da so vse členi neke totalnosti [*Glieder einer Totalität*], razložki in neki enotnosti. [...] Določena produkcija določa torej določeno konsumpcijo, distribucijo, menjavo in *določena medsebojna razmerja teh različnih momentov*. [...] Med različnimi momenti poteka vzajemno učinkovanje. Tako je pri vsaki organski celoti.« (Karl Marx, *Kritika politične ekonomije 1857/58*, Delavska enotnost, Ljubljana 1985, str. 31–32.)

Petra Černe Oven, Alen Ožbolt, Barbara Predan
MARX PO MARXU: TEDESKA IZHODIŠČA IN VPRAŠANJA

Seminar *Marx po Marxu* se je v grobem delil na dva sklopa. Prvi 6-tedenski sklop je temeljil na intenzivnem branju in raziskovanju, drugi 6-tedenski sklop pa na sintezi in iskanju načinov *utelešanja* raziskanega.

Časovna struktura sklopov nam je že v izhodišču narekovala pripravo šestih tem, te pa so študentom omogočale raziskovanje Marxa z različnih vidikov. Teme, ki so jih imeli študenti v prvem sklopu iz tedna v teden na voljo, so bile:

KARL MARX SREČA MISEL WILLIAMA MORRISA

V kontekstu umetnosti in oblikovanja se srečanje misli Marxa z Morrisom zdi skorajda najnaravnejše zavezništvo. William Morris, ena od glavnih figur britanske umetnosti in oblikovanja 19. stoletja, ni bil *le* umetnik in oblikovalec, temveč tudi socialist, reformator, pisec in poet. Ko beremo njegova besedila, ga večina označi za naslednika misli britanskega umetnostnega kritika Johna Ruskina. Dejstvo pa je, da že v njegovem apelu o nujnosti prepoznavanja in zavračanja suženjskega dela – nesuženjsko delo utemelji na treh upanjih: upanju na delo, na izdelek in na počitek – pravzaprav slišimo odmev Marxovih besed o odtujenem delu. Posledično smo se s prvo temo posvetili raziskovanju odnosa do dela ter nujnosti preizpraševanja zavedanja naše (na ideologiji utemeljene) odvisnosti od dela. Tema se je osredotočala tudi na problem fetišizacije, dodane vrednosti kot identitete ter razumevanja vloge in učinkov razrednega boja.

KARL MARX SREČA MISEL ROSE LUXEMBURG

Z drugo temo smo v premislek o Marxu vpletli razmišljanja Rose Luxemburg o uporih, njeno dialektiko spontanosti in organizacije kot nadgradnjo Marxove misli. Zanimalo nas je, kako se bodo mladi odzvali na ideje o morebitni nujnosti spontanosti upora (samoniklosti in samoaktivacije) in vlogi anarhizma ter kako bodo interpretirali izredno kritično misel in aktivistične akcije Rose Luxemburg. Z vprašanji smo želeli spodbuditi razmislek o tem, kaj je lahko rezultat spontanega upora in koliko individualnega razmišljanja samoaktivacije lahko prenese akcija, če naj iz nje nastane trajna in organizirana sprememba v družbi. Zanimal nas je odnos do vprašanja, ali lahko razredni boj vznikne iz impulzivnega stanja na podlagi premise, da množična stavka ni umetno »sproducirana«, ampak je zgodovinski fenomen, ki izhaja iz trenutnih družbenih razmer (ob zavedanju in dopuščanju možnosti razvoja boja na višjo politično raven). Vse naštetje je bilo tudi poklon njeni misli, s katerimi smo obeležili stoto obletnico brutalnega umora Rose Luxemburg in Karla Liebknechta, dveh izjemnih mislecev nemškega revolucionarnega gibanja.

KARL MARX SREČA MISEL GIORGIA AGAMBENA

S tretjo temo smo pogled uprli v sodobnost. Po Agambenu je sodobnik tisti, ki se s časom ne ujema popolnoma in se ne izenačuje z njegovimi zahtevami. Zato je v tem smislu sodobnik na neki način neprimeren za čas, toda – in to je najpomembnejše – prav zaradi neujemanja je sposoben zaznati in doumeti čas. Agamben nam zato ne priporoča zaznavanja časa prek iskanja svetlobe, temveč prek zrenja v temo lastnega časa. Vprašanja, ki smo jih zastavili študentom, so se vrtela okoli izziva, kako uzreti temo lastnega časa ter ob tem ne postati apatičen, temveč začeti misliti alternativo. V tej povezavi smo z nasprotne strani prišli nazaj k Marxu: v Agambenovem smislu je bil Marx nedvomno sodobnik. Dopustil si je videti in uvideti

temo lastnega časa, v kateri je živel, in hkrati narediti še korak dlje, predlagati alternativo, kako bi lahko delovali drugače. Kako naj si torej tudi mi, zaslepljeni z neonskimi lučmi, končno natakemo očala iz filma *They Live* ter zberemo pogum, da se distanciramo od našega časa in postanemo sodobni?

KARL MARX IN HISTORIČNI MATERIALIZEM

V relaciji drugačnega pogleda na oblikovanje in umetnost kot potencialna gradnika materialnega sveta smo kot četrto temo v seminar vpeljali Marxovo teorijo historičnega materializma. Marx se je pri snovanju teorije neposredno naslanjal na Heglovo dialektični idealizem, a ga je – kot slednje opisujejo nekateri teoretiki – obrnil na glavo. Ni se namreč strinjal s Heglovo tezo, da misel oblikuje materialni svet okrog sebe, da so abstraktne ideje pobudnice sprememb v družbi. Nasprotno, po Marxu dialektiko sprememb vodijo materialne in ekonomske sile (v povezavi z naravnim, biološkim in fizičnim svetom). Povedano drugače, po Marxu motor zgodovine temelji na notranjih sistemskih protislovjih materialne proizvodnje (na stvareh, ki jih počnemo zato, da bi proizvedli tisto, kar potrebujemo za preživetje). Posledično smo pred bodoče magistre oblikovanja in umetnosti postavili premislek o vlogi posameznika ter povezav in odnosov z drugimi.

KARL MARX IN BRANJA KARLA MARXA

Iz otroštva poznamo igrice »telefonček«. S prenosom misli od ust do ušes se informacije spreminjajo, mestoma postanejo izmaličene, sprevržene ali celo izkoriščane za dosego partikularnih ciljev. Podobno lahko sledimo številnim interpretacijam del velikih mislecev, ki so nastala v nekem drugem obdobju zgodovine. Vemo, da so tudi Marxovi teksti že desetletja izpostavljeni takšnim in drugačnim interpretacijam, reinterpretacijam interpretacij in v kontekstu spreminjajočega se časa vsakič novih in ponavljajočih se razlag. Podobno nam

je pokazal tudi nedavni duel med Jordanom Petersonom in Slavojem Žižkom v Torontu. Pokazal je, da imaš, tudi če Marxa nikoli nisi zares bral, o njegovi misli še vedno ne le svoje mnenje, ampak celo lastno interpretacijo. Na podlagi zaznane problematike je Terry Eagleton že leta 2011 napisal knjigo *Zakaj je imel Marx prav*. Z njo skuša ovreči deset največjih napačnih interpretacij Marxa. Slednje je bilo tudi podlaga za našo peto temo: raziskovanje poti in stranpoti branja Marxa ter premislek o tem, koliko so naše interpretacije Marxa res nam lastne.

KARL MARX IN VSAKDANJE

Francoski esejist Georges Perec v svojem kratkem besedilu *Approaches to what?* pred nas postavi vprašanje: »Kaj je pravzaprav tisto, kar nas nagovarja?« Če bi sledili medijem, potem je to vedno nekaj, kar v sebi nosi sled katastrofičnega, spektakularnega. Nekaj, kar odstopa od normalnega. Toda, kot še nadaljuje Perec, dnevniki nam kažejo vse, kar ni »dnevno«. Izpustijo namreč vse, kar sestavlja večji del našega življenja. Temu se je z delom *Critique de la vie quotidienne* (*Kritika vsakdanjega življenja*) uprl francoski marksistični filozof Henri Lefebvre. Kot razlog za svojo obravnavo vsakdanjega je navedel željo, da filozofom dokaže, da trivia ne sme biti izključena iz polja filozofske obravnave. Kajti če želimo človeka znanstveno preučevati, ne smemo spregledati tudi vsega trivialnega, vsakdanjega. Sledeč Lefebvru, smo s šesto temo raziskovali odzive umetnikov in oblikovalcev na vprašanji, kdo smo in kaj mislijo, da smo.

PROCES DELA

Študenti in študentke so delali v skupinah (največ po tri), v parih ali posamezno. Vsak teden so imeli možnost izbrati temo, za katero so dobili izhodišče za nadaljnjo tedensko obravnavo. Izhodišče je bilo sestavljeno iz besedilnega odlomka ali slikovnega gradiva, vprašanja in predlogov za branje. Poleg

slednjih so bili študenti in študentke spodbujeni, da temo in vprašanja tedensko samostojno raziskujejo tudi širše. Vsak ponedeljek so na srečanju prejeli še dodatno, skupno vprašanje, iz česar so nato formirali tedenski odgovor na raziskano, prebrano in razdelano. Odgovori so se lahko povezovali in se (v primeru iste teme) tedensko nadgrajevali, lahko pa so temo vsak teden zamenjali in vsakič znova tvorili samostojen odziv na prejeto izhodišče. Šesti teden so vse skupine prejele isto izhodišče in vprašanje, s ciljem najti skupni imenovalec vseh predhodnih odgovorov ter z iskanjem odgovora na zadnje vprašanje prepoznati skupni pogled na raziskano.

V drugem sklopu, osredotočenem na tvorjenje načinov predstavitve razdelanega, je bila odločitev za medij reprezentacije prepuščena študentom in študentkam. Zahtevnost naloge je zvišal dodaten parameter: zavedanje, da bo reprezentacija obdelanega postavljena na lokacijo partnerske institucije (Goethe-Institut), in ne v klasično galerijo z ustrezno infrastrukturo.

V nadaljevanju sledijo tedenska izhodišča, vprašanja in branja za teme, ki so si jih študenti izbirali. Če tema ni bila izbrana, izhodišče ni navedeno.

REFERENCE

- Agamben, Giorgio, »Kaj je sodobno?«, *Likovne besede*, Teoretska priloga, 87/88, 2009, str. 2–5.
- Carpenter, John, *They Live*, celovečerni film, 1988.
- Eagleton, Terry, *Zakaj je imel Marx prav*, Modrijan, Ljubljana 2013.
- Lefebvre, Henri, *Critique of Everyday Life*, Verso, London 2014.
- Perec, Georges, »Approaches to what?« (1973), *The Everyday Life Reader*, ur. Ben Highmore, Routledge, London in New York 2002, str. 176–178.

Marx po Marxu:

IZHODIŠČA IN VPRAŠANJA – PRVIČ

KARL MARX IN WILLIAM MORRIS

Odnos do dela, fetišizacija, dodana vrednost kot identiteta, razredni boj

»Toda kaj je pravo dejstvo? Kdo si bo drznil zanikati, da je velikanska množica civiliziranih ljudi revna? Tako revni so, da je pravzaprav otročje truditi se z razpravljanjem, ali jim gre morda na neki način le malce bolje od njihovih prednikov. Da, revni so, a njihove revščine ne moremo primerjati z revščino divjaka brez dobrin, saj ta ne pozna nič drugega kot svojo revščino; da ga zebe, da je lačen, brezdomen, umazan, neveden, vse to je zanj tako naravno kot to, da ima kožo. A nam, večini med nami, je civilizacija privzgojila želje, ki pa nam jih prepoveduje zadovoljevati, in tako torej ni zgolj skopuška, temveč tudi mučiteljska. Tako so nam torej ukradli sadove naše zmage nad Naravo, tako je bila prisila Narave, da delamo v upanju na počitek, dosežke in užitek, pretvorjena v prisilo človeka, da dela v upanju – da bi živel za delo!«
William Morris, *Useful Work versus Useless Toil*, str. 193

VPRAŠANJE

Marxov stavek iz prve knjige *Kapital* se glasi: »Imamo stvarna razmerja med osebami in družbena razmerja med stvarmi.«
Kdo (ali kaj) je potem človek?

BRANJI

Karl Marx, »Fetiški značaj blaga in njegova skrivnost«, *Kapital: kritika politične ekonomije*, zvezek 1, knjiga 1: Producerski proces kapitala, Sophia, Ljubljana 2012, str. 57–66.

William Morris, »Useful Work versus Useless Toil«, predavanje, *News from Nowhere and Other Writings*, Penguin Books, London 2004, str. 285–306. Dostopno tudi na:
www.marxists.org/archive/morris/works/1884/useful.htm
(4. 3. 2019).

KARL MARX IN ROSA LUXEMBURG

Spontanost upora, anarhizem, samoniklost, samoaktivacija

»To je običajen primer diferencialne percepcije nasilja: velik del medijsko-političnega sveta želi, da verjamemo, da nasilje ne pomeni tisočev življenj, ki jih politika uničuje in potiska v bedo, temveč nekaj zažganih avtomobilov. Resnično ne smete nikoli izkusiti revščine, če menite, da so grafiti na zgodovinskem spomeniku hujši od nezmožnosti poskrbeti zase, poskrbeti za preživetje, zagotoviti hrano zase ali za svojo družino.«
Édouard Louis, *Can the Yellow Vests Speak?*

VPRAŠANJE

Kako odgovarjate na Marxovo zahtevo po »neprizanesljivi kritiki vsega, kar obstaja«?

BRANJI

Daniel Guérin, »Spontanost, organizacija in anarhizem«, Dragan Nikčević (prevod), *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 42, številka 257, Ljubljana 2014, str. 205–213.
Dostopno na: www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:col-OoBZPES9 (3. 3. 2019).
Édouard Louis, »Can the Yellow Vests Speak?«, *Jacobin*, 8. 12. 2018. Dostopno na: www.jacobinmag.com/2018/12/france-yellow-vests-gilets-jaunes-austerity-macron (4. 3. 2019).

KARL MARX IN GIORGIO AGAMBEN

Kako uzreti temo lastnega časa, kako biti sodoben?

»V moderni dobi je zahodna politika posledično zasnovana kot kolektivna predpostavka zgodovinske naloge ('dela') ljudstva ali naroda. Ta politična naloga je sovpadla z metafizično nalogo, in sicer z realizacijo človeka kot racionalnega bitja. Težavnost, povezana z določitvijo te 'politične' naloge v odnosu do konkretnih figur dela, delovanja in, ne nazadnje, človekovega življenja, je postopoma naraščala. Marxovo mišljenje, ki si prizadeva za realizacijo človeka kot generičnega bitja (Gattungswesen), predstavlja s te perspektive obnovitev in radikalizacijo aristotelovskega projekta. S to obnovitvijo sta povezani dve aporiji: (1) subjekt človeškega dela mora nujno biti nedoločljiv razred, ki se, če predstavlja določeno dejavnost (denimo delavski razred), uniči; (2) dejavnost človeka v brezrazredni družbi je nemogoča ali, v vsakem primeru, izjemno težko opredeljiva (od tod tudi Marxova neodločnost glede usode dela v brezrazredni družbi in pravice do lenobe, ki jo zahtevata Lafargue in Malevič).«

Giorgio Agamben, *The Work of Man*, str. 6

VPRAŠANJE

Sodobnost osvoboditve s pomočjo lenobe?

BRANJI

Giorgio Agamben, »The Work of Man«, *Giorgio Agamben: Sovereignty and Life*, ur. Matthew Calarco in Steven DeCaroli, Stanford University Press, Stanford 2007, str. 1–10.

Sven Lütticken, »Liberation through Laziness. Some chronopolitical remarks«, *Mousse Magazine*, št. 42, februar–marec 2014, <http://moussemagazine.it/sven-luetticken-refusal-2014/> (4. 3. 2019).

KARL MARX IN HISTORIČNI MATERIALIZEM

Vloga posameznika in povezav z drugimi

»Po materialističnem pojmovanju zgodovine sta v zadnji instanci odločujoča momenta v zgodovini produkcija in reprodukcija resničnega življenja. Več nisva niti Marx niti jaz nikdar trdila. Če pa zdaj kdo to prevrača tako, češ da je ekonomski moment edini odločujoči moment, tedaj spreminja to trditev v prazno, abstraktno, absurdno frazo.«

Friedrich Engels, *Engels – Josefu Blochu*, str. 627

VPRAŠANJE

Kje se v vsej zgodbi historičnega materializma skriva Charles Darwin?

BRANJE IN POSLUŠANJE

Paul Blackledge, »Historical Materialism«, *The Oxford Handbook of Karl Marx*, ur. Matt Vidal, Tony Smith, Tomás Rotta in Paul Prew, Oxford Handbooks Online, september 2018. Dostopno na: DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190695545.013.1. (4. 3. 2019).

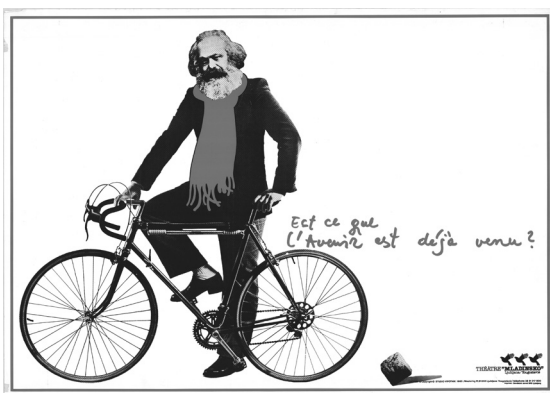
Tibor Rutar, *Kaj je historični materializem?*, kanal Študentska Iskra na YouTubu, Ljubljana 2014, www.youtube.com/watch?v=wS7v8h5z000 (4. 3. 2019).

REFERENCA

Friedrich Engels, »Engels – Josefu Blochu«, London, 21. september 1890. V: *Marx/Engels: Izbrana dela II*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1951, str. 627–629.

KARL MARX IN BRANJA MARXA

Obstoječe interpretacije Marxa in vaša interpretacija interpretacij

Matjaž Vipotnik, *Est ce que l'avenir est déjà venu?*, 1983

Ponatisnjeno z dovoljenjem © Anamarija Kovač, izvirnik hrani Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Ljubljana

VPRAŠANJE

Je prihodnost že prispela?

BRANJE

Johan H. Hartle, »Marx as Art as Politics: Representations of Marx in Contemporary Arts«, *Aesthetic Marx*, ur. Samir Gandesha in Johan F. Hartle, Bloomsbury Academic, London 2017, str. 251–274.

11. 3. 2019

Dodatek za predavanje (skupno vsem skupinam):

Kaj je za vas *kapital* oziroma kaj je vaš *kapital* oziroma kateri *kapital* imate?

Marx po Marxu:

IZHODIŠČA IN VPRAŠANJA – DRUGIČ

KARL MARX IN WILLIAM MORRIS

Odnos do dela, fetišizacija, dodana vrednost kot identiteta, razredni boj

»A namesto da bi dopustili množično skrajšanje delovnega časa in s tem osvobodili svetovno prebivalstvo, da bi sledilo svojim lastnim projektom, užitkom, vizijam in zamislim, smo priča napihovanju niti ne toliko 'storitvenega' sektorja, temveč administrativnega sektorja, vključno z ustvarjanjem povsem novih industrij, kot so finančne storitve ali telefonska prodaja, ali izjemnim širitvam sektorjev, kot so korporacijsko pravo, akademska in zdravstvena uprava, človeški viri in odnosi z javnostjo. In ti primeri sploh ne odražajo vseh tistih ljudi, katerih služba je zagotavljanje administrativne, tehnične ali varnostne podpore tem industrijam, ali pa vse te množice pomožnih industrij (kopalci psov, nočna dostava pic), ki obstajajo zgolj zato, ker vsi ostali porabijo ves svoj čas za delo v drugih službah.

Za vse te predlagam naziv 'nesmiselne službe'.

David Graeber, *On the Phenomenon of Bullshit Jobs:*

A Work Rant

VPRAŠANJE

Marxov stavek iz *Komunističnega manifesta* se glasi: »Proletarci nimajo v njej [komunistični revoluciji] nič izgubiti razen svojih verig.« S katerimi verigami navidezno prostovoljno živimo danes?

BRANJI

David Graeber, »On the Phenomenon of Bullshit Jobs: A Work Rant«, *Strike! Magazine*, št. 3, poletje 2013. Dostopno na: <https://strikemag.org/bullshit-jobs/> (10. 3. 2019).

Karl Marx in Friedrich Engels, *Komunistični manifest*, Sanje, Ljubljana 2009. Dostopno na: www.marxists.org/slovenian/marx-engels/1840s/manifesto/index.htm (10. 3. 2019).

KARL MARX IN ROSA LUXEMBURG

Spontanost upora, anarhizem, samoniklost, samoaktivacija

*Sem anarhist! Ne bom vladal
in tudi meni ne bodo vladali!*

John Henry Mackay

VPRAŠANJE

Življenje v dvostranskem imperativu razgaljanja moči in zavračanja moči?

BRANJI

L. Susan Brown, »Onkraj feminizma: anarhizem in človeška svoboda«, *Antologija anarhizma* 3, Krtina, Ljubljana 2011, str. 89–96.

Metina lista, *Ženske v politiki*, <https://metinalista.si/zenskevpolitiki/> (11. 3. 2019).

REFERENCA

Emma Goldman, *Anarchism and Other Essays*, Dover, New York 1969. Misel Johna Henryja Mackaya je objavljena na str. 47.

KARL MARX IN GIORGIO AGAMBEN

Kako uzreti temo lastnega časa, kako biti sodoben?

»Danes nimamo nobene druge reprezentacije realnosti kot operativnost, učinkovitost. Obstoj si ne znamo več zamišljati

brez učinka. Kar ni učinkovito – izvedljivo, upravljivo – ni resnično. Naslednja naloga filozofije je razmišljati o politiki in etiki, ki bi bili osvobojeni konceptov dolžnosti in učinkovitosti. [...]

Vztrajanje pri delu in produkciji je maligno. Ko je leвица sprejela te kategorije, ki so v središču kapitalizma, je stopila na napačno pot. Morali bi vztrajati pri tem, da neoperativnost, kot sem jo predstavil, ni niti inertnost niti nedejavnost. Osvoboditi se moramo dela, njegovega aktivnega pomena – v tem pogledu mi je zelo všeč francoska beseda *désœuvrer*. Gre za dejavnost, ki naredi vse družbene naloge ekonomije, prava in religije za neoperativne, s tem pa jih osvobodi za druge možne uporabe. Kajti človeštvu pritiče prav to: napisati pesem, ki se izogne komunikacijski funkciji jezika; ali govoriti ali se poljubljati, saj se s tem spremeni funkcija ust, ki so namenjena predvsem prehranjevanju. Aristotel se je v *Nikomahovi etiki* spraševal, ali ima človeštvo nalogo. Delo flavtista je igrati flavto, delo čevljarja je izdelovati čevlje, toda ali obstaja delo za človeka kot takega? Aristotel je nato nadgradil svojo hipotezo, po kateri je človek morda rojen brez kakršnekoli naloge, a jo je kmalu opustil. Pa vendar nas ta hipoteza pripelje do jedra tega, kaj pomeni biti človek. Človek je žival brez naloge: je brez določene biološke naloge, brez jasno predpisane funkcije. Samo bitje z močjo ima moč, da je brez moči. Človek lahko stori vse, a mu ni treba storiti nič.«

Giorgio Agamben, v intervjuju z Jordanom Skinnerjem

VPRAŠANJE

Kaj je torej naša naloga?

BRANJI

Friedrich Engels, »Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka« (1876), v: Karl Marx in Friedrich Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih*, IV. zvezek, tretja izdaja, Cankarjeva založba,

Ljubljana 1979, str. 511–527. Dostopno na: www.marxists.org/slovenian/marx-engels/1876/06/vloga_dela.htm (9. 3. 2019).
Jordan Skinner, »Thought is the courage of hopelessness: an interview with philosopher Giorgio Agamben«, *Verso Blog*, 17. 6. 2014, www.versobooks.com/blogs/1612-thought-is-the-courage-of-hopelessness-an-interview-with-philosopher-giorgio-agamben (9. 3. 2019).

KARL MARX IN HISTORIČNI MATERIALIZEM

Vloga posameznika in povezav z drugimi

Slavna formula iz Marxovega besedila »Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta«: »Ljudje delajo svojo lastno zgodovino, toda ne delajo je, kakor bi se njim zljubilo, ne delajo je v okoliščinah, ki so si jih sami izbrali, temveč v okoliščinah, na kakršne so neposredno zadeli, kakršne so bile dane in ustvarjene s tradicijo.«

Karl Marx, *Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta*, str. 452

VPRAŠANJE

Kdo vodi demokracijo?

BRANJE IN POSLUŠANJE:

Karl Marx, »Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta« (1851–1852), v: Karl Marx, Friedrich Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih*, III. zvezek, tretja izdaja, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 443–570.

Yanis Varoufakis, *How Capitalism Works and How It Fails*, kanal Eda Maysa na YouTubeu, 11. 6. 2018, www.youtube.com/watch?v=QkmGfY9iY9Y (10. 3. 2019).

KARL MARX IN BRANJA MARXA

Obstoječe interpretacije Marxa in vaša interpretacija interpretacij

John Heartfield, *Roka ima pet prstov [5 Finger hat die Hand]*, 1928
Ponatisnjeno z dovoljenjem © The Heartfield Community of Heirs / VG Bild-Kunst, Bonn 2019

VPRAŠANJE

Ima delavska roka res pet prstov?

BRANJE IN GLEDANJE:

John Heartfield, »German Graphic Designer and Photomonteur«, *The Art Story*, www.theartstory.org/artist-heartfield-john.htm (10. 3. 2019).

Heartfield (dokumentarni film), režija Joe Lee, kanal Joeja Leeja na YouTubeu, 26. 5. 2013, www.youtube.com/watch?v=ZbtCXWFFqyk (10. 3. 2019).

18. 3. 2019

Dodatek za predavanje (skupno vsem skupinam):

V reklami za 3D-tiskalnike so nam pred časom obljubljali, da »ni več oblike, ki je ne bi mogli izdelati«. Kar se lahko bere kot: »Vse oblike so mogoče.« Ali morda slednje pomeni, da je tudi nemogoče mogoče? To pa nas (zaradi politične, družbene, socialne in ekološke krize) pripelje do naslednjih ključnih vprašanj: o kakšni obliki sploh govorimo? Kaj je *pravilna*, *ustrezna* oblika? Če sploh še oblika, raje morda le manj oblike?

Marx po Marxu:

IZHODIŠČA IN VPRAŠANJA – TRETJIČ

KARL MARX IN WILLIAM MORRIS

Odnos do dela, fetišizacija, dodana vrednost kot identiteta, razredni boj

»Medtem ko je sam Marx trdil, da je inherentna menjalna vrednost blaga enaka delu, ki ga je ustvarilo, pa je obenem spoznal, da blago pogosto obravnavamo in doživljamo, kot da je vredno veliko, veliko več (včasih celo več kot samo življenje). To navado gledanja na blago, kot da ima človeške ali celo nadčloveške lastnosti, je imenoval blagovni fetišizem. Blagovni fetišizem prevzema številne oblike, a eden od najpogostejših načinov fetišiziranja blaga je identificiranje s stvarmi, ki jih posedujemo – z našimi mobilnimi telefoni, obutvijo, avtomobili itd. Marx je menil, da je perverzno, da stvari, ki jih ljudje ustvarijo, opredelijo tudi njih same kot osebe, če se to, kar ljudje posedujejo, izteče – v nič manjšem obsegu – tako, da poseduje njih same. Marx je bil izjemno kritičen do težnje, da naše stvaritve obravnavamo kot 'magične' objekte, ki nas nato opredelijo in imajo nad nami moč.«

»Historical materialism«, *Social Theory re-wired*

VPRAŠANJE

Vrednost življenja je ...

BRANJI

William Morris, *The Art of the People*, predavanje na Birmingham Society of Arts and School of Design (1879), www.marxists.org/archive/morris/works/1882/hopes/hopes.htm#chap-2 (18. 3. 2019).

Jean-François Lyotard, podpoglavje »Kultura« iz besedila »Zgodovinski znak«, *Navzkrižje*, ZRC SAZU, Ljubljana 2003, str. 238–254.

REFERENCA

»Historical materialism«, *Social Theory re-wired*, Routledge, Abingdon-on-Thames 2016, <http://routledgesoc.com/category/profile-tags/historical-materialism> (17. 3. 2019).

KARL MARX IN ROSA LUXEMBURG

Spontanost upora, anarhizem, samoniklost, samoaktivacija

»Teza 4. V zadnjih desetih letih je bilo mnogo uporov, včasih silovitih, proti temu ali onemu vidiku hegemonije liberalnega kapitalizma. A vsi so bili brez večjih težav zatrti.«

Alain Badiou, *Thirteen Thesis and Some Comments on Politics Today*, str. 42

VPRAŠANJE

Kako se je v 21. stoletju še mogoče upreti?

BRANJE

Alain Badiou, »Thirteen Thesis and Some Comments on Politics Today«, *I Know There Are So Many of You*, Polity Press, Cambridge 2019, str. 36–62.

KARL MARX IN GIORGIO AGAMBEN

Kako uzreti temo lastnega časa, kako biti sodoben?

»Giorgio Agamben v poglavju 'The Irreparable' ('Nepopravljivo'), objavljenem v knjigi *The Coming Community*, opisuje svet po končnem, bibličnem sodnem dnevu kot 'takšen, kot pač

je, nepopravljiv, a prav to bo njegova novost'. V Agambenovih političnih spisih se dosledno pojavlja misel, da današnja družba, ob vseh krivicah in grozotah, vsebuje v sebi tudi sredstva za preoblikovanje v pravičnejši in privlačnejši svet. Ta misel, da lahko iz globin obupa poprimemo za orodja, s katerimi se lahko spremenimo, ni zgolj Agambenova – Marxov citat iz *Komunističnega manifesta*, 'Orožja, s katerimi je buržoazija podrla fevdalizem do tal, se sedaj obračajo proti sami buržoaziji', izraža enak občutek.«

Elizabeth Balskus, *Examining Potentiality in the Philosophy of Giorgio Agamben*

VPRAŠANJE

Smo danes sposobni prepoznati globine obupa sveta, v katerem bivamo?

BRANJE

Elizabeth Balskus, »Examining Potentiality in the Philosophy of Giorgio Agamben«, *Macalester Journal of Philosophy*, letnik 19, št. 1, članek 10, pomlad 2010. Dostopno na: <http://digitalcommons.macalester.edu/philol/vol19/iss1/10> (18. 3. 2019).

Karl Marx in Friedrich Engels, *Komunistični manifest*, Sanje, Ljubljana 2009. Dostopno na: www.marxists.org/slovenian/marx-engels/1840s/manifesto/index.htm (18. 3. 2019).

KARL MARX IN HISTORIČNI MATERIALIZEM

Vloga posameznika in povezav z drugimi

»Za Marxa je vsak ekonomski sistem ali 'način produkcije' v človeški zgodovini vseboval protislovje, ki je sčasoma pripeljal do njegovega propada in zamenjave z drugo, naprednejšo stopnjo ekonomskega in družbenega življenja. Protislovja, ki

so izhajala iz fevdalizma, kot je nujnost držav, ki jim vladajo monarhi, da trgujejo z drugimi državami, s čemer se je ustvaril trgovski razred, so sčasoma privedla do prodora kapitalizma. Toda Marx je ugotovil, da ima tudi kapitalizem svoja protislovja, zlasti v čezmerni produkciji blaga. Z napredovanjem tehnologije (z večjimi in hitrejšimi stroji) in nadaljevanjem izkoriščanja delavcev se ustvarja vse več blaga (naslednjič, ko boste v Targetu ali Wal-Martu, se ozrite na število razprodaj in ugodnosti). Izhajajoč iz Marxa je problem v tem, da čezmerna produkcija povzroča v kapitalizmu krizo, takšne krize pa, kot je menil, sčasoma postanejo usodne in privedejo do razvoja komunizma.«

»Historical materialism«, *Social Theory re-wired*

VPRAŠANJE

Družbeni sistem 21. stoletja?

BRANJI

Jeremy Rifkin, *The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*, St. Martin's Press, New York 2014. Avtorjevi predstavitvi knjige: *Jeremy Rifkin on the Fall of Capitalism and the Internet of Things*, kanal Big Think na YouTubeu, 22. 4. 2014, www.youtube.com/watch?v=3xOK2aJ-oJs (18. 3. 2019).

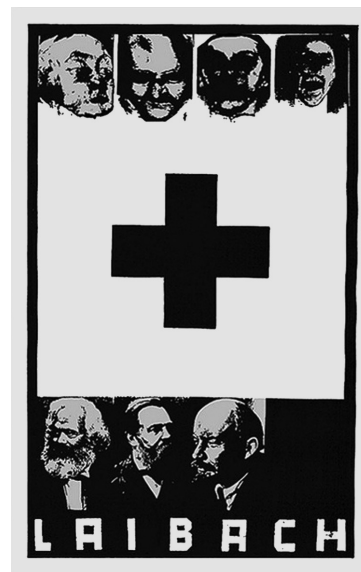
Kate Raworth, *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*, Random House Business Books, London 2018. Avtoričini predstavitvi koncepta: *Doughnut Economics – Kate Raworth*, kanal The RSA na YouTubeu, 9. 1. 2013, www.youtube.com/watch?v=CqJL-cM8gb4; *Economics for the 21st Century with Kate Raworth*, kanal The RSA na YouTubeu, 11. 1. 2018, www.youtube.com/watch?v=MeknuJWVsTk (18. 3. 2019).

REFERENCA

»Historical materialism«, *Social Theory re-wired*, Routledge, Abingdon-on-Thames 2016, <http://routledgesoc.com/category/profile-tags/historical-materialism> (17. 3. 2019).

KARL MARX IN BRANJA MARXA

Obstoječe interpretacije Marxa in vaša interpretacija interpretacij

Laibach, *The Death of Ideology*, 1982

Vir: <https://wtc.laibach.org/products/the-death-of-ideology-poster> (18. 3. 2019)

VPRAŠANJE

Je ekonomija mrtva?

BRANJE IN POSLUŠANJE

Laibach, skladba »The Economy is Dead / Wirtschaft ist tot!«, *Kapital* (album), Mute Records, London 1992. Dostopno na: www.youtube.com/watch?v=KPs2Z1rL54Q&list=PLDoE51E55D4D2575A (18. 3. 2019).

NSK, *From Kapital to Capital; Neue Slowenische Kunst: An Event of The Final Decade of Yugoslavia*, Moderna galerija, Ljubljana 2015. Dostopno na: www.internationaleonline.org/media/files/mg-msum_nsk_vodic_eng.pdf (10. 3. 2019).

KARL MARX IN VSAKDANJE

Kdo smo in kaj mislijo, da smo?

Med študijskimi leti Marx ni bil zgleden študent. Med drugim je s sošolcem Brunom Bauerjem na osliih galopiral po cestah Bonna.

David McLellan, *Karl Marx: A Biography*

»Zgodovina imenuje največje može tiste ljudi, ki so plemenitili sebe, ko so delovali za skupni blagor, izkušnja slavi kot najsrečnejšega tistega, ki jih je največ osrečil.«

Karl Marx, *Razmišljanje mladeniča ob izbiri poklica*, str. 15

VPRAŠANJE

Ali je bil Marx srečen človek?

BRANJA

George Klosko, »Socrates on Goods and Happiness«, *History of Philosophy Quarterly*, letnik 4, št. 3, University of Illinois Press, str. 251–264. Dostopno na: <https://politics.virginia.edu/georgeklosko/wp-content/uploads/sites/8/2016/09/sgh.pdf> (17. 3. 2019).

»Socrates«, *The Pursuit of Happiness*, www.pursuit-of-happiness.org/history-of-happiness/socrates/ (17. 3. 2019).

Karl Marx, »Razmišljanje mladeniča ob izbiri poklica« (1935), v: Karl Marx, Friedrich Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih*, I. zvezek, tretja izdaja, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 9–15.

REFERENCA

David McLellan, *Karl Marx: A Biography* (četrti izdaja), Palgrave MacMillan, Hampshire 2006.

25. 3. 2019

Dodatek za predavanje (skupno vsem skupinam):

Magrittovo najbolj znano delo je risba ali slika pipe v različnih variacijah s tekstom *Ceci n'est pas une pipe* (*La trahison des images*, 1928–1929). Z omenjenimi deli nam Magritte omogoči, da vidimo *varanje*, *laganje* podobe. Njegovo manj znano delo je članek z naslovom *Les mots et les images* (*Besede in slike*), v katerem nam pokaže, da predmet ni nikoli tam in nikoli ni isto kot ime (njegovo ime) ali slika (njegova podoba).

Po drugi strani pa je tudi res, da to, kar gledamo, nikoli ne prebiva povsem v tem, kar izrečemo (glej na primer delo Joseph Kosuth, *One and Three Chairs*, 1965). To pa nas nikakor ne odvezuje tega, da ne bi rekli, da ne bi interpretirali, brali umetniških del. Ali kot je rekel Jacques Derrida: »Imam en jezik – toda ta jezik ni moj.«

Milton Glaser, *Van Gogh 100 Years*, 1989
Ponatisnjeno z dovoljenjem © Milton Glaser Ltd.

Marx po Marxu:

IZHODIŠČA IN VPRAŠANJA – ČETRTEČ

KARL MARX IN WILLIAM MORRIS

Odnos do dela, fetišizacija, dodana vrednost kot identiteta, razredni boj

Ekonomija kot ledena gora

Vir: Gibson-Graham et al., *Take Back the Economy*, 2013.

Oblikovanje James Langdon.

VPRAŠANJE

Če je Morris (sledječ Marxu) v kontekstu dela sanjal o treh upanjih (ter o njih pisal v tekstu *Useful Work versus Useless Toil*), na kaj danes upamo mi?

BRANJI

J. K. Gibson-Graham, Jenny Cameron in Stephen Healy,
»Pursuing Happiness: The Politics of Surviving Well

Together«, *On Happiness: New Ideas for the Twenty-First Century*, ur. D. Pike, C. Nelson in G. Ledvinka, University of Western Australia Press, Perth 2016, str. 116–131.

Rutger Bregman, »Long live intrinsic motivation. Or why it's time to ditch the carrots and the sticks«, *Unbreaking news*, 22. 12. 2016, <https://thecorrespondent.com/5889/long-live-intrinsic-motivation-or-why-its-time-to-ditch-the-carrots-and-the-sticks/226402605-5dbd8da4> (22. 3. 2019).

REFERENCA

William Morris, »Useful Work versus Useless Toil«, predavanje, *News from Nowhere and Other Writings*, Penguin Books, London 2004, str. 285–306. Dostopno tudi na: www.marxists.org/archive/morris/works/1884/useful.htm (22. 3. 2019).

KARL MARX IN ROSA LUXEMBURG

Spontanost upora, anarhizem, samoniklost, samoaktivacija

»Absurdno je razmišljati o množični stavki kot o enkratnem dejanju, izolirani akciji. Ravno nasprotno, množična stavka je znamenje, nosilna ideja celotnega obdobja razrednega boja, ki traja že leta, morda desetletja« [str. 33]. »Toda gibanje kot celota se ne pomika od ekonomskega k političnemu boju, pa niti obratno ne. Vsaka velika politična množična akcija se, potem ko doseže najvišjo politično točko, razcepi v množico ekonomskih stavk. In to velja ne le za vsako od velikih množičnih stavk, temveč tudi za revolucijo kot celoto. Ekonomski boj s samim širjenjem, pojasnjevanjem in vključevanjem političnega boja ne pojenja, temveč se razširi, organizira in postane njegov enakovredni del. Med njima obstaja najpopolnejša vzajemnost.« Rosa Luxemburg, *The Mass Strike, the Political Party and the Trade Unions*, 1906, str. 33 in 35

»Iz mrtvih strojev, ki jim mesto v produkciji dodeljuje kapital, se morajo proletarske množice naučiti spremeniti v svobodne in neodvisne voditelje tega procesa. Pridobiti morajo občutek odgovornosti, primeren za aktivne člane kolektivnosti, ki ima lastništvo nad vsem družbenim bogastvom. Razviti morajo marljivost brez kapitalističnega biča, najvišjo produktivnost brez goničev sužnjev, disciplino brez jarma, red brez avtoritete. Najvišji idealizem v interesu kolektivnosti, najstrožja samodisciplina, najiskrenejša javna zavest množic so moralni temelji socialistične družbe, prav tako kot so neumnost, egoizem in korupcija moralni temelji kapitalistične družbe.«
Rosa Luxemburg, *What Does the Spartacus League Want?*, 1918

Utelešenje bede po Marxu: podreditev

Marxov junak: Spartak (tračanski suženj, ki je vodil upor rimskih sužnjev v letih 73–71 pr. n. št.)

Karl Marx, *Confession*, 1865

VPRAŠANJE

Koga med nami (v današnji družbi) bi lahko prepoznali kot svobodnega in neodvisnega voditelja? Kdo je danes Spartak?

BRANJI

Rosa Luxemburg, »What Does the Spartacus League Want?« (1918), *Selected Political Writings, Rosa Luxemburg*, ur. Dick Howard, Monthly Review Press, New York 1971. Dostopno na: www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/12/14.htm (24. 3. 2019).

Rosa Luxemburg, »II. The Mass Strike, A Historical and Not an Artificial Product« (1906), *The Mass Strike, the Political Party and the Trade Unions*, Marxist Educational Society of Detroit, Detroit 1925. Dostopno na: www.marxists.org/archive/luxemburg/1906/mass-strike/cho2.htm (24. 3. 2019).

DODATNO

Herman Melville, *Bartleby: raje bi, da ne*, ur. Mladen Dolar, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 2004.

REFERENCI

Rosa Luxemburg, *The Mass Strike, the Political Party and the Trade Unions* (1906), Marxist Educational Society of Detroit, Detroit 1925. Dostopno na: www.marxists.org/archive/luxemburg/1906/mass-strike/index.htm (24. 3. 2019).

Karl Marx, »Confession«, *Zalt-Bommel*, 1. april 1865. Dostopno na: www.marxists.org/archive/marx/works/1865/04/01.htm (24. 3. 2019).

KARL MARX IN GIORGIO AGAMBEN

Kako uzreti temo lastnega časa, kako biti sodoben?

Stoletje moje, moja zver, le kdo ti pogledal bo v zenice, zlepil z lastno bo krvjo dveh obdobj hrbtenice?

Osip Mandelštam, *Stoletje* (odlomek), 1923

VPRAŠANJE

glej zgornji odlomek

BRANJE

Giorgio Agamben, »Kaj je sodobno?«, *Likovne besede*, Teoretska priloga, 87/88, 2009, str. 2–5.

REFERENCA

Alain Badiou, *Dvajseto stoletje*, Analecta, Ljubljana 2005.

Odlomek pesmi Osipa Mandelštama je na str. 26. Nekoliko

modificiran prevod pesmi (z naslovom *Doba*) je objavljen tudi v prevodu Draga Bajta v zbirki *Lirika*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 75–76.

KARL MARX IN HISTORIČNI MATERIALIZEM

Vloga posameznika in povezav z drugimi

Jože Barši: *Branje Kapitala*, 2007–2008

Ponatisnjeno z dovoljenjem avtorja in Moderne galerije. Foto: Dejan Habicht.

»Jeseni leta 2007 sem se v okviru Delavsko-punkerske univerze, ki deluje v Ljubljani, priključil skupini študentov politologije, ki se je enkrat tedensko dobivala na študijsko-bralnih srečanjih Marxovega *Kapitala*. Po političnih spremembah v Sloveniji in ex-Jugoslaviji na začetku 90-tih je branje Marxa tako rekoč izginilo iz univerzitetnega okolja, obenem pa je knjiga še danes tudi v antikvariatih nedosegljiva. Seveda tu mislim na slovenski prevod. Čeprav je trenutno branje *Kapitala*, zaradi svetovne krize, bolj popularno, ne zagovarjam neke romantične ideje o razrešitvi krize sveta skozi *Kapital*, napisan v 19. stoletju. Vendar pa se mi zdi ponovno branje nadvse priporočljivo, oziroma še drugače, s ponovnim branjem ga je potrebno redefinirati, ga nekako na novo izumiti. Brati Marxa ne toliko kot misleca,

temveč kot nekoga, ki zahteva, da njegova misel postane družbeno učinkovita.«

Jože Barši, *Branje Kapitala*, 2007–2008

VPRAŠANJE

Kako se ideja o družbeno učinkoviti misli (in vsega do sedaj predelanega) umešča v kontekst historičnega materializma?

BRANJI

Rutger Bregman, *The solution to just about everything: Working less*, <https://thecorrespondent.com/4373/the-solution-to-just-about-everything-working-less/168119985-db3d3c10>.

Karl Marx, *Kapital I: Kritika politične ekonomije*, zvezek 1, knjiga 1: Produkcijski proces kapitala, Naprej!, Ljubljana 2012. Knjiga je v angleškem jeziku dostopna na: www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf (23. 3. 2019). Do naslednjega tedna – glede na temo, ki jo raziskujete in želite poglobiti – izberite eno do dve poglavji iz *Kapitala I*.

KARL MARX IN BRANJA MARXA

Obstoječe interpretacije Marxa in vaša interpretacija interpretacij

»To, kar razstavljajo, pove veliko o muzeju, toda to, česar ne razstavijo, pove še več.«

Fred Wilson, *Mining the Museum*, 1992

VPRAŠANJE

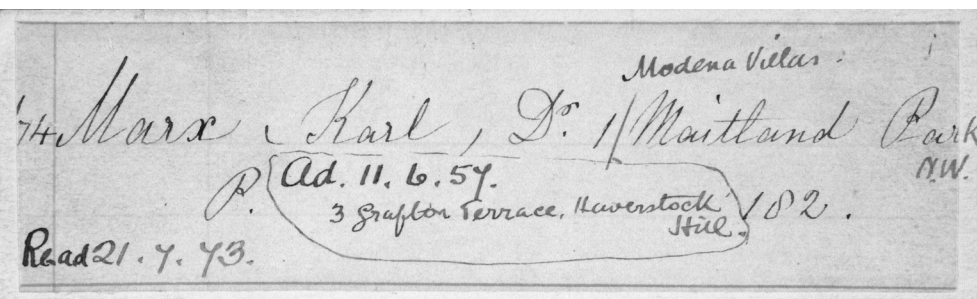
Če je vaša naloga (v kontekstu branja in interpretiranja Marxa) narediti nevidno vidno, kako odgovarjate na zastavljeno?

BRANJE

Judith E. Stein, »Sins of Omission: Fred Wilson's Mining The Museum«. Prvič objavljeno v: *Art in America*, oktober 1993. Dostopno na: *Slought Salons for a new criticism*: www.yougenics.net/griffis/courses/arts344/readings/MiningMuseum.pdf (24. 3. 2019).

KARL MARX IN VSAKDANJE

Kdo smo in kaj mislijo, da smo?

Vpis Karla Marxa v register Britanske knjižnice, 1873
Ponatisnjeno z dovoljenjem © The British Library Board (Add. 54579, f. 1)

»Marx je bil leta 1849 izgnan v London in je tam živel do konca svojega življenja. Velik del časa je preživel v čitalnicah Britanskega muzeja (ki je tedaj vseboval zbirko Britanske knjižnice) – to je njegov vpis v register iz leta 1873. Tam je pripravljal svojo najslovitější knjigo *Kapital*, ki postavlja v ospredje njegovo teorijo politične ekonomije, s slavno frazo 'Vsak po svojih zmožnostih in vsakemu po njegovih potrebah.'
Karl Marx: bralec v Britanski knjižnici, 1873

Marxova maksima: *Nihil humani a me alienum puto* [Ni mi tuje nič človeškega]

Marxov moto: *De omnibus dubitandum* [Dvomi o vsem]

VPRAŠANJE

Kaj je torej res in kaj ni? Kdaj je pomembno, kaj je res, in kdaj ni (če kdaj je ali ni)?

BRANJI

Colin Higgins, »'Seeing "Sights" That Don't Exist': Karl Marx in the British Museum Round Reading Room«, *Library & Information History*, 33:2, 81–96, 2017. Dostopno na: <https://doi.org/10.1080/17583489.2017.1298892> (24. 3. 2019).
Uvod v delo: Cherylyn Ireton in Julie Posetti, *Journalism, 'Fake News' & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*, UNESCO, Pariz 2018, https://en.unesco.org/sites/default/files/journalism_fake_news_disinformation_print_friendly_o_o.pdf (24. 3. 2019).

REFERENCI

»Marx: reader at the British Library, 1873«, *British Library*, www.bl.uk/learning/timeline/item106263.html (24. 3. 2019).
Karl Marx, »Confession«, *Zalt-Bommel*, 1. april 1865. Dostopno na: www.marxists.org/archive/marx/works/1865/04/01.htm (24. 3. 2019).

1. 4. 2019

Dodatek za predavanje (skupno vsem skupinam):

Pesnik T. S. Eliot v *Štirih kvartetih*, v prvem kvartetu *Burnt Norton* združi vse tri čase v večno navzočnost: »Čas sedanja in čas pretekli / sta oba morda navzoča v času prihodnjem / in čas prihodnji vsebovan v času preteklem.« Kakšne so torej meje našega časa? Kateri čas živimo? Imamo, če sploh imamo, danes? Ali je morda brez-čas-je? Namreč, v angleškem »Edge of Now« je v »sedaj« [now] vsebovan »no«, torej ne?

Čas in pozaba. Amnezija je v kapitalizmu aktivna. Diktatura »tukaj in zdaj«, totalitarizem sedanjega trenutka, prevladovanje danes nad včeraj in *danes danes* amnezije do preteklosti. Kapitalizem kot sistem je progresiven. Drvi vse hitreje, tisto, kar stoji na mestu, propada. Kapitalizem lahko razumemo kot kompleksno samouničujočo strukturo, ki neprestano spreminja produkcijske procese, delo in odnose, notranje in zunanje pogoje, pri čemer nekritično porablja in izčrpa vire. In ob tem hitro *pozablja*. Briše načrtno in nenačrtno.

Pa vendar: vedno je obstajal spor med zgodovino in sedanjostjo. Sedanjost je bila in je v sporu s preteklostjo. Stari časi so pač preteklost, so mimo ... Ali so res? Ko živimo sedanjost, smo že svoja preteklost. Toda kako vidimo preteklost? Preteklost vedno vidimo skozi lečo, daljnogled, očala, ideološka očala. Perspektiva, zorna točka pa je tista, ki ustvarja ali soustvarja svoj objekt.

Igra spomina in amnezije je Zgodovina. Spomin je tudi način, kako nekaj pozabimo: to je ekonomija spomina. Spomnimo se tistega, kar potrebujemo, in pozabimo tisto, kar ni prijetno, kar moramo pozabiti.

T. S. Eliot

Štirje kvarteti: Burnt Norton

I

Čas sedANJI in čas pretekli
sta oba morda navzoča v času prihodnjem
in čas prihodnji vsebovan v času preteklem.
Če ves čas je večno navzoč
ves čas je neodrešljiv.
Kar mogoče je bilo je abstrakcija
ki ostaja nenehna možnost

samo v svetu razglabljanja.

Kar mogoče je bilo in kar je bilo
vodi k istemu koncu, ki je zmeraj navzoč.
Koraki odmevajo v spominu
skozi prehod po katerem nismo krenili
proti vratom, ki jih nismo odprli
v vrt rož. Moje besede odmevajo
tako, v tvojem duhu.

Vendar čemu
vznemirjati prah in skodeli rožnih lističev
ne vem.

Dragi odmevi
napolnjujejo vrt. Naj jim sledimo?
Brž, je rekel ptič, najdite jih, najdite jih,
za vogalom. Skozi prva vrata,
v naš prvi svet, naj sledimo
goljufigi drozga? V naš prvi svet?
Tam so bili, dostojanstveni, nevidni,
stopajoč brez vtiskov, preko mrtvega listja,
v jesenskem žaru, skozi trepetajoči zrak,
in ptič je klical, v odgovor
neslišni glasbi pritajeni v grmovju,
in neviden žarek očesa je preletel, zakaj rože
so imele videz cvetov, ki so ogledovani.
Tam so bili kot naši gostje, hkrati gostitelji in pogoščeni.
Tako smo šli, tudi oni, vzorno razvrščeni,
skozi prazen drevored, v krog pušpanove žive meje,
da bi pogledali v izsušeni ribnik.
Suh je ribnik, suh beton, rjavo obrobljen,
in ribnik se je napolnil z vodo iz sončne luči,
in lotos se je vzdignil, mirno, mirno,
gladina se je bleščala iz srca luči,
in oni so bili za nami, odsevali so v ribniku.
Potem je šel mimo oblak, in ribnik je bil prazen.

Proč, je rekel ptič, zakaj listje je bilo polno otrok,
vznemirljivo pritajenih, zadržujočih smeh.
Proč, proč, proč, je rekel ptič: človeški rod
ne more zdržati dosti resničnosti.
Čas pretekli in čas prihodnji
kar mogoče je bilo in kar je bilo
vodi k istemu koncu, ki zmeraj je navzoč.

Odlomek pesmi iz: T. S. Eliot, *Pesmi in pesnitve*, prevedel Venio
Taufel, DZS, Ljubljana 1966, str. 88–89.

Marx po Marxu:

IZHODIŠČA IN VPRAŠANJA – PETIČ

KARL MARX IN WILLIAM MORRIS

Odnos do dela, fetišizacija, dodana vrednost kot identiteta,
razredni boj

»Marx si v 'Fragmentu' predstavlja ekonomijo, v kateri je glavna vloga strojev proizvodnje, glavna vloga ljudi pa nadzor nad njimi. Jasno mu je bilo, da bi bile v takšni ekonomiji glavna produkcijska sila informacije. Produkcijska moč strojev, kot so avtomatizirani stroj za predenje bombaža, telegraf in parna lokomotiva, ni odvisna od količine dela, potrebnega za njihovo izdelavo, temveč od stanja družbenega znanja. Z drugimi besedami, organizacija in znanje k produkcijski moči prispevata več kot delo za izdelavo in vodenje strojev.

Glede na to, kaj je marksizem postal – teorija izkoriščanja, ki temelji na kraji delovnega časa – je bilo to revolucionarno stališče. Govorilo je o tem, da se, ko znanje postane produkcijska sila, ki presega dejansko delo, porabljeno za izdelavo stroja, ključno vprašanje ne glasi več 'plače proti profitu', temveč kdo nadzoruje to, kar je Marx poimenoval 'moč znanja'.«
Paul Mason, *The end of capitalism has begun*, 2015

VPRAŠANJE

(Prihajajoči?) svet, kjer vladajo informacije/znanja/ekologija ... kot produkcijska sila? Kdo nam bo torej vladal (nas kontroliral) v prihajajočem svetu in kakšna bo pri tem vaša vloga?

BRANJE

Paul Mason, »The end of capitalism has begun«, *The Guardian*,
17. 7. 2015, www.theguardian.com/books/2015/jul/17/postcapitalism-end-of-capitalism-begun (5. 4. 2019).

Brian Milani, »New Productive Forces & Emerging Human Potentials« (poglavje 4), *Designing the Green Economy: The postindustrial alternative to corporate globalization*, Rowman & Littlefield, Washington 2000.

KARL MARX IN ROSA LUXEMBURG

Spontanost upora, anarhizem, samoniklost, samoaktivacija

Mladi za podnebno pravičnost, *Podnebni štrajk*, tiskovna konferenca, 13. 2. 2019.
»A lahko začnemo?«, je vprašala novinarka med tiskovno konferenco.

»Iz principov sveta razvijamo svetu nove principe. Ne pravimo mu: opusti svoje boje, neumnost so; mi ti bomo vrgli prave borbene parole. Svetu kažemo le, zakaj se pravzaprav bori, in zavest je stvar, ki si jo *mora* prisvojiti, četudi noče.«

Karl Marx, *Pismo Rugeju*, 1843, str. 9

VPRAŠANJE

S čim moramo začeti?

BRANJI

Konkretni ukrepi mladih za podnebno pravičnost, <https://files.dnevnik.si/2019/Ukrepi-mladi-za-podnebno-pravicnost.pdf>
Slavoj Žižek, »Če želimo na tem planetu preživeti, moramo opustiti sklicevanje na nacionalno državo«, *Misliti pogoje našega časa*, ur. Barbara Predan, ALUO, Ljubljana 2019.

REFERENCI

Mladi za podnebno pravičnost, *Podnebni štrajk*, tiskovna konferenca, kanal vŽIVOsi na YouTubu, 13. 2. 2019, www.youtube.com/watch?v=DXESlCORSY8&feature=youtu.be&fbclid=IwAR1sMs2pRfwg_eo7xTL4Hs3sbzhpleyB3_gCMrx2XQXKiAh18Gy-_Yz2d1E (30. 3. 2019).
Karl Marx in Friedrich Engels, *O historičnem materializmu*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1956.

KARL MARX IN GIORGIO AGAMBEN

Kako uzreti temo lastnega časa, kako biti sodoben?

»Kot socialisti po Marxu, tako kot biologi po Darwinu, zgolj sprejemamo materialno realnost sistema, v katerem živimo. Produktivske sile slonijo na izkoriščanju, da bi pridobile 'presežno vrednost', in zahtevajo poblagovljeno delo, ki odtuja delavce. Boj je del kapitalističnega sistema. Šele tedaj, ko se delavci ozavestijo kot razred in delujejo v svojem imenu, delujejo afirmativno za odpravo sistema. Tu pravzaprav ne gre za globoka vprašanja morale; ne gre za pravičnost. Gre za boj med tistimi, ki nadzorujejo lastno usodo in niso odtujeni od sredstev za preživljanje (kapitalisti), in onimi, ki si želijo teh razmer tudi zase, a jim je to odtegnjeno (delavski razred).«
Ramsin Canon, *What It Means to Be a Marxist*, 2018

VPRAŠANJE

Ste sodobni? Kaj boste torej naredili?

BRANJA

Jelica Šumič Riha, »Hieroglifi nove nečloveškosti«, v: Giorgio Agamben, *Odprto. Človek in žival*, Koda, Ljubljana 2011.

Ramsin Canon, »What It Means to Be a Marxist«, *Jacobin*, 11. 12. 2018, www.jacobinmag.com/2018/12/marxism-socialism-class-struggle-materialism (31. 3. 2019).

Daniel Denvir, »Why Marx's Capital Still Matters, An Interview With David Harvey«, *Jacobin*, 12. 7. 2018, www.jacobinmag.com/2018/07/karl-marx-capital-david-harvey (31. 3. 2019).

Jipson John in Jitheesh P. M., »'The Neoliberal Project is Alive But Has Lost Its Legitimacy': David Harvey«, *The Wire*, 9. 2. 2019, <https://thewire.in/economy/david-harvey-marxist-scholar-neo-liberalism> (31. 3. 2019).

KARL MARX IN HISTORIČNI MATERIALIZEM

Vloga posameznika in povezav z drugimi

»Odkar je Marx označil produkcijske obrate v Manchesteru kot model nove kapitalistične družbe, še ni bilo globlje spremembe temeljev našega družbenega življenja. Ker se kapitalizem sooča z vrsto strukturnih kriz, se pojavlja nova družbena, politična in ekonomska dinamika: sistem enakovrednih izmenjav (*peer-to-peer*).

Kaj je sistem enakovrednih izmenjav (*peer-to-peer*)? Zakaj je bistvenega pomena za izgradnjo na skupnem zasnovane prihodnosti? Kako lahko to uresničimo? To so vprašanja, na katera skušamo odgovoriti s povezavo štirih vidikov:

1. Sistem enakovrednih izmenjav (*peer-to-peer*) je vrsta družbenih odnosov v človeških omrežjih, kjer imajo udeleženci največjo možno svobodo pri povezovanju.

2. Sistem enakovrednih izmenjav (*peer-to-peer*) je tudi tehnološka infrastruktura, ki omogoča generalizacijo in nadgradnjo takšnih odnosov.
3. Sistem enakovrednih izmenjav (*peer-to-peer*) tako omogoča nov način produkcije in lastnine.
4. Sistem enakovrednih izmenjav (*peer-to-peer*) ustvarja potencial za prehod v ekonomijo, ki bo generativna tako do ljudi kot do narave.

Verjamemo, da bodo ti štirje vidiki temeljito spremenili človeško družbo.«

Michel Bauwens et al., *Peer to Peer: The Commons Manifesto*, str. 1

VPRAŠANJE

Vaša vloga v svetu in za svet brez rasti?

BRANJA

Michel Bauwens et al., *Peer to Peer: The Commons Manifesto*, University of Westminster Press, London 2019.

Paul Mason, »The end of capitalism has begun«, *The Guardian*, 17. 7. 2015, www.theguardian.com/books/2015/jul/17/postcapitalism-end-of-capitalism-begun (30. 3. 2019).

»Evropa, čas je, da prenehamo biti odvisni od rasti«, Pismo skupine zaskrbljenih znanstvenikov s področij družboslovja in naravoslovja iz vseh 28 držav EU poziva Evropsko unijo, njene institucije in države članice, *Mladina*, 17. 9. 2018, www.mladina.si/187363/evropa-cas-je-da-prenehamo-bit-odvisni-od-rasti/ (31. 3. 2019).

DODATNO

Ramsin Canon, »What It Means to Be a Marxist«, *Jacobin*, 11. 12. 2018, www.jacobinmag.com/2018/12/marxism-socialism-class-struggle-materialism (31. 3. 2019).

KARL MARX IN BRANJA MARXA

Obstoječe interpretacije Marxa in vaša interpretacija interpretacij

No connection

Retry

VPRAŠANJE

Ali kaj manjka? Če da, kaj?

BRANJE

Jacques Rancière, »On Art and Work«, *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible*, Continuum, London 2011.

KARL MARX IN VSAKDANJE

Kdo smo in kaj mislijo, da smo?

»Marxov grob«, rezultati iskanja v brskalniku Google

»Leta 1867 je v Londonu izšel *Kapital*, knjiga, s katero se je Karl ukvarjal kakšnih petnajst let in ki še danes pomeni njegov največji dosežek. Njegova družina je upala, da njen uspeh ne

bo le kupoval hrane in odplačal dolgov, temveč da bo podžgal množice. Ko knjiga ni bila uspešna, jih je to zdrobilo. Zaradi žrtev, ki jih je zahtevala, je Karlovo telo komajda še delovalo, Jenny [Marx] pa je postala zagrenjena:

‘Lahko mi verjamete, ko vam povem, da je bilo le malo knjig napisanih v težjih okoliščinah, in lahko bi napisala njeno skrivno zgodovino, ki bi razkrila mnoge, premnoge neizrečene težave, tesnobe in muke. Če bi delavci zgolj slutili žrtvovanje, ki je bilo potrebno za dokončanje tega dela, napisanega le zanje in zaradi njih, bi morda pokazali malce več zanimanja.’«

Jenny Marx v članku *The Life of Jenny Marx*

»Čas je iz sklepa spahnjen. Zlo pekla,

da jaz sem mož, ki naj ga uravna.«

William Shakespeare, *Hamlet*, str. 59

»Njegovo ime bo živelo skozi stoletja in prav tako njegovo delo!«
Friedrich Engels, *Govor na Marxovem grobu*, 1883, str. 185

»Nova znanstvena resnica ne zmaga s prepričevanjem nasprotnikov in z njihovim razsvetljevanjem, temveč zato, ker njeni nasprotniki sčasoma pomrejo, zraste pa nova generacija, ki to resnico pozna.«

Max Planck, *Scientific Autobiography and Other Papers*, 1949

VPRAŠANJE

Čigava generacija ste? Kateri čas je vaš?

BRANJA

Harrison Fluss in Sam Miller, »The Life of Jenny Marx«, *Jacobin*, 14. 2. 2016, www.jacobinmag.com/2016/02/jenny-karl-marx-mary-gabriel-love-and-capital (31. 3. 2019).

Mark Bulik, »1871: Karl Marx's Premature Obituary«, *The New York Times*, 6. 8. 2015, www.nytimes.com/times-insider/2015/08/06/1871-karl-marxs-premature-obituary/ (31. 3. 2019).

»Karl Marx's Funeral«, *Der Sozialdemokrat*, 22. 3. 1883, www.marxists.org/archive/marx/works/1883/death/dersozi1.htm (31. 3. 2019).

Pierre Azoulay, Christian Fons-Rosen in Joshua S. Graff Zivin, *Does Science Advance One Funeral at a Time?*, NBER Working Paper Series, National Bureau of Economic Research, Cambridge 2018. Dostopno na: www.nber.org/papers/w21788.pdf (31. 3. 2019).

REFERENCE

Friedrich Engels, »Govor na Marxovem grobu« (1883), v: Karl Marx, Friedrich Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih*, V. zvezek, tretja izdaja, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 181–185.

Max Planck, *Scientific Autobiography and Other Papers*, Philosophical Library, New York 2007.

William Shakespeare, *Hamlet*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996.

8. 4. 2019

Dodatek za predavanje (skupno vsem skupinam):

Telo in svet. Tradicionalno kiparstvo, pa tudi sodobno, nas velikokrat opozarja in opominja, da smo »utelešena bitja«. Utelešenje je določeno z rojstvom. Telo je v več pomenih naša končnost in naša omejitve v odnosu do neskončnega, brezmejnega prostora in časa. Smo v telesu in tudi prihajamo iz telesa, pa vendar je naše telo vedno tudi »objekt« v svetu, ki hkrati vsebuje svet. Naša percepcija sveta in drugega se dogaja skozi čute, »luknje v telesu«, ki povezujejo našo utelešeno

subjektivnost z zunanostjo. Telo je torej prvi svet, iz njega izhaja izkušnja in šele s telesom je izkušnja mogoča.

Čigavo pa je telo? Vsakdo ima svoje telo, toda koliko ga imamo zares v posesti in ali nam v celoti pripada? Telo ni nekakšen zaprt »objekt«, je živ in odprt sistem, kjer se »pretaka, meša«, poteka gibanje, cirkulacija med zunanjim in notranjim. Meja je zabrisana, je zgolj navidezna, ker telo ni nekaj zaprtega (internega) nasproti odprtemu (eksterierju). Naš »notranji« svet je obrnjen navzven in zunanji svet je tako tudi naš notranji svet. To se seveda ne dogaja zgolj v pogledu, ampak v vsem telesu. Telo je tu vsekakor pred pogledom in je nekakšen veliki čuteči organ z močnim čutenjem in potencirano občutljivostjo.

Občutenje pa seveda ni vezano samo na rob, na mejo telesa – kožo, saj je v celotnem telesu. Naše dožemanje je telesno-prostorsko-časovno – peripatetično – takšno, ki hodi naokoli. Naše izkušnje v svetu se dosega ter potrjujejo z neskončnim in neprestanim soočanjem – dotikanjem – skozi celo telo. Telo je torej tam, kjer človek čuti. In telo je tam, kjer je človek ranljiv. Telo je tudi tam, kjer obstaja spolna razlika. Telo torej pomeni ugodje, bolečino in užitek.

Marx po Marxu:

IZHODIŠČA IN VPRAŠANJA – ŠESTIČ

Za zadnje srečanje so vse skupine prejele isto izhodišče, vprašanje in napotke za nadaljnje branje. S pomembnim dodatkom: vsaka skupina je dano izhodišče, vprašanje in branje umestila v svoj kontekst raziskave.

»Imamo torej nadzornike nadzornikov in ljudi, ki ustvarjajo zanje orodja, s katerimi potem nadzorniki nadzorujejo nadzornike. Prava dejavnost ljudi naj bi bila vrnitev v šolo in razmišljanje o tem, o čem so razmišljali, preden je nekdo prišel mimo in jim povedal, da morajo za preživetje delati.«

Richard Buckminster Fuller, 1970

»V čem tedaj obstaja povnanjenje dela? Prvič [v tem], da je delo delavca *vnanje*, tj., da ne spada k njegovemu bistvu, da se zategadelj delavec v svojem delu ne zatrjuje, marveč zanikuje, da se ne počuti dobro, marveč nesrečno, da ne razvija svobodne fizične in duhovne energije, ampak trpinči svojo naravo in ugonablja svojega duha. Delavec se zategadelj počuti šele izven dela pri sebi in v delu izven sebe. Doma je, kadar ne dela, in kadar dela, je zdoma. Njegovo delo zategadelj ni prostovoljno, ampak prisiljeno, *prisilno delo*.«

Karl Marx, *Prvi rokopis: Odtujeno delo*, 1844, str. 303

»Po zaslugi akumulacije znanosti in splošnih sil družbenega uma, kakor še zapiše Marx, delo postane odvečno. Težnja kapitala, če jo ugledamo karseda jasno, je eliminirati človeško delo v njegovi neposredni, materialni obliki in ga nadomestiti s tehnološko izrabo znanosti. Obstaja možnost, da bo razvoj te težnje ponesel globalni produkcijski sistem izven paradigmatike orbite modernega kapitalizma. V tej točki se

mora vzpostaviti nov paradigmatični sistem, če želimo razumeti in zlasti osvoboditi novo konstelacijo človeške dejavnosti, tehnologij, vmesnikov in družbenih interakcij. Toda menjava paradigme se odvija z drugačno hitrostjo kot čas tehnoloških potencialov in produktivnih potencialov občega intelekta. Menjava paradigme se zapleta v počasni čas kulture, družbenih navad, vzpostavljenih identitet, razmerij moči in prevlade ekonomskega načela. Kapitalizem, ki ni zgolj ekonomski in družbeni, ampak tudi kulturni in epistemski sistem, semiotizira strojne potenciale postindustrijskega sistema po reduktivnih paradigmatičnih obrazcih. Dediščina moderne dobe z vsem bremenom industrije (pa tudi z bremenom miselnih navad, kompetitivnih in agresivnih imaginarijev) nas teži kot nepremostljiva ovira in preprečuje, da bi se razprla perspektiva redistribucije in postopne širitve mezdnege dela.

[Ali kot še razloži Marx v delu *Očrt kritike politične ekonomije*]: 'Kapital tukaj – docela nenamerno – reducira človeško delo, porabo moči na minimum. To bo v prid emancipiranemu delu in je pogoj njegove emancipacije.'«

Franco Berardi – Bifo, *Duša na delu*, str. 60–61

VPRAŠANJE

Ko strnete vseh pet svojih prejšnjih odgovorov in v novo celoto (poleg Marxove misli) dodate pogoj emancipacije dela: kako se glasi vaš zadnji, šesti odgovor?

BRANJI

Karl Marx, »Prvi rokopis: Odtujeno delo« (1844), v: Karl Marx, Friedrich Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih*, I. zvezek, tretja izdaja, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 301–315.
Franco Berardi – Bifo, »Brez duše«, *Duša na delu*, Maska, Ljubljana 2013, str. 9–19.

REFERENCA

Elizabeth Barlow, »The New York Magazine Environmental Teach-In«, *New York Magazine*, 30. 3. 1970. Odlomek misli Richarda Buckminstra Fullerja je na str. 30.

15. 4. 2019

Dodatek za predavanje (skupno vsem skupinam):

Marx in povezava z grškim Prometejem (on, ki vidi ali misli prihodnost): do katere mere sploh smo – oblikovalci, umetniki – predani ideji iskanja prihodnosti?

ŠTUDIJSKI PROJEKTI SEMINARJA

MARX PO MARXU: KUNST MARX

Študentje različnih študijskih smeri na ALUO so dvanajst tednov brali, raziskovali, ustvarjali in mislili Marxova besedila in teze. Brali so o življenju Marxa, o njegovih mladostnih uporih, bojih, uspehih in bedi, v kateri se je pogosto znašel skupaj z družino. Kljub slednji pa je bilo nemogoče spregledati njegovo željo in vse do smrti vseprisotno optimistično vero v možnosti za izboljšanje stanja sveta, v katerem živimo. Za čas po marksizmu, ko boj za enakost vseh nas končno ne bo več potreben.

Poleg Marxovih besedil so seminar *Marx po Marxu: Kunst Marx* spremljala številna dodatna predavanja sodobnih avtorjev. Ta so nam z različnih zornih kotov predstavila sveža razmišljanja o kontekstu Marxove misli in nam ponudila orodje za premislek Marxa v kontekstu časa, v katerem živimo.

V nadaljevanju sledi predstavitev osmih študentskih del, nastalih v okviru projekta *Marx po Marxu: Kunst Marx*, ki je v študijskem letu 2018/19 potekal na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani.

Pri projektu so sodelovali: Simon Bregar, Tamara Fras, Eva Garibaldi, Lin Gerkman, Miha Hain, Jakob Koncut, Maruša Mazej, Neža Medved, Tjaša Mužina, Nina Podobnikar, Simon Rozman, Blaž Skodlar, Gregor Stražar, Isidora Todorčić, Jera Tratar, Andraž Rudi Vrhovšek, Zala Zagoršek, Simona Žiher

Mentorji: izr. prof. Petra Černe Oven, prof. Alen Ožbolt, doc. dr. Barbara Predan

Pobudnik in koordinator projekta: dr. Urban Šrimpf (Goethe-Institut Ljubljana)

Simon Bregar, Jakob Koncut, Gregor Stražar

BREZ NIČ NI NIČ

Delavec postaja toliko revnejši, kolikor več bogastva producira, kolikor več moči in obsega dobiva njegova produkcija. Delavec postane tem cenejše blago, čim več blaga izdelava. Z *uvrednotenjem* [Verwertung] sveta stvari raste v premem sorazmerju *razvrednotenje* sveta ljudi. Delo ne producira samo blaga; producira samo sebe in delavca kot *blago*, in sicer v razmerju, v katerem sploh producira blago.

— Karl Marx, »Odtujeno delo«, *Ekonomsko-filozofski rokopisi*, 1844

V dobi kapitalizma nas pretanjeno prežema vse večje razvrednotenje človeka. Zato je nujno, da slednje prepoznamo. Nujno je, da svoj položaj umestimo v aktualni kontekst časa in prostora 21. stoletja. S pomočjo ključnih nosilcev sodobne družbe v nadaljevanju kritično opredeljujemo točke, na katerih sistem degradira družbo in izrablja posameznika v lastno korist.

Človek je v kapitalizmu sposoben oceniti vrednost abstraktnih stvari in njegova sposobnost ocenjevanja abstrakcij definira njega samega. Od delovnega človeka se pričakuje, da izpolnjuje družbene norme. Slednje pomeni, da se od vsakogar neizpodbitno pričakuje, da ustvarja in porablja kapital.

Družba izobražuje z namenom nadaljnje podpore razvoju delujočega mehanizma. Navidezno ima vsak možnost izbire svoje usode. Toda usodo mu pravzaprav določajo organi sistema, ti pa pravega mentalnega in moralnega preboja ne dopuščajo. Izobraževalni sistem nas nauči *misliti* kot del sistema, ne pa kot snovalce nove prihodnosti.

Življenje se mora zaradi delovanja sistema prilagajati matematičnim formulam. Sistem nas v vseh pogledih našega bivanja nenehno ocenjuje. Vrednost naših pravic ocenjuje pravo. Vrednost našega zdravlja ocenjujejo zavarovalnice. Vrednost našega dela ocenjujeta delodajalec in trg. Vrednost našega prostega časa ocenjujejo virtualna družbena omrežja.

Vrednote, ki jih zagovarja kapital, so individualistične. Nujno je, da družba najde notranjo motivacijo v gradnji prijaznejšega in pravičnejšega sveta. Pri tem je pomembno, da motivacije ne vodi le empatija do soljudi. Kapitalizem jo je zahrbtno premagal in na hrbtu navidezne dobrotelčnosti nadaljuje svojo brezbrizno pot. Za korenite in sistemske spremembe bomo morali v sebi najti pristen, iskren altruizem. Notranjo strast do življenja in njegovega smisla. Šele potem bomo zmožni gojiti zdrave upe o srečnem življenju, delu, okolju in družbi, kjer bodo vladali sodelovanje, sočutje ter socialna in okoljska pravičnost.

Znanje je elitizirano. Zato bomo morali opraviti prehod od privatizacije informacij, znanja, naravnih dobrin/virov in sredstev produkcije k odprtokodnim alternativam, ki upoštevajo načela biomimikrije in se tako približujejo trajnostnemu družbenemu ekosistemu. Menimo, da prost in odprt tok znanja ter življenjsko pomembnih dobrin, kjer ni prisoten le motiv po dobičku, lahko vznikne le prek avtonomnih, decentraliziranih organizacijskih oblik, distanciranih od ustaljenih monopoliziranih sistemov, ki prežemajo tako ekonomijo kot politiko, naše delo, zasebno življenje in prosti čas.

Delo se neizogibno oddaljuje od delavca. Problematika emancipacije dela v dobi avtomatiziranega dela in intelekta nas bo pripeljala do tega, da bomo morali na novo razviti svoj smisel in poslanstvo. Zavedamo se, da je v smeri razumevanja postindustrijske družbe eden od ključnih elementov za novo dobo

spremenjen odnos do dela, vzgoje in šolstva. Živimo v obdobju prehoda iz družbe, usmerjene v korist industrije, v družbo, usmerjeno v korist osebnega razvoja. Za osebni razvoj pa sta ključna naše znanje in razvoj občutka za družbo, ki temelji na kolektivizmu in altruizmu namesto na individualizmu in tekmovalnosti, ki jo sistem spodbuja sedaj.

BREZ NIČ NI NIČ

Z delom, naslovljenim *Brez nič ni nič*, smo raziskovali odnos človeka do dela znotraj kapitalistične družbe. Dokumentirali smo serijo služb brez večjega družbenega pomena, ki jih kapitalizem paradoksalno generira. Z medijema fotografije in videa smo vzpostavili dialog med delavcem in delom, ki ga ta opravlja. Delavec je prikazan dvakrat: na eni strani kot delovno sredstvo za opravljanje brazpomenskega dela, na drugi strani kot posameznik sodobne družbe, odtujen od lastnega dela.

LITERATURA IN VIRI

Brooks, Mick, »Productive and unproductive labour«, *In Defence of Marxism*, 18. 5. 2005, www.marxist.com/unproductive-labour1981.htm (10. 4. 2019).

Graeber, David, »I had to guard an empty room: the rise of the pointless job«, *The Guardian*, 4. 5. 2018, www.theguardian.com/money/2018/may/04/i-had-to-guard-an-empty-room-the-rise-of-the-pointless-job (23. 4. 2019).

Illing, Sean, »Bullshit jobs: why they exist and why you might have one«, *Vox*, 10. 10. 2018, www.vox.com/2018/5/8/17308744/bullshit-jobs-book-david-graeber-occupy-wall-street-karl-marx (23. 4. 2019).

Isidora Todorić

»NEPRIZANESLJIVA KRITIKA VSEGA, KAR OBSTAJA«

Kapitalizem požre lastno kritiko in jo uporabi, da izboljša svoje napake.

Ali jih sam dojemam kot napake?

Dovolj je, da objekt¹ obstaja, ni treba, da je uporabljen. Zato presežku sledi de(kon)strukcija. Hiperprodukciji, ki se dogaja tako v proizvodnji kot v umetnosti,² sledi uničenje, da se ustvari prostor za novo.

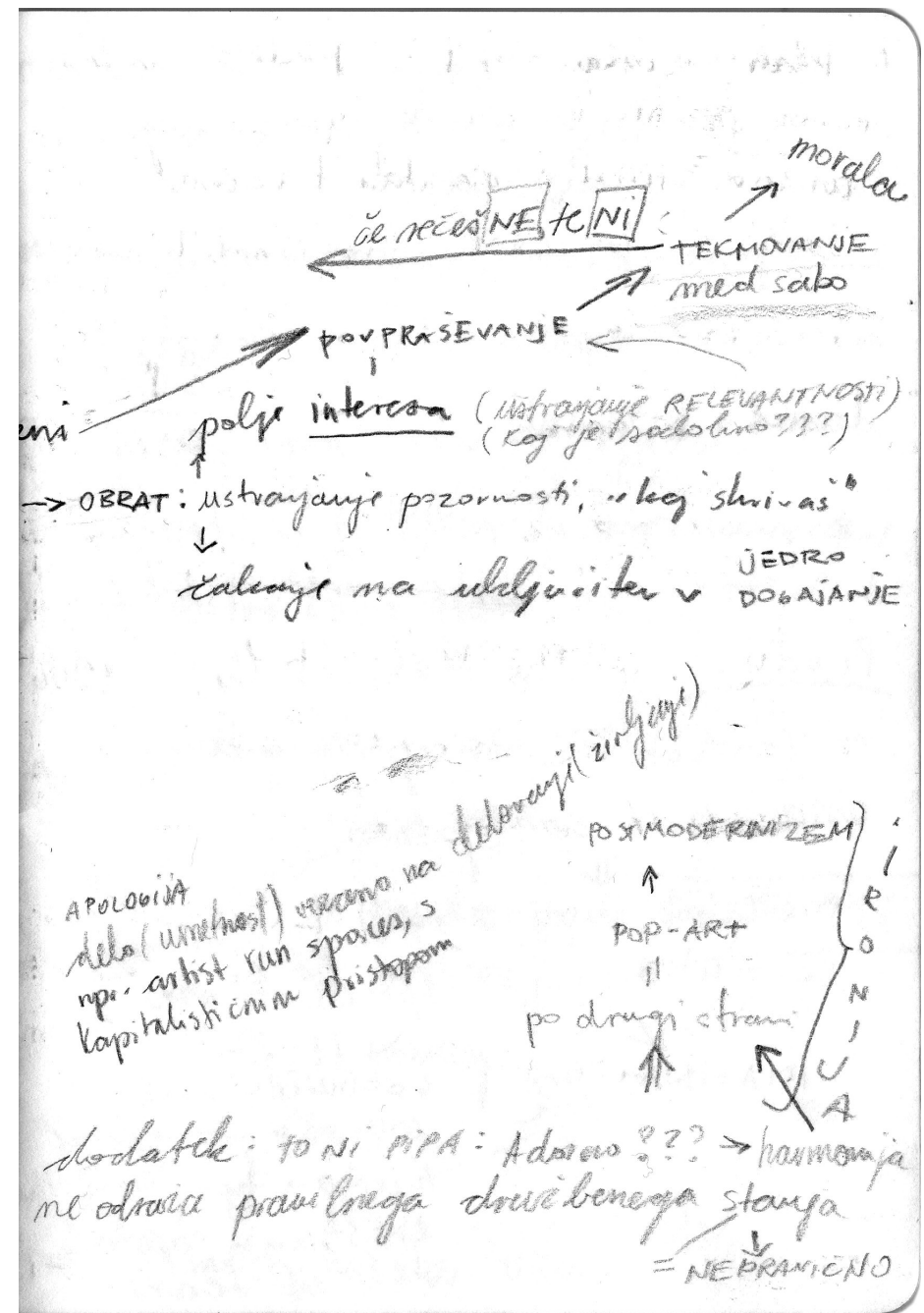
Če umetnostni prostori delujejo v skladu s kapitalistično politiko, ali je potem tudi umetnostno delo odtujeno delo? Umetniška dela v takem sistemu nimajo moči in obstajajo zato, da so.

Komunističnim režimom očitajo propagandno umetnost. Tudi kapitalistična umetnost je propaganda. Ironija ni kritika.

Umetnost naj gre ven.

Naj okupira javni prostor.

1 OBJEKT kot produkt in umetniški objekt.
2 V umetnosti hiperprodukcija vodi v izgubo kritične moči dela.

5. teden „S čim moramo začeti?“

Karl Marx: „Letter from the Deutsch-Französische Jahrbücher to Ruge (1843)“

religija = register teoretičnega trpljenja človeštva

politika = register praktičnega trpljenja človeštva

→ reforma zavesti → ne ohrani dogme,

ampak ohrani analizo mistične zavesti, ki

je sama sebi nerazumljiva (naj se manifestira

v religiozni ali politični formi)

Slavoj Žižek: „če želimo na tem planetu

preživeti, moramo opustiti sklicevanje na

nacionalno državo... Razum nas tony

sili, da storimo izdajstvo: da izdamo

našo stvar, zavrnemo medelovanije

nenekih vojnih igrah.

Mining the Museum: kdo je vreden skulpturalne

reprezentacije?

svopost vno raje kot didaktično

pravobativno raje kot moralizirajoče

6. teden: odkritje teorije dela

delo = delavni zunanje → ne
pripada njegovi naravi → tako se

v delu ne potrjuje temveč razbija

→ nesrečen, nerazvit, v delu se

počuti izven sebe, nedomac →

njegovo delo = PRISILNO

OPTUJENO DELO ???

DELAVEC → PADE NA NIVO COMMODITY

↓

nesrečnost

delavca je v

obratnem sorodstvu

z dogajanjem njegovega

delo

a raw material or
primary agricultural
product, that can be bought and
sold
↓
blago
material
dobrina
produkt
objekt

POTREBEN rezultat TEKMO VALNOSTI

= AKUMULACIJA KAPITALA v

parih rokah → povrat monopola

tisti, ki si LASTIJO ≠ tisti, ki DELAJO

• DELO mi zadovoljitev potrebe, ampak predstavo pa zadovoljitev potrebi, ki so mi zunanji.

• "An animal produces only itself; whilst MAN reproduces the whole of nature. → an animal's product belongs immediately to its physical body, whilst MAN freely confronts his product.

• if the worker/man treats his own activity as UNFREE, then he treats it as an activity performed in the SERVICE, under the dominion, the coercion of another MAN

LAYMAN = LAIK

HITHERTO = doslej

↓
PRISILA (YOKE = jarem)

skola tel: PROMETEV → uvrstitev ogy

↓
žrtuje se

↓
predanost prihodnosti

duparacija
pajzega
panofora

manifest = monument

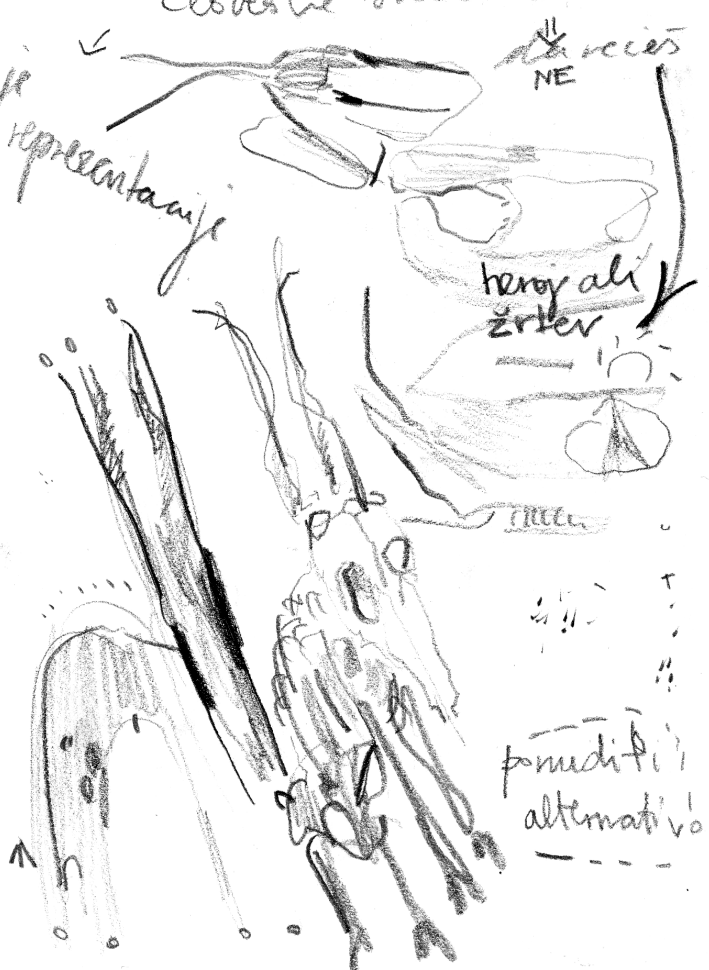
↓
komunisti so povečini
primitivni pripadniki elite

↓
samoodlocaje = temelj
človeške svobode

↳
kita
medent
representacije

↳
varci
NE

MEM-H

↳
heraj ali
žrtev

↳
pomediti
alternativno

Blaž Skodlar, Andraž Rudi Vrhovšek
ČLOVEK NOSI KAL UPORA

Stojimo na pragu in trkamo na vrata novemu svetu. S temi besedami bi lahko strnili misel francoskega filozofa Alaina Badiouja, ki nagovarja nas, mlade. Nagovarja nas kot kal novega sveta, ki izraša iz starega. Kdaj bi bil za to boljši trenutek kot danes, ko stojimo praktično še vedno na začetku novega stoletja in – če si dopustimo sanjati – tudi novega tisočletja, novega sveta, novih generacij.

Danes na robu revščine živi skoraj 50 odstotkov globalnega prebivalstva. Ostalih 40 odstotkov vsakodnevno soustvarja kapitalistično »mašinerijo«, v kateri uspeva najbogatejših 10 odstotkov ljudi. V pičlih nekaj stoletjih je kapitalizmu s svojo

Slika 1: Vlada, v kakršnem koli pomenu, naj gre za kralja, diktatorja, duhovnega voditelja ali demokratično izvoljeno predsedstvo, nima pravice posedovati posameznika. Povzdignimo glas: smo ljudje in smo med seboj enakopravni. (Slika 1) Graft na zgradbi Univerze v Lyonu med študentskimi protesti leta 1968, foto: George Garrigues

obljubo o iskanju sreče uspelo okrniti tisočletja staro idejo o demokraciji. Kljub temu vedenju še naprej slepo verjamemo v obstoječi ekonomski sistem, saj se nam zdi, da izhoda sploh ni, ali še slabše, zdi se nam, da nam aparat globalno prevladujočega sistema daje (ali bolje, odmerja) dovolj svobode za življenje. Zares pa te svobode nimamo, saj nam je v praksi odmerjena z višino zaslužka. Prav ta višina pa sistemu daje pravico, da nas upravlja. Nekakšen sestav impulzivnosti odločanja, življenja v

hipu, z danes na jutri, nas potiska v nihilizem, v stanje pasivnosti, vse naštetu pa kapitalističnemu sistemu še kako ustreza.¹

Ob tem ne smemo zanemariti tudi drugih družbenih ureditev, ki so se zgodile v bližnji preteklosti. Za primer vzemimo prejšnje stoletje, ko je kapitalizmu nasprotoval komunistični blok, katerega izvajanje je bilo osnovano na slabi izpeljavi Marxove ideje. Ta je v teoriji zagovarjala družbeno in ekonomsko ureditev enakopravne družbe brez proizvodnje v zasebni lasti, denarja in družbenih razredov. V komunizmu naj bi bila torej vsa lastnina v lasti celotne skupnosti, vsi ljudje pa naj bi imeli enak družbeni in ekonomski položaj. Kot vemo, do komunistične družbe, o kateri je pisal Marx, v praksi še ni prišlo. Implementacije koncepta so se zaradi represivnih oblasti, nasilja in pobojev (vsemu naštetemu marksizem ostro nasprotuje) sčasoma izjalovile. Uporu je sledil razpad

komunističnega bloka. Vprašanje, ki se iz danega zastavlja, je, zakaj je praksa tako drugačna od v teoriji zastavljenih tez. Kaj so prinesla razočaranja vseh -izmov, ki smo jih skozi različna obdobja kot človeštvo preživeli?

Slika 2: Orodja manipulacije imajo moč v trenutku razbliniti ideal idealnega. Lep primer slednjega je brexit. Je prikaz oblasti, ki v svoji napaki ne dovoljuje priznanja izgubljenega položaja, hkrati pa z zavračanjem novega referendumu milijonom Britancev jemlje pravico do izražanja svobodne volje. (Slika 2) Peticija za ukinitvev 50. člena, brexit (osebni arhiv)

¹ Povzeto po Alain Badiou, *The True Life (La vraie vie)*, Librairie Arthème Fayard, 2016, str. 9–13.

Če si natakne očala nihilizma – ki nam jih tako z veseljem ponuja kapitalizem – potem je snovanje kakršne koli ideje novega sveta že v izhodišču prešito s strahom pred neuspehom. Napake niso dopuščene, saj smo prav zaradi napak pri izvajanju družbenih sistemov doživeli in še doživljamo toliko grozot. Posledično venomer iščemo ultimativne, idealistične rešitve, kar pa nas lahko hitro privede do tega, da se ustavimo že na začetku poti, saj se zavedamo, da napakam najverjetneje ne bo mogoče ubežati. To pa nas hendikepira v iskanju rešitve za izhod iz situacije. Največ, kar nam od časa do časa uspe, je, da se s pomočjo anarhične ideje upremo vsaki hierarhični strukturi nadvladja.

KAKO TOREJ MISLITI UPOR? KAKO PREPOZNATI KAL UPORA?

Upora ni, če ni tebe, mene, njega, nje, vas in nas. Upor je vsakič, ko smo se pripravljani upreti pasivnosti, ki jo v nas neguje obstoječi sistem. V nekem trenutku se lahko združimo za skupen cilj. Nastane masa, zanos, ki daje uporju prepotrebnostelo. Toda upor je mogoč le, ko ne glede na njegovo telo prav vsak od nas postane Spartak, osvobojeni subjekt, ki misli, ki si upa izraziti svoje zahteve, potrebe, dvom, vprašanja in nezadovoljstvo. To je trenutek, ko vsak od nas postane figura upora. Trenutek, ko v sebi najdemo kal upora in smo se sposobni upreti temu, da smo še naprej le orodje sistema. To je trenutek, ko se rodi spontana ideja o uporju, ki se kasneje oblikuje v organizirano dejanje.

Sliki 3 in 4: Zavedanje odsotnosti pravic in ustvarjene neenakosti nas mora pripeljati do trdnih odločitev, da izrazimo nezadovoljstvo, da opozorimo na krivice, ki se v družbi dogajajo najšibkejšim. Pomagajmo jim najti svoj glas in skupaj nato še enkrat opozorimo, da moramo ustvariti družbo, ki bo temeljila na egalitarnosti, solidarnosti in kolektivizmu.

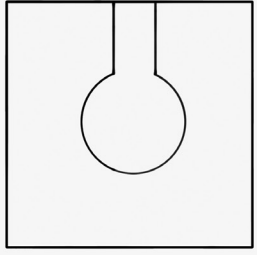
7. ZA NAPREDEK MORA VSAK V SEBI NAJTI KAL UPORA

- pojavlja se uprešanje, kaj se ne urgira če prepoznavno problem
- kal rastline bi predstavljala / upodabljal kal upora
- ožko gubo bi predstavljalo težavo da kal upora doživi luč sveta
- ker je kal med temi transparentnimi materiali bi težko našlo pot ven, kakor tudi upor težko izživi

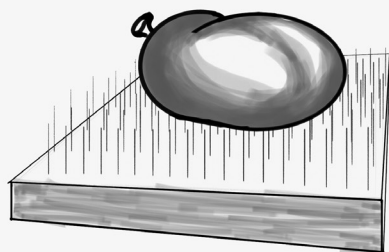
IZBRAVA

- tri plasti transparentnega materiala (najverjetneje akrilno steklo)
- v osrednji izrez za rastlino
- mogoče se doda manjši prozor za vodo

⑥ UPOR POTREBUJE SVOJO UPODOBITEV
SPARTAKA, A BREZ PODPORE MNOŽICE NE
MORE OBSTATI

- balon kot
predmet ki se
ga da hitro
uničiti ima
podporo
posameznikov
(bucik)

- če bi ga podpiralo malo št. bucik,
posameznikov bi balon počil ker
pa jih je veliko ne poči
- simboliza moči množice

How dare u

LITERATURA IN VIRI

- Alcoy, Philippe, »The 1968 Student Revolt in Yugoslavia: 'We demanded a radically different socialism!'«, *Left East*, 29. 6. 2018, www.criticatac.ro/lefeast/the-1968-student-revolt-in-yugoslavia-we-demanded-a-radically-different-socialism-part-2/ (29. 4. 2019).
- Antologija anarhizma*, Krt. Knjižnica revolucionarne teorije, Ljubljana 1986.
- Badiou, Alain, »Corrupting the Youth: A Conversation with Alain Badiou«, *Verso*, september 2016, www.versobooks.com/blogs/2826-corrupting-the-youth-a-conversation-with-alain-badiou (29. 4. 2019).
- Badiou, Alain, *The True Life (La vraie vie)*, Librairie Arthème Fayard, 2016.
- Carlin, David, »Totalitarianism, Anarchism, and Our Growing Discontents«, *Life Site*, 22. 9. 2017, www.lifesitenews.com/opinion/totalitarianism-anarchism-and-our-growing-discontents1 (29. 4. 2019).
- Dolhoff, Sam, »The Relevance of Anarchism to Modern Society«, *The Anarchist Library*, 1977, theanarchistlibrary.org/library/sam-dolhoff-the-relevance-of-anarchism-to-modern-society (29. 4. 2019).
- Eagleton, Terry, *Zakaj je imel Marx prav*, Modrijan, Ljubljana 2011.
- Hendricks, Scotty, »What happens when anarchists run a country? History has an answer«, *Big Think*, januar 2018, bigthink.com/scotty-hendricks/what-happens-when-anarchists-run-a-country-history-has-an-answer (29. 4. 2019).
- Jain, Ash, »Is the Democratic Order Doomed?«, *Atlantic Council*, 15. 2. 2018, www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/is-the-democratic-order-doomed (29. 4. 2019).
- Molloy, David, »What is populism, and what does the term actually mean?«, *BBC News*, 6. 3. 2018, www.bbc.com/news/amp/world-43301423 (29. 4. 2019).
- Schwerdtner, Ines, »One, Two, Many Rosa Luxemburgs«, *Jacobin*, 15. 1. 2019, www.jacobinmag.com/2019/01/rosa-luxemburg-anniversary-spd-revolutionary-realpolitik (29. 4. 2019).
- Willsher, Kim, »The spirit of 1968 rises again: can French students and workers triumph?«, *The Guardian*, 7. 4. 2018, www.theguardian.com/world/2018/apr/07/the-spirit-of-1968-rises-again-can-french-students-and-workers-triumph (29. 4. 2019).

Tamara Fras, Nina Podobnikar
ISKANJE VPRAŠANJ V SVETU ODGOVOROV

Projekt Marx po Marxu naju je postavil pred izziv, kako se prepustiti tematiki, o kateri skoraj ničesar ne veš, razen nekaj splošne razgledanosti, a jo hkrati še vedno sprejeti z odprtimi rokami in si zastaviti cilj, da boš odkril nekaj, za kar nisi pričakoval, da boš našel prav tam.

Temeljno raziskovanje in iskanje odgovora na vprašanje projekta, »kako biti sodoben?«, naju je med procesom pripeljalo k raziskovanju procesa dela. Osredotočili sva se na raziskovanje spontanosti odzivanja, na sledenje delovanju miselnih procesov in občutkov, ki se pri tem porajajo. Materializacija misli in občutkov se je na papirju izrisovala v obliki nenačrtovane ilustrirane časovnice, in ta je najin tok misli mestoma prehitevala, mestoma pa za njim zaostajala.

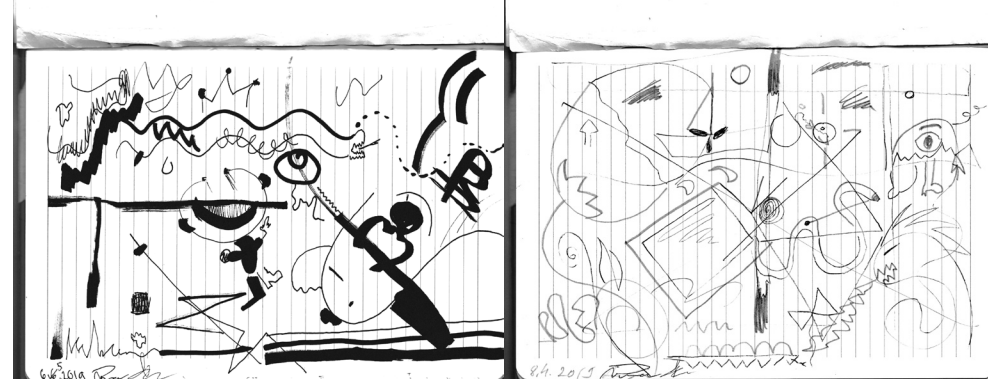
Bogastvo vprašanj, ki sva jih dobili v seminarju, je najbolj zaznamovalo prvo vprašanje, o sodobnosti osvoboditve s pomočjo lenobe. Prejeto vprašanje in branja niso bila ključna le za celoten nadaljnji seminar, temveč tudi za nadaljnji razvoj najinih poti na različnih ustvarjalnih področjih. Pa s tem ne misliva zgolj na umetniško oz. oblikovalsko ustvarjalnost, temveč na širši, globlji, pa tudi vsakdanji način življenja.

Če sva sprva še pričakovali, da bova na koncu procesa prišli do nekega zaključka, sva se med procesom zavedeli, da pravzaprav to ni smisel najine naloge. Prav nasprotno, zadali sva si nalogo dojeti, kaj sva s samim raziskovanjem pridobili. Poskušali sva prepoznati pristnost, se izogniti blefiranju, se izvleči iz primeža »prave« definicije dela. Slednje je bilo težje, kot se zdi. Kljub zavedanju, da je rezultat, h kateremu naj bi stremeli, izkušnja

raziskovanja in razvoja poteka, sva pri sebi še vedno pričakovali materialni, fizični (pa čeprav še tako nedorečen) rezultat, do katerega naj bi prišli.

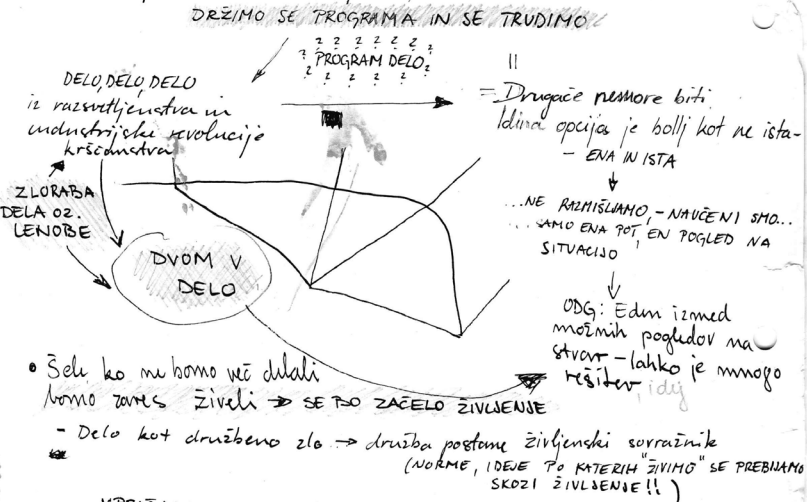
Že ta zapis naju sedaj na svoj način sili, da z nekaj uvodnimi mislimi ukrotiva spontano in igrivo zapisovanje misli, da ujameva konec, ki pa to pravzaprav ni. Prisila uniformiranja besed nama zato pomeni velik izziv, kajti kako vso nevihto vprašanj in misli spraviti v za bralca razumljivo celoto? Kako ujeti mirovanje, ki sva ga s tako lahkoto posvojili na začetku? Prav to mirovanje je ključno za procesiranje najinih dognanj. S ponotranjanjem lenobe, z željo po premagovanju procesa sva želeli dati možnost drugačnemu mišljenju v tem kapitalističnem svetu.

Glavni sopotniki na najini poti raziskovanja so bila vprašanja, ki so se pojavljala za vsakim vogalom in nama zvesto sledila drugo za drugim ... In vsa ta vprašanja so nama bila že dovolj. So pravzaprav ključ in tudi pri najini prezentaciji projekta (v stavbi Goethe-Instituta) so bila neusahljiv vir. Pojavljajo se kot sprožilci nepričakovanih vprašanj, razkropljeni po prostorih in tesno prepleteni z vsakdanjim življenjem. Načrtno niso izpostavljena in razstavljena v pravem pomenu besede. Želijo biti najdena in iskana, želijo nagovarjati ljudi, kadar ti na to niso pripravljeni, in želijo ostati vprašanja, na katera ne pričakujemo odgovorov.

1. Branje

Sodobni kapitalizem nas spodbuja da izkoristimo svoj POTENCIAL

VPRAŠANJE

Ali lahko skozi rešenja te družbe delovnih ljudi s revolucijo dosežemo, da bo delo izginilo

ODGOVOR

V teh družbenih odnosih je ~~ne mogoče~~

- * Delo je intenzivno trpljenje življenja
- * Ustvarjanje je intenzivna radost življenja

PRAVICA DO LENOBE 1883

Proizvodnja - industrija - ekstravagantna strast delovca za delo -
"OBVEZA DA PORABIMO" BLAGO KI GA PROIZVEDE (10) (10) ↑
- Kreditna ekonomija potročnja postane dolžnost. kroženje postane
mujnost

OSVOBODENI ČAS → razširitev na neomejen čas trajanja, bolj specifičen → IGRA ŽIVLENJA

≠ PROSTI ČAS → podvržen delovnemu času ← ZASLUŽITI Z DELOM

+ Življenško upravljanje KAJ DELAČ? ... 1. ODG.: NIČ (vedno občutek da nisi naredil nič, nič, čakaš veliko si...)
2. ODG.: si ~~navčeni~~ ŽLAŽES kaj vx si naredil... da te ne sodijo / slaba vest -

* Je delo samo fizično. Je delo lahko mišljeno, → s čustvimi dopajanjem v človeku
KREATIVA v vsakem človeku
v smislu + in -

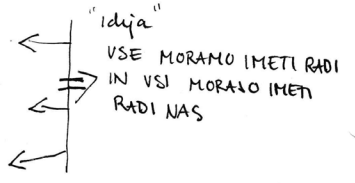
* Delat KAJ SE TREBA
KAKOR SE TREBA → Vedno treba delat
ZA KOGAR SE TREBA → trpet za učitelja, št boriti za smčlo
zasluziti za denar
zasluziti za prosti čas

DA NISI NAREDEL NIČ
ZAPRAVLJATI ŽIVLENJE
HULŠA OBLIKA
O DELOVNI
POŠRTVOVALNOSTI
ILUZIJA DA
STEM SVET
DEJANSKO
DELAŠ
BOLJŠI

Prisvet radio

* LENOBA - jezik v oblasti

- Teža pomenov:
- numernost
 - zanikrnost
 - nismaga
 - zannuda
 - pohlevnost
 - otožnost

LEN TISTI KI ~~NE DELA~~ RAD
LENOBA JE VSEH GEDOB GEDOBA
GOSPODAR NI TRPEL LENARJENJA

OSVOBOJENI ČAS

aktivni čas

- delo
- kreativna
- strast do dela

navajeni da moramo početi veliko stvari
 Ne samo odzivati
 zanimati
 MORŠ POČET

DELOVA
 POZKROVALNOST
 POGOJ ZA DELOVE
 SISTEM

ILUZIJA

da s vsim tem delaš svet bolši!

Agamben

Samo želja po pisavi

PISATI

MISLITI NEMOGOČE

- videl iskanja - možnosti v življenju

da ta proces spremljamo

proces iskanja možnosti oblike - lik. misljenja
 zame pravega DELO Z MATERIALOM
 AMOŽNOSTI - aktivnost v raziskovanju

Povezava z OSVOBOJENIM ČASOM

Možnosti RAZSKOVANJA Omeni Giacometti

"Njegovi slike niso nikoli "dokončane"

Potencial ni nikoli izčrpan
 zmeraj gradiš / premišljuješ / premišljuješ naprej

PRAKTICNE POTI SO UŽITEK

"PISANJA in RAZMIŠLJANJA

KRŠENJE ZAKONODAJE - OSVOBODI - ZAKON STONI

Ni več oblike ki bi jo mogoče izdelati če vsi mogoči.

Kaj je oblika oblike dela, pora, sodobnosti

Pravna pravnost f aktivnost

dela izmisljeno
 mihaaj kar bi počel
 ŽIVEL ni PREŽIVEL

osvobojen čas

aktivni čas

kreativna
 delo
 veliko stvar
 početi
 ne samo
 zanimati
 odzivati

STRAST

MISLITI NEMOGOČE
 DRUGI MISLIJO NAMESTO NAS
 NAMENI -> IZ VELE
 BOG
 PRAVICE

odpnet
 o dui stvari
 razmislicat
 na stvari
 nič resitev
 Avtor mnogo

ali je je mogoče
 oblike zamisliti
 TREBA JO JE NAJPREJ
 ZAMISLITI

proces raziskovanja

Agamben
 Samo želja po
 PISATI

povzice a mi
 z OSVOBOJENIM
 ČASOM

(Iskati možnosti v življenju)

1

LENOBA

Kdor ne lenari, naj ne je.
Lenoba krepi telo in duha.
Lenoba osvobaja.
Lenoba in mir je sreče izvir.
Lenoba je sladkost življenja.
Lenoba je revnega last, bogatemu v čast.
Lenobi čast in oblast.

2

DENAR

Prvo Janezovo pismo

3. poglavje

ZAUPANJE V DENAR

Ljubi, če pa nas naše srce ne obsoja, smo z Denarjem zaupni in dobimo od njega, kar ga prosimo, ker se držimo njegovih zapovedi in delamo, kar mu je všeč. Kdor se drži njegovih zapovedi, ostaja v Denarju in on v njem. Da ostaja v nas, pa spoznamo po Duhu, ki nam ga je dal.

4. poglavje

DENAR JE LJUBEZEN

Kdor ne ljubi, Denarja ni spoznal, kajti Denar je ljubezen. Mi smo spoznali ljubezen, ki jo ima Denar do nas, in verujemo vanjo. Denar je ljubezen, in tisti, ki ostaja v ljubezni, ostaja v Denarju in Denar ostaja v njem.

3

RAZPRODAJA

V psihologiji osebnosti se koncept razprodaj pomika vedno bolj na osrednje mesto. Danes o razprodajah ne govorimo več samo kot o nečem, kar je dobro in zaželeno (kakaršen je bil na primer pristop filozofije), ali samo kot o vidiku človekovih prepričanj (pristop socialne psihologije), temveč predvsem kot o osrednji motivacijski strukturi, o deklarativni, kognitivno predelani motivacijski usmerjenosti človeka.

4

ČAS

4. 3. 2035:

Uveljavitev zakona o prepovedi proizvodnje biološko nerazgradljive plastike

10. 4. 2035:

Masa plastike preseže maso rib v morju

30. 5. 2035:

Temperatura zemeljskega površja preseže kritično mejo

15. 6. 2035:

Predlog za uveljavitev zakona o ničnih emisijah

8. 7. 2035:

Padec pestrosti vrst za 80 %

18. 8. 2035:

Prepoved gojenja gensko spremenjenih rastlin

21. 9. 2035:

Kritično pomanjkanje pitne vode po vsem svetu

1. 10. 2035:

Prepoved izlivanja oporečnih odpadkov v vode

26. 11. 2035:

Zakon o univerzalnem in brezplačnem dostopu do kontracepcije

17. 12. 2035:

Svetovna populacija doseže 9 milijard

5

NADZOR

Stanje, ko so ljudje podrejeni samo zakonom, in ne neomejeni, samovoljni oblasti koga: pri nas je nadzor; živeti pod nadzorom; osebni nadzor; politični, verski nadzor; nadzor, enakost, bratstvo.

6

DELO

Delo je stanje, ko se človekova duša loči od telesa in zapusti zemeljsko življenje. Ljudje zavestno žrtvujemo svoje življenje, svoje telo in dušo, s tem pa izgubljam smisel in se oddaljujemo od svojega izvornega bistva, človeške narave. Ostane samo telo, katerega življenje se je končalo z delom. To je najbolj gotovo in neizogibno dejstvo našega življenja, in ko se ozremo okoli sebe, lahko opazimo njegovo prisotnost povsod naokrog.

Eva Garibaldi, Miha Hain, Tjaša Mužina

EMANCIPACIJA DELA = OSVOBODITEV OD KAPITALIZMA

1 KAJ JE ZA NAS KAPITAL, KATERI KAPITAL IMAMO?

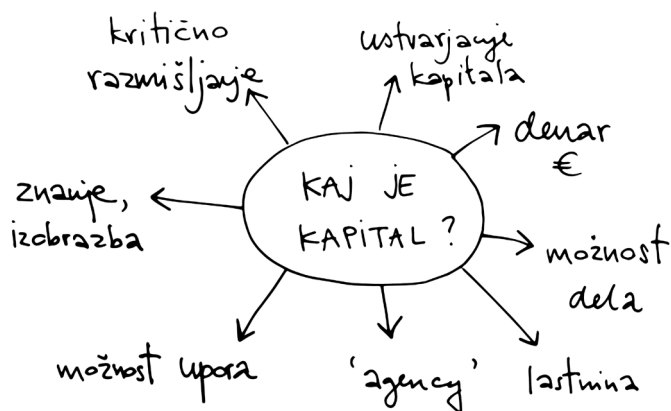
Primarni kapital = denar ali lastnina

Sekundarni kapital = znanje, spretnosti, sposobnost samostojnega odločanja, možnost upora, doseganje sprememb

Kapital, ki ga imamo mladi, je sekundarni kapital, ki nam daje možnost kritičnega mišljenja in aktivnega upora. Vprašanje pa ni le to, kaj je za nas kapital, ampak to, kaj je kapital za družbo, znotraj katere delujemo. V tem primeru imamo možnost ustvarjanja kapitala, zaradi česar smo zanimivi za trg dela. Dogma današnjega sveta je, da če v svetu kapitalizma ne zmoremo zaslužiti denarja, za sistem ne obstajamo.

2 KDO VODI DEMOKRACIJO?

V teoriji je demokracija oblika vladavine, v kateri oblast izvira iz ljudstva. Države z deklarirano demokratično vladavino v

IDEJE, DUH, MISLI
'GEIST RO HECLU'
- ideali
- religija
- zakon
- izobrazba
- kultura
- umetnost

PREOBlikOVANJE IN
INTERAKCIJA MED ČLOVEŠTOM
IN MATERIALNIM SVETOM

MATERIALNI SVET
- 'object-things'
- ekonomija
- načini produkcije
(socializem, komunizem, kapitalizem)
- sredstva produkcije

praksi kažejo, da ni povsem tako. Z nepravilnim deljenjem kapitala so se določene skupine posameznikov izognile oblasti ljudstva in oblast prevzele v svoje roke. Prišlo je do pojava oligarhij, za katere pa je sistem – dokler mu to ustreza – slep.

Kljub temu razširjenemu pojavu večina ljudi zahodne družbe ne razmišlja več o tem, kako bomo družbo, svet, politični in ekonomski sistem spremenili na bolje. Zakaj le bi? Zaslepljeni smo s potrošniško logiko in razmišljamo zgolj o tem, kako bomo zaslužili kapital, da si bomo lahko privoščili še več stvari in navidezno postali še bolj srečni. Zaslepljeni smo s stvarmi, ki jih fetišiziramo in jim dajemo življenjski pomen. S tem ko to nekritično sprejemamo, sprejemamo tudi odvzem sposobnosti samostojnega odločanja in želje oziroma potrebe po spremembi.

Kaj je torej pravilna oblika?

Pravilna oblika ni oblika stvari, temveč je sprememba v obliki našega mišljenja o stvareh, o kapitalistični logiki njihove proizvodnje in porabe.

3 DRUŽBENI SISTEM 21. STOLETJA?

Vprašanje, kakšen bi moral biti družbeni sistem 21. stoletja, je izjemno kompleksno. Odgovorimo lahko tako, da nanj pogledamo z drugega zornega kota in se vprašamo: *kakšen družbeni sistem 21. stoletja zagotovo ne bo smel biti?*

Zaradi koncepta nenehne rasti, optimizacije in naraščanja obsega kapitala zagotovo ne bo smel temeljiti na obstoječi ekonomski ureditvi kapitalizma, kjer je primarnega pomena dobiček. Če ne drugega, se bo – po Jeremyju Rifkinu – kapitalizem zaradi ničelnih mejnih stroškov izpodjedel in se sesul sam vase. Razvrednotenje fizičnega in digitalnega kapitala bo pomenilo konec kapitalističnega koncepta vrednotenja stvari. Soočiti se bomo morali s problematiko dela brez vrednosti in posledično vzpostaviti sistem novih vrednot. Ker bo dela kot takega vedno manj, bomo prisiljeni na novo definirati načine preživetja.

4 KAKO SE IDEJA O DRUŽBENO UČINKOVITI MISLI UMEŠČA V KONTEKST HISTORIČNEGA MATERIALIZMA?

Tako, da Marx Heglovo misel o (abstraktni) ideji, ki spreminja svet, obrne na glavo. Če povzamemo Marxa in njegov koncept historičnega materializma, lahko poenostavljeno rečemo,

Sedem vrednot Generalne skupščine socialnih in solidarnostnih ekonomij v Ženevi:

1. **družbena blaginja = biti, ne imeti,**
2. **participativno državljanstvo in demokracija = vsak glas šteje**
3. **ekologija = proizvodaj za življenje, ne živi za proizvodnjo**
4. **avtonomija = avtonomen, ne individualističen**
5. **solidarnost = 1+1 > 2**
6. **raznolikost = bogastvo**
7. **koherentnost = povej, kaj naj delamo in naredi, kar pravimo**

da materialni svet okrog nas določa stanje zavesti. Vse je torej produkt dolgotrajne in kontradiktorne zgodovine. Prav lastne kontradikcije vsakega družbenega sistema kot rezultata zgodovine pa po Marxu hkrati obljublajo ukinitve in možnost za zamenjavo.

Zadnje nas navdaja z upanjem na ukinitve spon kapitalističnega suženjstva. Navdaja nas z upanjem na možnost preoblikovanja materialnega sveta (sredstev produkcije). Sredstva produkcije bi namreč morala biti domena celotnega človeštva, ne zgolj privilegirane peščice. Le tako bomo lahko krojili lastno prihodnost.

5 KAKŠNA JE NAŠA VLOGA V SVETU IN ZA SVET BREZ RASTI?

Čeprav po Marxu nimamo vpliva na materialni svet in družbeni sistem, v katerem smo ustvarjeni, pa se moramo še vedno upirati nihilizmu in determinizmu. Aktivno moramo sodelovati v ustvarjanju boljšega sveta. Če ponovimo: šele ko si bomo vsi enakopravno delili materialno osnovo in možnost njenega preoblikovanja, se bomo lahko osvobodili spon kapitalizma. Spon dogme o nujnosti nenehne rasti.

Zagotavljanje vedno večje rasti ni več smiselno, zagotavljati moramo blaginjo med ljudmi.

6 KAJ JE POGOJ ZA EMANCIPACIJO DELA = OSVOBODITEV OD KAPITALIZMA?

Emancipacija delavcev vsebuje univerzalno človeško emancipacijo.
— Karl Marx, *Odtujeno delo*

Emancipacija človeštva se lahko začne, ko se osvobodimo kapitalističnega suženjstva. Ko svoje telo, intelektualni kapital

in svoj čas prenehamo prodajati za dobrine, ki so nujne za preživetje. Verjamemo, da lahko skozi skupnost povečamo našo sposobnost za delovanje. Kako se v zapisanem odlikava oblikovanje? Ali če vprašanje zastavimo natančneje: **kakšna bo morala biti vloga oblikovanja v iskanju prihodnosti?**

Oblikovalci bi morali biti predani snovanju prihodnosti, ne pa da je stroka še vedno naravnana zgolj k izboljševanju sedanjosti in popravljanju napak preteklosti. Kot oblikovalci in umetniki imamo možnost ustvarjati novo, neobstoječe. Slednje nam daje **izrazito moč in zmožnost za preoblikovanje materialnega sveta okrog nas** in – če sledimo Marxu – s tem tudi stanj naše zavesti.

LITERATURA IN VIRI

- Angus, Ian, »Marx and Engels ... and Darwin?«, *International Socialist Review*, <https://isreview.org/issue/65/marx-and-engelsand-darwin> (27. 4. 2019).
- Ector, Ethan, »Dialectical Materialism: The Other Social Darwinism«, *Medium*, junij 2017, <https://medium.com/indian-thoughts/dialectical-materialism-the-other-social-darwinism-7fc3af3827bf> (27. 4. 2019).
- Glaser, Eliane, »Bullshit Jobs: A Theory by David Graeber Review – the Myth of Capitalist Efficiency«, *The Guardian*, 25. 5. 2018, www.theguardian.com/books/2018/may/25/bullshit-jobs-a-theory-by-david-graeber-review (27. 4. 2019).
- Illing, Sean, »Bullshit Jobs, Why They Exist and Why You Might Have One«, *Vox*, 10. 10. 2018, www.vox.com/2018/5/8/17308744/bullshit-jobs-book-david-graeber-occupy-wall-street-karl-marx (27. 4. 2019).
- »Karl Marx & Conflict Theory: Crash Course Sociology #6«, *Youtube*, 17. 4. 2017, www.youtube.com/watch?v=gR3igiwaeyc (27. 4. 2019).
- »Kondo-Culture: The Fall of the House of Stuff«, *Youtube*, 19. 4. 2019, www.youtube.com/watch?v=e_8NnAYRslE (28. 4. 2019).
- »Marx«, *Mladina: osebnosti*, posebna številka, 19. 10. 2018.

Ruiz Rejon, Manuel, »Two Clashing Giants: Marxism and Darwinism«, *OpenMind*, avgust 2018, www.bbvaopenmind.com/en/science/leading-figures/two-clashing-giants-marxism-and-darwinism/ (27. 4. 2019).

Simon Rozman, Jera Tratar, Zala Zagoršek

DRUŽBA KOT TELO

Kako deluje telo današnje družbe? Zmaguje kolektivizem ali vlada individualizem?

Je roka res le delavska? Ima res pet prstov, kot jo je portretiral John Hartfield leta 1928? O kom sploh govorimo, ko rečemo delavec? Govorimo o posamezniku, ki dnevno opravlja *svoje* delo. Toda to delo v resnici ni njegovo. O odtujenosti delavca od dela sta med drugim pisala že Karl Marx in William Morris. Pisala sta o tem, da je delavec iz dneva v dan bolj ločen od dela, ki ga opravlja, da postaja naprava, ki miselno sploh ni več vpletena v izdelek. Danes, v 21. stoletju, je alienacija delavca od dela še toliko bolj očitna, a vendar se zdi, da delavci o odtujenosti sploh ne govorijo zares.

Govorimo torej o odtujenem telesu, ki dela, a ne misli, ne, izdelki niso njegovi. Odtujenost pa se ne konča le tu. Alienacija vsakega posameznika hkrati s seboj nosi tudi odtujenost med posamezniki. Med delavci. Namesto sodelovanja med prsti iste roke med njimi vladajo tekmovalni odnosi. *Kapital* posameznika pa s tem le še dodatno pada. Še več, kot opozori že Marx, s tem, ko se vedno bolj delimo na zgolj dele družbe, kolektivno družbeno telo izgublja. Izgubljam torej vsi. Posamezniki in skupnost.

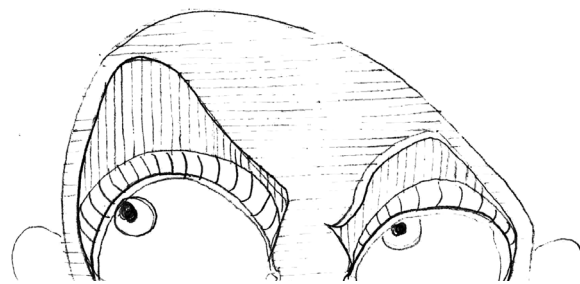
Zakaj je tako? Zato, ker je vrednost telesa v naši družbi popolnoma podrejena ekonomiji. Ekonomija je glavna ideologija. Vodi svet in telo naše družbe, hkrati pa je v procesu delovanja kapitalističnega družbenega sistema človek popolnoma razvrednoten. Kljub tej razvrednotenosti pa kapitalizem še vedno dojemamo kot nekaj pozitivnega.

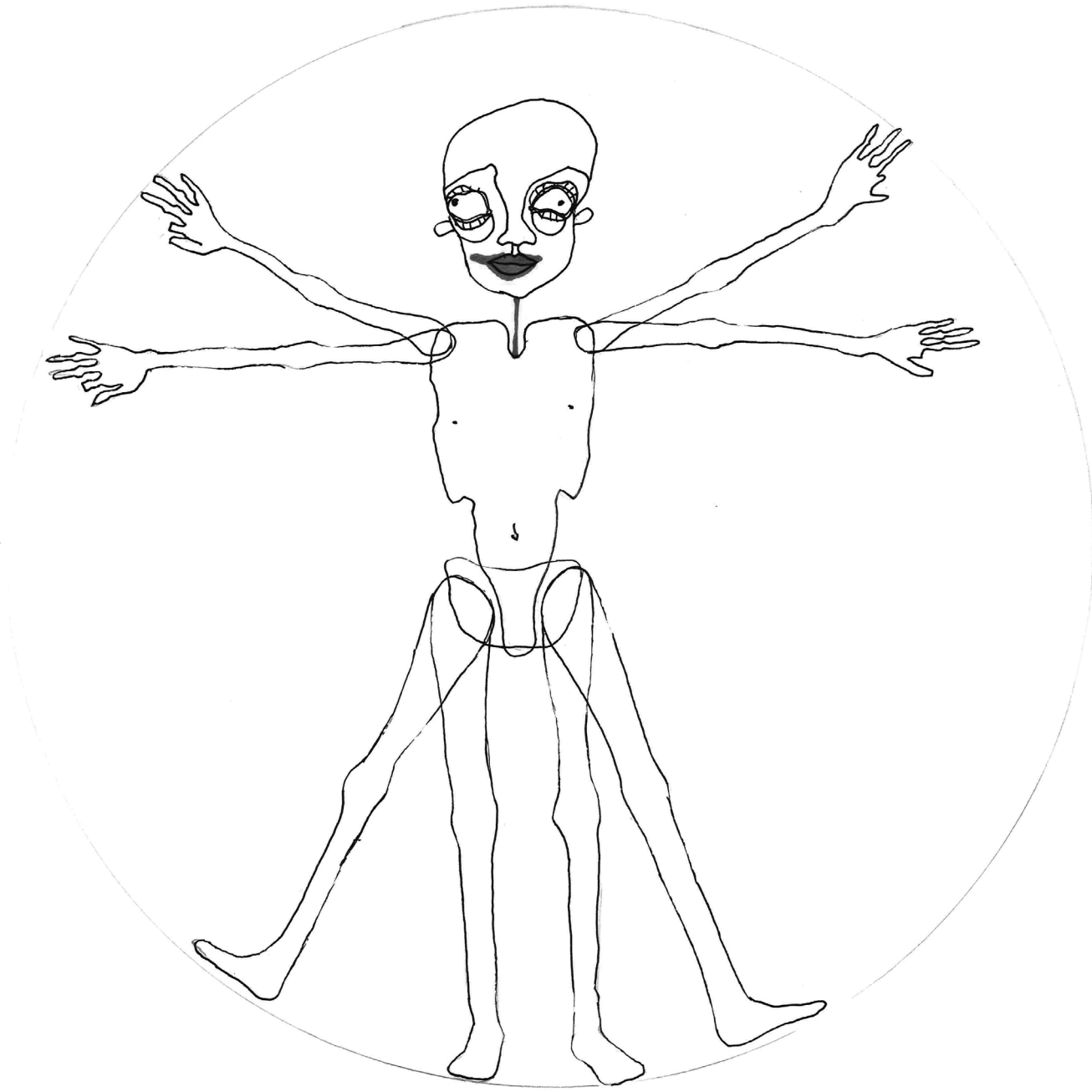
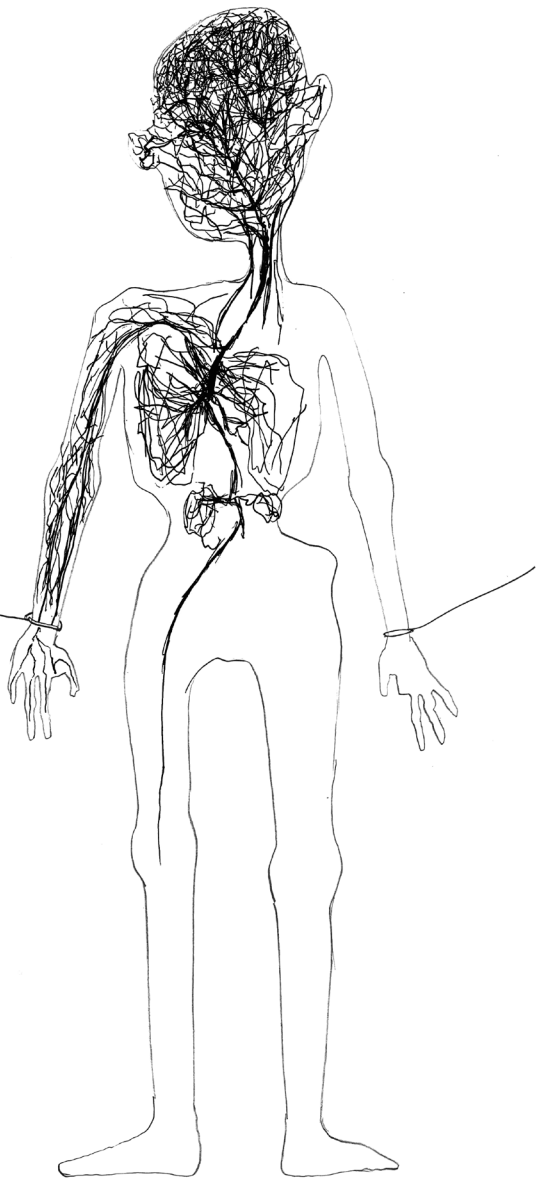
Še več, razslojenost sprejemamo kot imperativ in tiste, ki akumulirajo več, slavimo kot sposobne in uspešne.

Naše telo napadajo avtoimunske bolezni, a mi še vedno vztrajamo v prepričanju, da je vse lepo in prav. Kaj takšno zanikanje pomeni za prihodnost družbenega telesa? Matjaž Vipotnik nas je s podobo Marxa na kolesu že v osemdesetih letih dvajsetega stoletja, na samem začetku neoliberalizma, vprašal: *Je prihodnost že prispela?* Kaj bi mu odgovorili danes? Da je to že to? Ali da s poskusom aktualizacije Marxove misli začnemo nov cikel zgodovine? Morda celo na premisi o odsotnosti telesa, ki (kot je pred njim apeliral Hegel) moč spremembe gradi na ideji. Ideji brez materialnega telesa. Alienacija posameznika od telesa in dela, izvedena v svoji dokončnosti. Z enim upanjem: manifestacijo misli.

LITERATURA IN VIRI

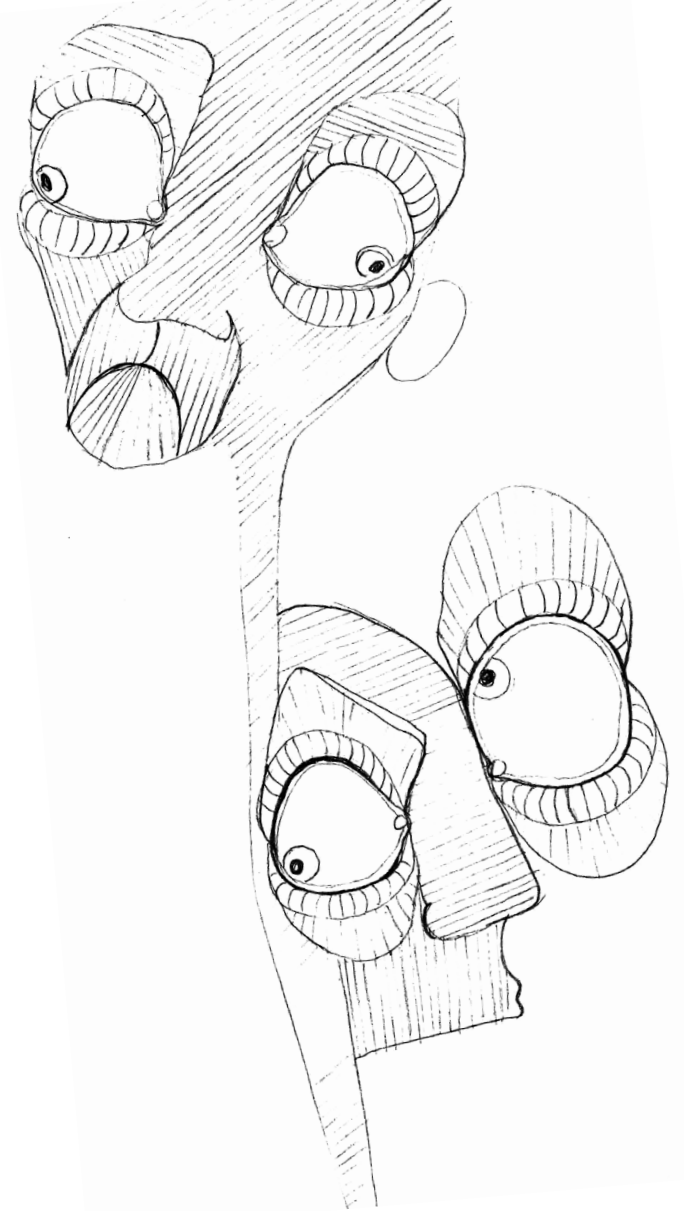
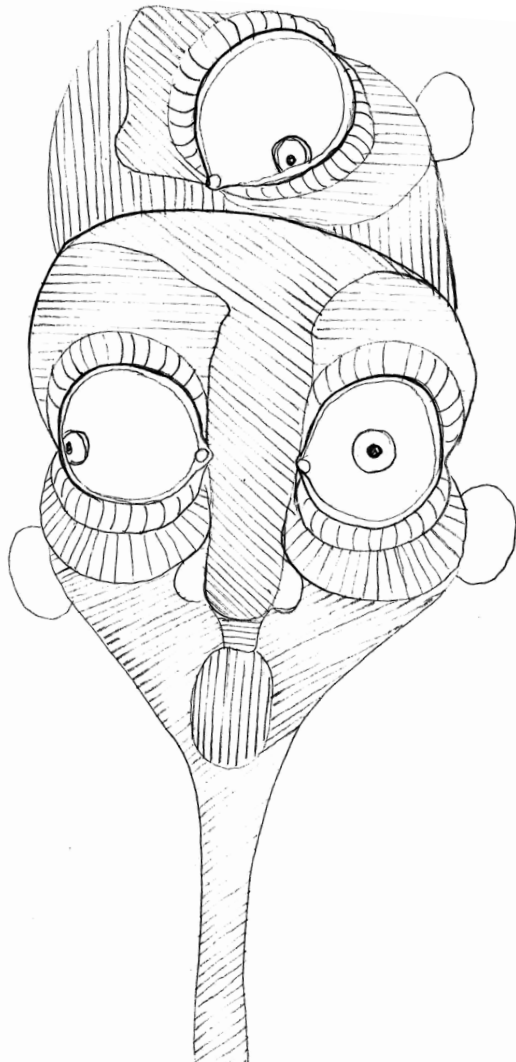
- Clarke, Richard, »What Do Marxists Have To Say About Art?«, *Culture Matters*, 14. 10. 2017, www.culturematters.org.uk/index.php/culture/theory/item/2626-what-do-marxists-have-to-say-about-art (25. 3. 2019).
- Demirović, Alex, »Marx's theory and philosophy of praxis«, *Marx200*, 7. 3. 2018, <https://marx200.org/en/debate/marxs-theory-and-philosophy-praxis> (25. 3. 2019).
- Eagleton, Terry, *Zakaj je imel Marx prav*, Modrijan, Ljubljana 2013.
- Marx, Karl, *Kapital*, Konzorcij Svobode, Ljubljana 1933.
- Marx, Karl, *Kritika politične ekonomije*, Delavska enotnost, Ljubljana 1985.
- Plehanov, Georgij, *Programme of the social- democratic emancipation of labour group*, Progress Publishers, Moskva 1974.

Varoufakis, Yanis, »Marx predicted our present crisis – and points the way out«, *The Guardian*, 20. 4. 2018, www.theguardian.com/news/2018/apr/20/yanis-varoufakis-marx-crisis-communist-manifesto (25. 3. 2019).

Winn, Joss, »Marx on individualism, equality and democracy«, 16. 2. 2014, <https://joss Winn.org/2014/02/16/marx-on-individualism-equality-and-democracy/> (25. 3. 2019).

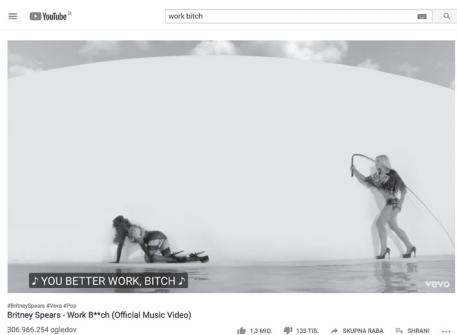
Lin Gerkman, Maruša Mazej, Simona Žiher

RDEČA

I. LENOBA OSVOBAJA

Ustvarjanje je najmočnejša radost v življenju, delo pa je največje trpljenje v življenju. V trenutnih kriminalnih družbenih odnosih je nemogoče ustvarjati. *Vse delo je zločin.*
— Herman Schuurman, *Work is a Crime*, 2017

V zahodni kulturi delo dojemamo kot največjo vrlino, vendar si hkrati vsi želimo, da bi delali manj in imeli več časa za ljudi in dejavnosti, ki nas veselijo. Delamo zato, da si lahko privoščimo sredstva, ki nam olajšajo življenje ali pa nas zabavajo v prostem času, vendar nam posledično ne ostane dovolj časa, da bi jih užili. Pojavlja se občutje, da če bomo zdaj delali več kot drugi, nam enkrat ne bo treba več delati in bomo svobodni. Ta ideja se manifestira tudi v popularni kulturi, kjer glasbeniki opevajo delo in nas prepričujejo, naj delamo čim več, medtem ko v spremljajočih videospotih prikazujejo sončenje na jahti, zabavo – torej nedelo.

Razumevanje sprememb konceptov dela bo sopotnik prihodnosti. Novi koncepti dela so namreč odraz spreminjajočega se

sveta, pa tudi prepričanja, da osebna sreča pomeni enačaj najvišji izpolnitvi človekovega potenciala. Meje med prostočasnimi dejavnostmi in delom so zato vedno bolj zabrisane. Ponujajo nam lažne obljube, da delo, ki nas bo osrečevalo, pravzaprav ne bo več delo. Posledično se pojavljajo nove oblike dela, katerih učinek in vpliv je moč opazovati predvsem v digitalni človekovi realnosti.¹

II. CINIZEM KOT POT DO USPEHA

V sodobni družbi postaja objavlanje osebnih informacij na javnih družbenih omrežjih eno najvplivnejših dejanj: objave posameznika naredijo enkratnega, drugačnega in zanimivega. Trženje identitete posameznika kot blagovne znamke postaja vse pogostejše. Evolucija razumevanja osebne sreče je sodobno družbo pripeljala do novega dejanja; novodobni vzorniki, ki želijo pridobiti moč vpliva, morajo v prvi vrsti množicam prodati svojo osebno srečo in uspeh v obstoječem sistemu. Šele s tem postanejo dovolj zanimivi za pridobitev pozornosti širše javnosti.

¹ The Verge, »What do 30K followers get you on Instagram«, *Youtube*, 8. 4. 2019, www.youtube.com/watch?v=dssU6pAtRK8 (15. 3. 2019).

Jonah Peretti je v kritičnem eseju *Capitalism and Schizophrenia* leta 1996 zapisal: »Formiranje identitet je neločljivo povezano s potrebo po zapravljanju, [...] in zatorej pospeševanje kapitalizma zahteva povečanje frekvence, s katero posamezniki prevzemajo in odmetavajo identitete. Internet je eden izmed mnogih pojavov poznega kapitalizma, ki dopuščajo bolj fleksibilne, hitre in profitabilne mehanizme formiranja identitet.«²

Peretti je leta 2006 ustanovil danes izjemno priljubljeno podjetje BuzzFeed, ki je vodilno na področju nativnega oglaševanja. Gre za oglaševanje, ki v načinu podajanja vsebin posnema relevantne spletne vsebine in za uporabnika vsebuje na videz koristne informacije. Za ta način oglaševanja je značilna velika učinkovitost, saj informacijo o prodajani storitvi ali izdelku uporabnik nezavedno prejema neposredno iz vsebine, ki jo prebira. Peretti je dognanja svoje marksistične analize mehanizmov kapitalistične porabe na uveljavljajočem se svetovnem spletu namesto za razodevanje družbene shizofrenije cinično uporabil kot priložnost za novo podjetje, ki izkorišča njegove uvide v načine formiranja identitet na internetu.

III. ZRAČNI UPOR

»10. 8. 2018 je bilo z letališča Seattle-Tacoma International Airport v zvezni državi Washington ukradeno letalo Bombardier Dash 8 Q400 letalske družbe Horizon Air. Storilec, devetindvajsetletni Richard Russell, je bil na letališču zaposlen kot transportni delavec pri podjetju Horizon Air in je bil brez pilotskih izkušenj. Potem ko je izvedel neavtorizirani vzlet, sta

mu sledili dve lovski letali McDonnell Douglas F-15 Eagle, da bi ga prestregli. [...] Približno eno uro in petnajst minut po vzletu je Russell naredil samomor: namerno je strmoglavil na redko poseljeni otok Ketron v Puget Soundu.«³

Transportni delavci letalske družbe Horizon Air so ena redkih skupin letaliških delavcev, ki na omenjenem letališču niso združeni v sindikat, prav tako pa so bili v svojem delovnem okolju edini, ki leta 2013 niso bili deležni povišanja minimalnih plač.⁴ Takšna nepovezanost med delavci se kaže v nizki pogajalski

² Peretti, Jonah, »Capitalism and Schizophrenia: Contemporary Visual Culture and the Acceleration of Identity Formation/Dissolution«, *Datawranglers*, www.datawranglers.com/negations/issues/96w/96w_peretti.html (1. 5. 2019).

³ »2018 Horizon Air Q400 incident«, *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Horizon_Air_Q400_incident (1. 5. 2019).

⁴ Amy Martinez, »\$15 minimum wage passes in SeaTac, but recount coming«, *The Seattle Times*, www.seattletimes.com/business/15-minimum-wage-passes-in-seatac-but-recount-coming/ (1. 5. 2019).

Which Barbie Doll Are You?

Whoever you are, always be unapologetic about it!

Posted on February 21, 2014, at 8:23 p.m.

View 71 comments

moči in slabši zmožnosti za organizirano upiranje neoliberalističnim ukrepom. Ali kot je dejal Richard Russell v pogovoru z nadzornikom zračnega prometa med svojim poletom: »Minimalna plača. Temu pripišimo. Morda bo to kaj malega premaknilo v vrhu podjetja. Mogoče ... ja.«⁵ Russell je v času svojega službovanja pri Horizon Airu na blogu redno opisoval svojo odtujenost od dela, ki ga je opravljal.⁶ Njegova zadnja in edina velika gesta pomeni radikalen poskus prilastitve samoaktualizacije, ki mu je bila kot delavcu vsakodnevno odtujevana.

LITERATURA IN VIRI

- »10 August 2018 – Horizon Air«, *Trailstrike*, www.tailstrike.com/100818.html (1. 5. 2019).
- »2018 Horizon Air Q400 incident«, *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Horizon_Air_Q400_incident (1. 5. 2019).
- ABC NEWS, »How this fashion influencer makes money through her Instagram posts«, *Youtube*, 27. 2. 2018, www.youtube.com/watch?v=nQqY3j8btbI (13. 5. 2019).
- Calvert, Sean, »Richard Russell, Kierkegaard, and the Crisis of Modernity«, *71Republic*, 18. 8. 2018, <https://71republic.com/2018/08/18/russell-kierkegaard-crisis-modernity/> (24. 4. 2019).
- Engels, Friedrich, *Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka*, IV. zvezek, Cankarjeva založba, 1968.
- Gutman, David, Hal Bernton, »Richard Russell was a jokester who complained about work, but Sea-Tac plane heist still baffles friends«, *The Seattle Times*, 19. 8. 2018, www.seattletimes.com/seattle-news/he-was-a-jokester-who-complained-about-his-job-but-friends-still-baffled-by-richard-russells-airplane-heist/ (1. 5. 2019).

⁵ Iz transkripcije pogovora med Richardom Rusellom in nadzornikom zračnega prometa. »10 August 2018 – Horizon Air«, *Trailstrike*, www.tailstrike.com/100818.html (1. 5. 2019).

⁶ Richard Russell, »Audio final draft mixdown«, *Soundcloud*, <https://soundcloud.com/beebo-russell/audio-final-draft-mixdown> (11. 5. 2019).

- Langone, Alix, »'Beebo Was Loved By Everyone.' Family Left Heartbroken After Airline Worker Steals and Crashes Plane«, *Time*, 12. 8. 2018, <http://time.com/5364913/richard-russell-seattle-horizon-air-stolen-plane/> (1. 5. 2019).
- Lennard, Olly, »Vloggers of the World, Unite? A Marxist Analysis of YouTube«, *Novara Media*, 21. 2. 2016, <https://novaramedia.com/2016/02/21/vloggers-of-the-world-unite-a-marxist-analysis-of-youtube/> (13. 5. 2019).
- Lizzie, »Digital Identity: How are you Portraying Yourself on Social Media?«, *Smarten Up*, 7. 11. 2017, www.smartent-up.com/smartent-up-student-news/2017/11/7/digital-identity-how-are-you-portraying-yourself-on-social-media (25. 4. 2019).
- Malevič, Kazimir, *Laziness as the truth of mankind*, http://shifter-magazine.com/wp-content/uploads/2015/05/malevich_laziness.pdf (24. 4. 2019).
- Martinez, Amy, »\$15 minimum wage passes in SeaTac, but recount coming«, *The Seattle Times*, www.seattletimes.com/business/15-minimum-wage-passes-in-seatac-but-recount-coming/ (1. 5. 2019).
- Matthews, Dylan, »BuzzFeed's founder used to write Marxist theory and it explains BuzzFeed perfectly«, *Vox*, 20. 5. 2014, www.vox.com/2014/5/20/5730762/buzzfeeds-founder-used-to-write-marxist-theory-and-it-explains (1. 5. 2019).
- »Our Top Lifestyle Blogger Picks You Should Be Following On Instagram«, *My Postcard Blog*, www.mypostcard.com/blog/en/top-lifestyle-blogger-instagram/ (29. 4. 2019).
- Peretti, Jonah, »Capitalism and Schizophrenia: Contemporary Visual Culture and the Acceleration of Identity Formation/Dissolution«, *Datawranglers*, www.datawranglers.com/negations/issue-s/96w/96w_peretti.html (1. 5. 2019).
- Planinc, Damjan, »Kaj je nativno oglaševanje?«, *Računalniške novice*, 17. 6. 2016, www.racunalniske-novice.com/novice/digitalni-marketing/kaj-je-nativno-oglasovanje.html (1. 5. 2019).
- Pulkkinen, Levi, in Edward Helmore, »Richard Russell: quiet, well-liked Seattle airport worker who stole a plane«, *The Guardian*, www.theguardian.com/world/2018/aug/12/richard-russell-quiet-well-liked-seattle-airport-worker-who-stole-a-plane (1. 5. 2019).

Rice, Andrew, »Does BuzzFeed Know the Secret?«, *New York Magazine*, 5. 4. 2013, <http://nymag.com/news/features/buzzfeed-2013-4/> (24. 4. 2019).

Russell, Richard, »Audio final draft mixdown«, *Soundcloud*, <https://soundcloud.com/beebo-russell/audio-final-draft-mixdown> (11. 5. 2019).

Schuurman, Herman, *Work is a Crime* (1924), <https://libcom.org/library/work-crime-1924--herman-j-schuurman> (14. 5. 2019).

Sontheimer, Michael, »Uganka denarja«, *Posebna izdaja tednika Mladina: Osebnosti, Karl Marx*, oktober 2018, str. 14–18.

The Verge, »What do 30K followers get you on Instagram«, *Youtube*, 8. 4. 2019, www.youtube.com/watch?v=dssU6pAtRK8 (15. 3. 2019).

Ungar, Lyle, Presentation of Self in Social Media, *World-Well Being Project*, 13. 7. 2015, <http://wwbp.org/blog/presentation-of-self-in-social-media/> (29. 4. 2019).

Van Hoven, Matt, »96 percent of users who start BuzzFeed sponsor quizzes finish them«, *Digiday UK*, 13. 4. 2014, <https://digiday.com/media/buzzfeed-quizes/> (1. 5. 2019).

Vinderslev, Anders, »The top 10 examples of BuzzFeed doing native advertising«, *Native Advertising Institute*, <https://nativeadvertisinginstitute.com/blog/10-examples-buzzfeed-native-advertising/> (1. 5. 2019).

Wolters, Eugene, »Buzzfeed founder responds to his marxist roots, 'LOL'«, *Critical Theory*, 20. 5. 2014, www.critical-theory.com/buzzfeed-founder-responds-to-his-marxist-roots-lol/ (1. 5. 2019).

IMENSKO KAZALO

Agamben, Giorgio: 36, 42, 46–48, 52–53, 61, 71–72

Alpers, Svetlana: 14, 20

Barši, Jože: 62–63

Bauwens, Michel: 73

Belting, Hans: 15, 20

Berardi – Bifo, Franco: 79

Beuys, Joseph: 17, 19, 20

Bregar, Simon: 81, 82

Breivik, Anders: 15

Brener, Alexander: 17

Buckminster Fuller, Richard: 78, 80

Buonarroti, Michelangelo: 21, 24 op., 24–25, 29–30, 32–33

Canon, Ramsin: 71, 72, 73

Černe Oven, Petra: 6, 9, 35, 81

da Vinci, Leonardo: 18

Duchamp, Marcel: 17, 19

Eagleton, Terry: 38, 39, 97, 117

Eliot, T. S.: 65–66, 68

Engels, Friedrich: 5, 7, 7 op., 22 op., 31 op., 43, 46, 47, 48, 53, 56, 71, 75, 76, 79, 114, 126

Enwezor, Okwui: 16

Foucault, Paul-Michel: 13

Fras, Tamara: 81, 98

Fukuyama, Francis: 5, 6 op.

Garibaldi, Eva: 81, 110

Gerkman, Lin: 81, 122

Glaser, Milton: 57

Graeber, David: 45, 84, 114

Habicht, Dejan: 62

Hain, Miha: 81, 110

Heartfield, John: 49

Hegel, Friedrich: 117

Hergouth, Martin: 8

Iveković, Sanja: 21, 27 op., 28, 28 op., 30, 30 op., 32–33,

Jahić, Sanela: 8

Kaprow, Allan: 15, 20

Komelj, Miklavž: 8

Koncut, Jakob: 81, 82

Kržan, Marko: 8

Kuhar, Lea: 8

Kuspit, Donald: 15, 20

Lefebvre, Henri: 38, 39 op.

Lessing, Gotthold Ephraim: 29, 29 op.

Louis, Édouard: 41

Luxemburg, Rosa: 31, 36, 41, 46, 52, 59–61, 70, 97

Mackay, John Henry: 46

Majakovski Vladimir: 16

Malevič, Kazimir: 30, 42, 127

Marx, Jenny: 75, 131

Mazej, Maruša: 81, 122

McLellan, David: 56, 57

Medved, Neža: 81, 104

Močnik, Rastko: 8, 21, 23 op., 27 op., 29 op.

Morris, William: 35, 40–41, 45, 51, 58–59, 69, 116

Munch, Edvard: 16

Mužina, Tjaša: 81, 110

Ožbolt, Alen: 6, 13, 81

Panofsky, Erwin: 22, 22 op., 32
Perec, Georges: 38–39
Peretti, Jonah: 124, 124 op., 127
Peterson, Jordan: 38
Planck, Max: 75, 76
Podobnikar, Nina: 81, 98
Predan, Barbara: 6, 8, 35, 71, 81

Rancière, Jacques: 14, 20, 74
Reissig, Uwe: 131
Rodčenko, Aleksander: 30
Rozman, Simon: 81, 116
Ruskin, John: 35
Russell, Richard: 125–127

Shakespeare, William: 75, 76
Signorelli, Luca: 23, 23 op., 24, 24
op., 25
Skodlar, Blaž: 81, 92
Stražar, Gregor: 81, 82

Šrimp, Urban: 8, 81, 131

Taufer, Veno: 68
Todorčić, Isidora: 81, 86
Tratar, Jera: 81, 116

Vipotnik, Matjaž: 44, 117
Vrhovšek, Andraž Rudi: 81, 92

Warhol, Andy: 17
Wilson, Fred: 63, 64
Zagoršek, Zala: 81, 116
Žiher, Simona: 81, 122

Žižek, Slavoj: 38, 71

ZAHVALA

Marxov model dobrega življenja je temeljil na idealu prostega časa in ideji umetniškega samoizražanja. Da bi dosegli to in vse ostalo, kar si je med svojim raziskovanjem in pisanjem zamislil Marx, bi bilo po njegovem v prvi vrsti treba zmanjšati pomen ekonomije v našem življenju. Ali nam bo to uspelo, ostaja odprto. Vsekakor pa smo avtorji projekta hvaležni vsem, ki so nam to ponovno predstavili in nam omogočili, da smo na novo premislili družbena razmerja, v katerih pogosto nekritično živimo.

Zahvaljujemo se Urbanu Šrimpfu za pobudo, nenadomestljivo energijo, skrb za vse detajle, gostoljubnost in neusahljiv optimizem. Hvala Uweju Reissigu in Goethe-Institutu Ljubljana za zaupanje in podporo. Najlepša hvala tudi vsem predavateljem v okviru seminarja *Marx po Marxu: Kunst Marx* in seveda študentom, ki so se podali na pot odkrivanja Marxove misli.

Hvala Marxovemu vztrajnemu in nepopustljivemu duhu, da še vedno hodi naokoli – torej hodi, ne blodi – po neo-neo, neuro-neuro digitalni pokrajini današnjega časa.

In ne nazadnje: najlepša hvala Jenny Marx, ženski, ki je trdno verjela v nujnost boja za emancipacijo delavskega razreda od kapitala, ki je bila zavezana revolucionarnemu socializmu in ki je kot življenjska sopotnica Karlu Marxu pomagala pri ustvarjanju njegovih del.

ZBIRKA 42

Urednici: Petra Černe Oven, Barbara Predan

1.

Storitveno in informacijsko oblikovanje – primeri dobre prakse

ur. Petra Černe Oven, Barbara Predan

2.

Utopični seminar

ur. Barbara Predan

3.

Petra Černe Oven, Barbara Predan

Oblikovanje agende ali kako se izogniti reševanju problemov, ki to niso

4.

Javni sektor: nosilec napredka?

ur. Barbara Predan

5.

R. Buckminster Fuller

Priročnik za vesoljsko ladjo Zemlja

6.

Petra Černe Oven, Barbara Predan

Smrt v oblikovanju

7.

Petra Černe Oven, Barbara Predan

Death in Design

8.

Edvard Ravnikar

Design

9.

Norman Potter

Kaj je oblikovalec: stvari, kraji, sporočila

Zbirka 42: Separat

1.

Petra Černe Oven, Barbara Predan

»Samo brez panike«. Storitveno in informacijsko oblikovanje: metodologija in orodja

2.

Petra Černe Oven, Barbara Predan

Analiza digitalne prisotnosti RS po parametrih vizualnih komunikacij in razumevanja storitvene kulture za potrebe projekta eUprava2

3.

Barbara Predan

Dejavno učenje: Tekstil ZDAJ!

Zbirka 42: Vrtinec totalne

perspektive

1.

Utopije potencialnosti

ur. Barbara Predan

2.

Petra Černe Oven, Barbara Predan

V kakšnem svetu hočemo živeti? Zdravstvo: življenjska premica

3.

2074

ur. Barbara Predan

ISBN 978-961-93740-3-0

